

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 42/2015.

UDK: 904:726.8](497.583Svećurje)"08/09"
Izvorni znanstveni rad

Tonči BURIĆ

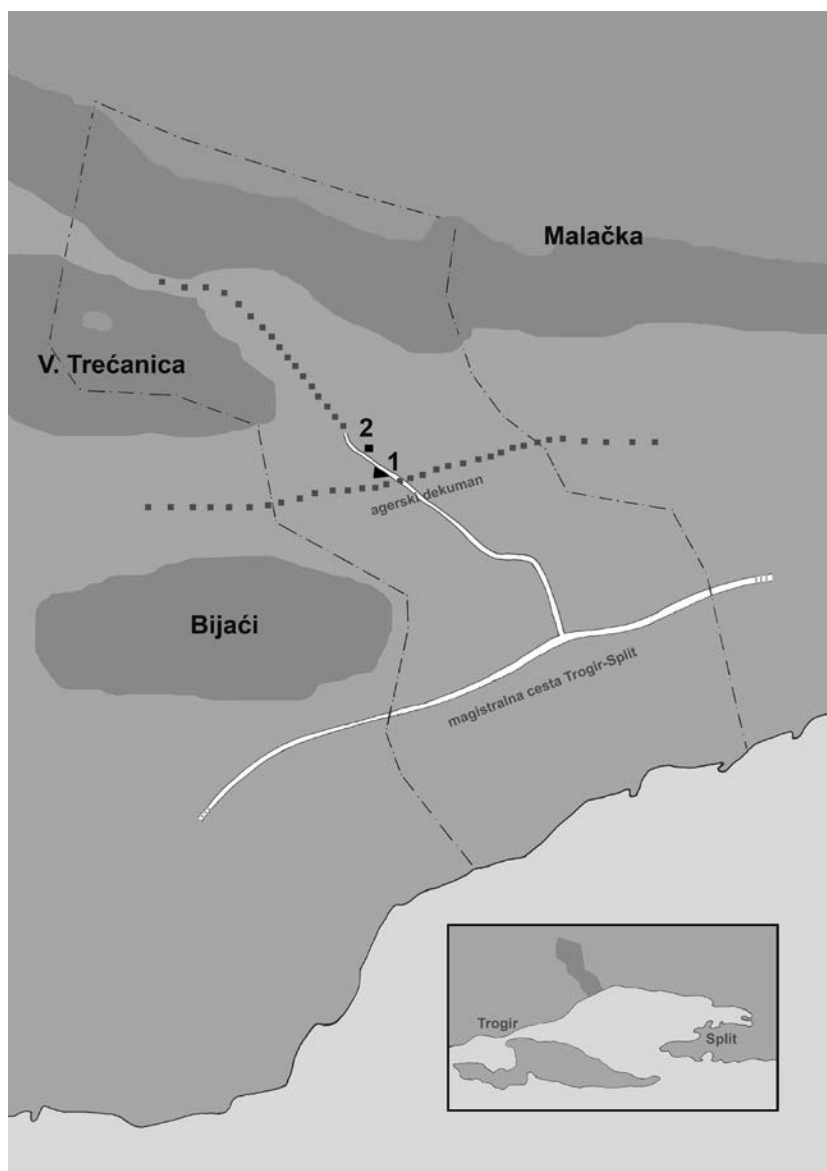
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
Stjepana Gunjače b. b.
HR - 21000 SPLIT
tonci.buric@gmail.com

Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom

*Early Croatian graveyard located at Svećurje
in the area of Rudine in Kaštel Novi*

Autor detaljno analizira starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u Kaštel Novom, pri čemu naglasak stavlja na groblje kao takvo, a ne na nalaze. Definira ga kao groblje na redove kristijaniziranog horizonta starohrvatske kulture ranoga srednjeg vijeka i datira od sredine 9. do početka 10. stoljeća. Analizom grobnoga areala utvrđuje 4 grobljanske parcele koje uspoređuje s društvenim ustrojem ranosrednjovjekovne Hrvatske po modelu Mihe Barade. Ukazuje na razliku između datiranja groblja i pojedine vrste nalaza koje pripisuje produkciji zlatara u dalmatinskim gradovima, kao širem dijelu bizantske civilizacije. Groblje, ujedno, tumači kao ukopište jednoga od zaselaka srednjovjekovnoga sela Žestinj u starohrvatskoj Kliškoj županiji.

Ključne riječi: starohrvatska groblja, Žestinj, rodovske zajednice, ranosrednjovjekovni nakit

sl. 1. Položaj groblja na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom. 1. groblje; 2. crkva sv. Jurja (izradió: M. Palčok).

Uvod

Arheološki lokalitet Svećurje u Kaštel Novom, u predjelu Rudine, nalazi se nepunih stotinjak metara južnije od srednjovjekovne crkve sv. Jurja od Žestinja, po kojoj je taj položaj i dobio ime. Tu su, prigodom iskopa temelja za ogradni zid parcele, koja je u vlasništvu braće Ivica i Alfonsa Matića iz Prološca kod Imotskog, u ljeto 2007. godine registrirani grobovi u kamenim kovčezima pokrivenim pločama. Matići su zemlju kupili od obitelji Jurčev iz Kaštel Novoga. Južno od te parcele je zemlja Ante Vuletina Cirojkova, porijeklom iz Kaštel Novoga, koji danas živi u Kanadi, a na kojoj također ima grobova.

Manji dio grobova nalazi se na segmentu staroga poljskog puta između Vuletinove zemlje i manjega trokutastog isječka parcele na istoku, koja je preostala od veće zemlje koju je presjekla trasa nove asfaltne ceste kroz širi predio Rudina, a koja se pruža od magistrale sve do iza crkve sv. Jurja. I na tom segmentu do asfalta također bi moglo biti grobova. Prema konfiguraciji terena i pedološko-petrografskim odlikama užega areala oko istraženoga segmenta groblja, te prema iskazima mještana, moguće je očekivati istočni rubni dio groblja, tj. manji broj grobova pod asfaltom današnje ceste, kao i na već opisanim parcelama južno i jugoistočno od zemlje obitelji Matić, ali i manjim dijelom s istočne strane ceste pored kamenoga križa, gdje su navodno nađena dva groba, a koji je postavljen točno iznad poljskoga puta koji ide smjerom istok-zapad, južno od lokaliteta. Dalje prema sjeveru, pod asfaltom i istočno od njega nije vjerojatno da će biti grobova jer je tu odmah pod površinom prirodna litica koja se negdje pod današnjom cestom nadovezuje na zonu s *pržacem* u kojem su grobovi i ukopani. Na jugu se groblje proteže sve do dna parcele Ante Vuletina, koja završava visokom *prizidom* (suhozid koji pridržiava zemlju na terasastim terenima u Kaštelima), pod kojom je spomenuti poljski put koji vodi sve do Gospe Stomorije, pa se vjerojatno radi o jednome od dekumana u salonitanskom ageru. Stoga je i logično da grobljanski areal tu završava (usp. sl. 1). U prilog takvom pružanju grobova idu i postojeći grobovi vidljivi na segmentu staroga puta istočno od zemlje A. Vuletina, kao i oni za koje nam mještani kažu da su bili na trokutastom isječku parcele koja je preostala između stare trase puta i nove široke asfaltne ceste s istoka. Preostaje jedino, budućim istraživanjima, preciznije odrediti istočnu i zapadnu granicu groblja.

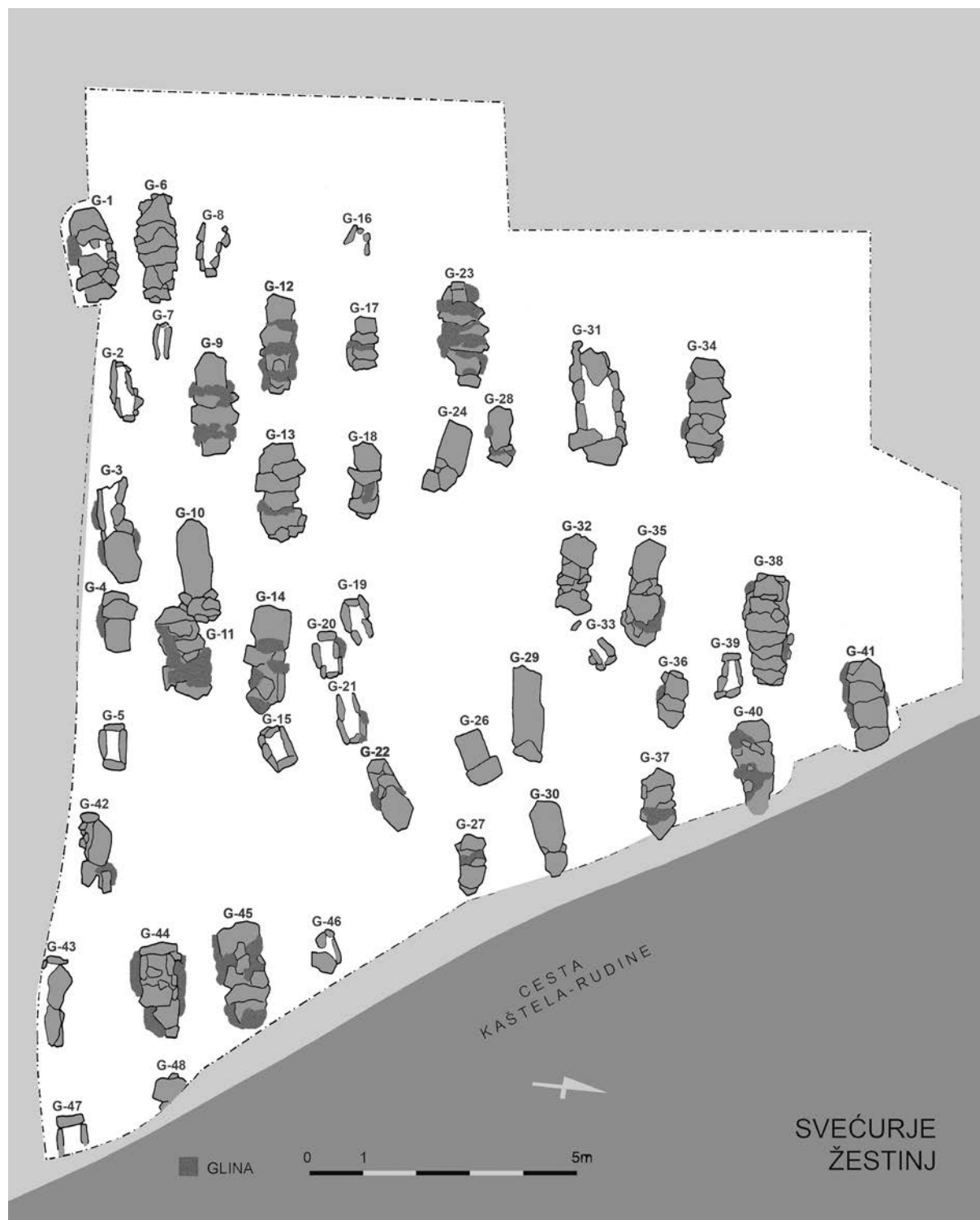
Sretna je okolnost što je slučajno otkriće grobova na Svećurju odmah prijavljeno nadležnima. Naime, mještanan Rudina, g. Ante Botić, dojavio je vijest o tome g. Milivoju Novaku, predsjedniku *Bijaća*, društva za očuvanje kulturne baštine Kaštela. On me je odmah nazvao, pa smo zajedno prosljedili vijest kolegama u Muzeju grada Kaštela (kustos Ivanu Šuti) i u Konzervatorskom odjelu u Trogiru (Marijeti Babin) – pod čijim nadzorom je iskopavanje i vršeno – te zajedno s njima obavili očevid na terenu i u dogovoru s vlasnicima, braćom Matić, koji su ljubazno izašli u susret našim traženjima, usuglasili početak hitnih zaštitnih iskopavanja na

sl. 2. Zračni snimak Rudina s grobljem na položaju Svećurje u Kaštel Novom.

sl. 3. Zračni snimak groblja na položaju Svećurje u predjelu Rudine u Kaštel Novom.

sl. 4. Tlocrt zatvorenih grobova (izradio: M. Palčok).

njihovoj zemlji. Rukovođenje istraživanjima povjeren je Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, a grad Kaštela je pokazao veliko razumijevanje i doznačio interventna sredstva za to¹. Također su gradske vlasti osigurale i bager kojim je izvršen iskop recentnoga sterilnog sloja koji je bio vidljiv već u iskopima temelja. Time je znatno ubrzan tijek radova i izbjegnut dugotrajniji ručni iskop. Iskopavanja u ljetnoj kampanji 2007. godine predviđena

¹ Zahvalnost za to ide u prvom redu g. Ivanu Udovičiću, gradonačelniku grada Kaštela i gđi Sanji Viculin, pročelnici Odjela za financije grada Kaštela, te g. Mati Barunu, pročelniku Upravnog odjela za lokalnu samoupravu i društvene djelatnosti.

su samo na zemljištu braće Matić, a preostali dio lokaliteta na susjednim parcelama, koje trenutno nisu neposredno ugrožene, istražiti će se – u skladu s mogućnostima – u dogledno vrijeme.

Istraživanja su provedena u razdoblju od 16. srpnja do 10. kolovoza 2007. godine, a njima je rukovodio prof. Tonči Burić, muzejski savjetnik u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, dok su stručnu ekipu sačinjavali Miran Palčok, dokumentarist Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, Ivan Carev, dipl. arheolog iz Kaštel Gomilice, te studentice i studenti arheologije na Odjelu za arheologiju zadarskog sveučilišta: Ivana Anterić, Marica Milić i

sl. 5. Tlocrt otvorenih grobova (izradio: M. Palčok).

Mario Mustapić, svi iz Kaštela. Iskope je obavljalo 6 fizičkih radnika. Tijekom iskopavanja nalazište je posjetio veći broj kulturnih i javnih djelatnika te kolega. Tako je 31. srpnja nalazište posjetila ekipa antropologa iz Zavoda za patologiju i sudsku medicinu KBC-a Split: pročelnik, prof. dr. Šimun Anđelinović, novakinje Jelena Ljubković i Dijana Gugić, te arheologinja Silva Grković. Potom su 3. kolovoza u posjet ekipi na lokalitetu bili kolege iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika: ravnatelj, mr. sc. Tomislav Šeparović i muzejska savjetnica, mr. sc. Vedrana Delonga. Istoga dana posjetili su nas i g. Milivoj Novak, predsjednik društva *Bijaći* i Mario

Klaić, kustos pedagog Muzeja grada Kaštela. Zatim su 7. kolovoza na lokalitetu bili g. Ante Sanader, župan Splitsko-dalmatinske županije i kolegica Ivanka Kamenjarin, kustosica Muzeja grada Kaštela. I konačno, zadnjega dana iskopavanja lokalitet su posjetili ministar kulture Republike Hrvatske, mr. sc. Božo Biškupić i gradonačelnik grada Kaštela, g. Ivan Udovičić, kao i g. Ante Botić, mještanin Rudina, koji nam je i dojavio vijest o otkriću grobova.

Na početku je najprije bagerom iskopan široki kontrolni rov (cca 2 m) zapadno i sjeverno od area- la na kojemu su registrirani prvi grobovi. U iskopu toga rova nije bilo grobova. Grobovi koji su prvi

uočeni nalaze se na dubini od oko 50 cm, dakle nad njima je u prosjeku oko 0,5 m sterilnoga sloja do površine. U kontrolnom rovu išli smo od dubine od 1 m, sve do zdravice, da bi otklonili svaku mogućnost postojanja grobova na većim dubinama. Tako je već prvoga dana ugrubo definirana sjeverna i zapadna granica cijeloga ukopišta. Također je izoliran grob koji se vidio u profilu rova za temelj ogradnoga zida s južne strane (G-1), a koji je većim dijelom ulazio u česticu Ante Vuletina, pa je – s dozvolom vlasnika – iskopan dio terena na toj zemlji da bi se grob otkrio u cijelosti. Ujedno je bagerom skidan sterilni sloj iznad grobova, do dubine od oko 40 cm, tj. do desetak cm iznad pretpostavljenih grobnih poklopnica. Taj je postupak mogao biti primijenjen jer na cijelom istraženom arealu nije bilo drugih nalaza, bilo pokretnih, bilo nepokretnih, osim grobova, što je znatno ubrzalo tijek iskopavanja.

Kada je skinut sav sloj zemlje iznad grobova, idućih se dana radilo na izoliranju pojedinih grobova. Ukupno je otkriveno 47 grobova koji se pružaju u nepravilnim redovima (sl. 2-5)². Može se prepoznati 7 ili 8 redova, a točan broj će se znati kada budu gotova iskopavanja na susjednim parcelama. Dva groba su tek dijelom istražena jer uglavnom zalaze pod asfaltnu traku ceste. To su G-47 i G-48. Unutar istraženoga areala utvrđeno je postojanje dviju nepravilnih kružnih površina, bez grobova. Nakon što su svi otkriveni grobovi dokumentirani (ucrtnani, kotirani i fotografirani), pristupilo se njihovom otvaranju i istraživanju. Istraživanjem je utvrđeno da od 47 grobova, 14 njih sadrže razne nalaze koji se gotovo bez izuzetka mogu pripisati različitim oblicima i tipovima nakita. Statistički gledajući, tih 14 grobova čini 29,16 % ukupnog broja otkrivenih grobova. Nakon što je svaki grob istražen i dokumentiran, a nalazi sakupljeni i odneseni u radionice Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika na daljnju obradu (čišćenje, konzervaciju i restauraciju), osteološki materijal iz grobova je izvađen i zapakiran te također prenesen u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, a odatle u Zavod za patologiju i sudsku medicinu KBC-a Split na čišćenje i obradu³.

² Pažljiviji čitatelj će vjerojatno uočiti da na planu groblja posljednji grob nosi broj 48, no to je zbog toga što je za grob označen rednim brojem 25 naknadno utvrđeno da nije grob, već samo skupina manjih kamenih ploča koje su ličile na poklopnice dječjeg groba.

³ Kosture iz grobova sa Svećurja obradile su dr. sc. Ivana Anterić i dr. sc. Željana Bašić sa Sveučilišnog odjela za forenzične znanosti Sveučilišta u Splitu.

Katalog grobova i nalaza⁴

G-1

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* izduženi oval; *konstrukcija:* kameni kovčeg sazidan od priklesanog kamenja u dva reda i okomitih kamenih ploča, a poklopnice su kamene ploče manjih dimenzija; *dno:* zemlja; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* muškarac, 30 – 34 godine; *položaj ruku:* pružene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza.

G-2

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik, blago deformiran; *konstrukcija:* kovčeg od kamenih ploča položenih okomito uz rub rake i ojačanih s pet amorfnih kamenova uz obložnice s obje strane; poklopnice nedostaju; *dno:* glina; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* ?⁵; *položaj ruku:* desna uz tijelo, lijeva položena preko trbuha; *nalazi:* nema nalaza.

G-3

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik deformiran i oštećen pri iskopu temelja za ogradni zid; *konstrukcija:* kovčeg od kamenih ploča položenih okomito uz rub rake; poklopnice su veće kamene ploče (sačuvana je samo jedna na istočnoj strani groba); *dno:* glina (u zapadnom dijelu, ispod nogu pokojnika) i zemlja, a pod nogama pokojnika, u dnu groba je položena veća kamena ploča iznad gline; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* ?; *položaj ruku:* pružene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza; *ostalo:* sjeverozapadni dio obložnica nedostaje jer je izbačen pri kopanju temelja, kao i poklopnice na zapadnom dijelu grobnoga kovčega.

G-4

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kovčeg od kamenih ploča položenih okomito uz rub rake; poklopnice su tri veće kamene ploče; *dno:* glina i manjim dijelom zemlja ispod glave pokojnika, a u dnu groba, ispod nogu, položene su dvije tanje kamene ploče iznad gline; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* ?; *položaj ruku:* pružene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza.

⁴ Za antropološke podatke o spolu i dobi pokojnika zahvalnost dugujem dr. sc. Ivani Anterić i dr. sc. Željani Bašić sa Sveučilišnog odjela za forenzičke znanosti Sveučilišta u Splitu, koje su mi ljubazno dale na uvid rezultate njihovih analiza osteološkog materijala sa Svećurja u Rudinama. Za cjelovitu antropološku obradu toga materijala usp. njihov rad u ovom broju Starohrvatske prosvjete.

⁵ Osteološki materijal iz G-2, 3, 4 i 17 još nije obraden, no to je statistički zanemariv broj koji ne utječe na rezultate ovdje provedenih analiza.

G-5

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kovčeg od okomito položenih kamenih ploča; poklopnice nedostaju; *dno:* tanje kamene ploče manjih dimenzija, položene na glinu; *broj kostura:* kosti nisu sačuvane; *nalazi:* nema nalaza.

G-6

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* izduženi nepravilni oval; *konstrukcija:* kovčeg čije su obložnice zidane od 2 do 3 reda uslojenog kamenja, doglavnica i donožnica su okomito položene ploče, a poklopnice tvori više manjih ploča pod koje su po rubu obložnica mjestimice postavljenje male pločice radi učvršćivanja; *dno:* glina; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* žena, 45 – 54 godine; *položaj ruku:* položene pod karlicu; *nalazi:* prsten-vitica; *opis nalaza:* lijevana okrugla vitica blago zaobljenog presjeka; *dimenzije:* d = 1,9 x 2 cm; *položaj nalaza:* na dislociranim prstima desne ruke; *materijal:* bronca; *smještaj:* Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (= MHAS); *Inv. br.:* 10 136.

G-7

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* obložnice tvore dvije duže, okomito usađene ploče, donožnicu okomita ploča, a uzglavnica nedostaje; *dno:* zemlja; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* dijete, ?; *položaj ruku:* desna ?, lijeva preko pojasa; *nalazi:* nema nalaza.

G-8

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* deformirani trapez; *konstrukcija:* okomito položene manje kamene ploče; donožnica je vodoravno postavljena manja kamena ploča, a uzglavnica i poklopnice nedostaju; *dno:* zemlja; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* dijete, 2 – 6 godina; *položaj ruku:* ? (podlaktice i kosti šaka nisu sačuvane); *nalazi:* nema nalaza.

G-9

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* nepravilni oval; *konstrukcija:* poklopnice tvori više kamenih ploča djelomice povezanih glinom; obložnice su rađene od dva reda uslojenog priklesanog kamenja, a uzglavnica i doglavnica su okomito položene kamene ploče; *dno:* većim dijelom glina; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* žena, 35 – 44 godine; *položaj ruku:* opružene uz tijelo; *nalazi:* prsten-vitica; *opis nalaza:* lijevana, manjim dijelom deformirana tanka vitica, blago zaobljenog presjeka; *dimenzije:* d = 1,9 cm; *položaj nalaza:* na prstima desne ruke; *materijal:* bronca; *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* 10 137.

G-10

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik, blago deformiran u donjem dijelu; *konstrukcija:* kameni kovčeg sazidan od većih, okomito položenih kamenih ploča, a poklopnice su također veće kamene ploče; *dno:* glina (pod glavom i pod nogama) i zemlja; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* žena, 40 – 54 godine; *položaj ruku:* desna uz tijelo, lijeva pod karlicom; *nalazi:* prsten-vitica; *opis nalaza:* lijevana vitica čiji je kolut blagog D-presjeka; *dimenzije:* d = 1,8 x 2 cm; *položaj nalaza:* na prstu desne ruke; *materijal:* bronca; *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* 10 138.

G-11

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg kojega tvore deblje, okomito položene ploče i dijelom priklesano kamenje uslojeno u dva reda, a pokriven je s više manjih ploča vezanih glinom; *dno:* glina; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* dijete, 10 – 11 godina; *položaj ruku:* položene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza.

G-12

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* izduženi pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg kojega tvore nepravilno priklesane ploče raznih dimenzija, okomito položene i dijelom priklesano kamenje uslojeno u dva reda, a pokriven je s više manjih ploča vezanih glinom; *dno:* glina; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* dijete, 9 – 10 godina; *položaj ruku:* položene uz tijelo; *nalazi:* 1. par jednojagodnih naušnica, 2. prsten-vitica; *opis nalaza:* 1a (desna) – naušnica s tankom karikom u koju je umetnuta bikonična jagoda rađena od dvije izdužene kalote spojene tankom žicom na sredini i ojačane tankim kolutima na spoju s karikom/1b (lijeva) – isto; 2. lijevana vitica čiji je kolut, blagog D-presjeka, prelomljen i spojen zakovicom na prijelomu; *dimenzije:* 1a: d = 4,1 cm, duž. jagode = 1,5 cm; 1b: d = 3,2 cm, duž. jagode = 1,3 cm; 2. d = 1,9 x 2 cm; *položaj nalaza:* 1a-b. uz glavu s lijeve strane i pod glavom s desne; 2. na prstima desne ruke; *materijal:* bronca (karike)/bakar (jagode) – 1a-b; bronca - 2; *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* 1a 10 140, 1b 10 141/2, 10 139.

G-13

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg kojega tvore masivne priklesane ploče okomito položene, a pokriven je s više ploča raznih dimenzija; *dno:*

zemlja; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* žena, 16 – 20 godina; *položaj ruku:* položene uz tijelo, a šake prebačene preko bokova; *nalazi:* nema nalaza.

G-14

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg od velikih masivnih ploča raznih dimenzija, učvršćenih glinom te okomito položenih uz rub rake, a pokriven je s više manjih ploča vezanih glinom; *dno:* tanje kamene ploče učvršćene glinom; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* muškarac, 45 – 54 godine; *položaj ruku:* pružene uz tijelo; *nalazi:* 1. karičica (?), 2. kolut; *opis nalaza:* 1. dva sitna ulomka karičice (na jednome je očuvano sitno ojačanje)/2. manji okrugli masivni kolut; *dimenzije:* ?; *položaj nalaza:* ?; *materijal:* željezo – 1, 2; *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* neinventirano.

G-15

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg od okomito položenih ploča; poklopnice nedostaju; *dno:* više manjih, nepravilno priklesanih ploča; *broj kostura:* kosti nisu sačuvane; *spol i dob:* dijete, ?; *položaj ruku:* ?; *nalazi:* nema nalaza; *ostalo:* donožnica je uvučena unutar kovčega i učvršćena s vanjske strane jednom manjom okomitom pločicom, a uz južnu obložnicu je na nekoliko centimetara položena još jedna duža okomita ploča.

G-16

Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega:* pravokutnik (?); *konstrukcija:* kameni kovčeg od okomito položenih ploča i nepravilno priklesanog kamenja, a poklopnice nedostaju; *dno:* zemlja i sitnije kamenje (*pržac*); *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* dijete, 0,5 – 1 godine; *položaj ruku:* ?; *nalazi:* nema nalaza.

G-17

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg od okomito položenih ploča, pokriven četirima masivnijim pločama mjestimice učvršćenih manjim kamenjem; *dno:* zemlja i manjim dijelom glina pod lijevim femurom; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* ?; *položaj ruku:* desna uz tijelo, a lijeva pod karlicom; *nalazi:* nema nalaza.

G-18

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg od okomito položenih visokih tanjih ploča i pokriven trima većim pločama učvršćenim glinom; *dno:* glina u gornjem dijelu i po sredini, a pod nogama zemlja; *broj*

kostura: 1/in situ; spol i dob: dijete, 2,5 – 4 godine; položaj ruku: desna uz tijelo, a lijeva uz tijelo, ali savijena u laktu; nalazi: nema nalaza.

G-19

Orijentacija ukopa: JZ-SI; oblik kovčega: deformirani pravokutnik; konstrukcija: kameni kovčeg od okomito položenih, grubo priklesanih ploča; do-nožnica i poklopnice nedostaju; dno: zemlja; broj kostura: 1/in situ; spol i dob: dijete, 1 – 2 godine; položaj ruku: ?; nalazi: nema nalaza.

G-20

Orijentacija ukopa: JZ-SI; oblik kovčega: pravokutnik; konstrukcija: kameni kovčeg od okomito položenih, grubo priklesanih kamenih ploča; poklopnice nedostaju; dno: glina; broj kostura: 2/dislocirani; spol i dob: dijete, 3 – 6 mjeseci (osoba 1); dijete, oko 1 godine (osoba 2); položaj ruku: ?; nalazi: privjesak; opis nalaza: privjesak u oblik stilizirane ribe (?) s ušicom za vješanje na leđima, ojačanom okruglim kolutom; dimenzije: 1,8 x 1 cm; položaj nalaza: dislociran u dnu groba; materijal: bronca s pozlatom; smještaj: MHAS; Inv. br.: 10 142; ostalo: poklopnice nedostaju i grob je oštećen vjerojatno pri nekoj ranijoj obradi zemlje, pa su i kosturi dislocirani.

G-21

Orijentacija ukopa: JZ-SI; oblik kovčega: pravokutnik; konstrukcija: kameni kovčeg od grubo priklesanih, okomito položenih ploča; poklopnice nedostaju; dno: dijelom glina, a dijelom zemlja; broj kostura: 1/in situ; spol i dob: dijete, ?; položaj ruku: ?; nalazi: nema nalaza.

G-22

Orijentacija ukopa: JZ-SI; oblik kovčega: pravokutnik; konstrukcija: kameni kovčeg složen od okomito usađenih, visokih tankih ploča; poklopnice su složene od dvije velike ploče istih odlika koje

su vezane glinom; dno: kamene ploče prekrivene glinom; broj kostura: 2/1 in situ; spol i dob: dijete, 4 – 5 godine (in situ); dijete (dislocirani kostur), 3 – 4 godine; položaj ruku: uz tijelo (kostur in situ); nalazi: 1. ogrlica, 2a-b. par naušnica, 3. prsten; opis nalaza: 1. ogrlica-pektoral koja se sastoji od 10 vi-sećih nizova staklenih perli spojenih po nekoliko u nizu. Ti nizovi su poredani po 5 sa svake strane, a razdijeljeni su po sredini malim ulomkom stope staklenoga, kasnoantičkog recipijenta, kroz čiji je šuplji zadebljani rub bila provučena nit na kojoj su vi-sjele i perle; 2a-b. par grozdolikih naušnica putalj-skog tipa. Karike su im u obliku izdužene elipse (2a je blago deformirana) i zapete kukicom. Privjesci u oblik stiliziranog grozda su rađeni od deblje žice i grubo su narebreni; 3. lijevani prsten zaravnjene krune na kojoj je nevješto urezan pentagram, a međuprostori krakova i središte su ispunjeni točkica-ma, dok je na širim krajevima koluta do krune sa svake strane urezano po jedno X; dimenzije: 1. duž. nizova 5 – 8 cm, dim. ulomka stakla 1,5 x 2 cm; 2a. d karike = 2,1 x 3 cm, duž. privjeska = 1,5 cm; 2b. d karike = 1,9 x 2,7 cm, duž. privjeska = 1,8 cm; 3. d koluta = 1,5 x 1,7, d krune = 1 x 1,1 cm; položaj nalaza: 1. na grudima ispod vrata kostura in situ, 2a-b uz glavu kostura in situ po sredini i s lijeve strane, 3. na prstima desne ruke kostura in situ; materijal: 1. staklo, 2a-b. bronca, 3. bronca; smještaj: MHAS; Inv. br.: 1. 10 151, 2a 10 145, 2b 10 144, 3. 10 143.

G-23

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* izduženi pravokutnik, blago zakrivljen uz lijevu potkolenicu; *konstrukcija:* kameni kovčeg oblikovan od dva reda uslojenih klesanaca te dvije okomito položene ploče za doglavnice i donožnicu, a poklopnice tvori nekoliko grubo obrađenih ploča povezanih glinom; *dno:* zemlja i manjim dijelom glina; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* muškarac, 55 – 64 godine; *položaj ruku:* pružene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza.

G-24

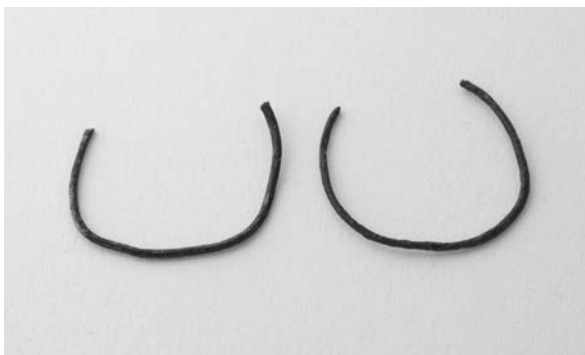
Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega:* blago deformirani pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg sastavljen od većih, visokih i tankih ploča povezanih glinom te pokriven jednom velikom i dvjema manjim, grubo priklesanim pločama; *dno:* popločano dvjema većim tankim pločama; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* dijete, 2,5 – 5 godina; *položaj ruku:* desna uz tijelo, a lijeva blago prebačena na lijevi bok; *nalazi:* nema nalaza.

G-25

Nekoliko manjih ploča označeno je ovim brojem jer su nalikovale na poklopnice dječjeg groba, no daljnjim iskopavanjem je utvrđeno da se ne radi o grobu, već o slučajnoj nakupini kamenja.

G-26

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg sastavljen od većih, visokih i tankih ploča učvršćenih glinom i pokriven masivnim grubim pločama raznih dimenzija; *dno:* zemlja i sporadično glina; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* dijete, 1 – 2,5 godine; *položaj ruku:* ?; *nalazi:* par karičica; *opis nalaza:* 1a (desna) ovalno oblikovana karičica raširenih krajeva, 1b (lijeva) oštećena i deformirana karičica istog tipa; *dimenzije:* 1a d = 1,9 x 2 cm; 1b d = 1,8 x 2 cm; *položaj nalaza:* s desne i lijeve strane glave; *materijal:* bronca; *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* 1a 10 153, 1b 10 152.

G-27

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* nepravilni pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg od grubo priklesanih, okomito položenih ploča i pokriven istim takvim pločama učvršćenima glinom; *dno:* zemlja; *broj kostura:* 2/1 *in situ*; *spol i dob:* (*in situ*) dijete, 6 mjeseci – 1 godine; (dislociran) dijete, 3 – 6 mjeseci; *položaj ruku:* ?; *nalazi:* nema nalaza; *ostalo:* obložnice uz noge pokojnika su pod pritiskom zemlje zakošene prema unutra.

G-28

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg sastavljen od većih, visokih i tankih ploča, a pokriven masivnim grubim pločama raznih dimenzija; *dno:* glina; *broj kostura:* 1/*in situ*; *spol i dob:* dijete, 2 – 3 godine; *položaj ruku:* pružene uz tijelo (lijeva podlaktica oštećena i dislocirana); *nalazi:* 1a-b. par jednojagodnih naušnica, 2. prsten-vitica; *opis nalaza:* 1a-b. jednojagodne naušnice na čiju je ovalnu kariku pričvršćena duguljasta jagoda optočena trima srcolikim laticama od aplicirane filigranske žice. Jagoda i karika su učvršćene malim filigranskim kolutom, a s druge strane se karika uvlači u jagodu.; 2. vitica oblikovana od lijevane trake blagoga D-presjeka, koja je presavijena za polovicu koluta; *dimenzije:* 1a (desna), d karike = 3,3 x 3,4 cm, duž. jagode 1,3 cm; 1b (lijeva), d = 3,3 x 2,2 cm, duž. jagode = 1,2 cm; 2. d = 1,1 x 1,2 cm; *položaj nalaza:* 1. a-b. s desne i lijeve strane uz glavu; 2. između trupa i lijeve ruke u visini lakta (dislocirano); *materijal:* 1a-b. posrebrana bronca; 2. bronca; *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* 1a. 10 156 (desna), 1b 10 155 (lijeva); 2. 10 154; *ostalo:* s vanjske strane donožnice je okomito postavljen jedan masivniji, grubo obrađeni kamen. Noge pokojnika su presavijene u koljenima.

G-29

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* izduženi blagi oval; *konstrukcija:* kameni kovčeg sastavljen od većih, visokih i tankih ploča učvršćenih glinom i pokriven monolitnom, grubo obrađenom pločom na koju je pri dnu stavljena jedna manja ploča od grubo priklesanog kamena; *dno:* veće kamene ploče utopljene u glinu; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* dijete, 7 – 10 godina; *položaj ruku:* pružene uz tijelo; *nalazi:* 1a-b. par jednojagodnih naušnica, 2. pršljen; *opis nalaza:* 1a-b. naušnice s jednom bikoničnom kratkom jagodom spojenom na kariku čiji se drugi kraj uvlači u jagodu. Spoj karike i jagode ojačan je malim filigranskim kolutom. Jagode su bez ukrasa; 2. Okrugli masivni pršljen zaobljenog koluta s ovalnim otvorom po sredini; *dimenzije:* 1a. 2,5 x 2,8 cm, duž. jagode 1 cm; 1b. 2,5 x 2,7 cm, duž. jagode cca 1 cm; 2. d = 3,5 cm (vanjski), 1 cm (unutrašnji); *položaj nalaza:* 1a do glave s desne strane, 1b pod glavom s lijeve strane; 2. iznad glave s lijeve strane u samom sjeverozapadnom kutu grobnoga kovčega; *materijal:* 1a-b. srebro, 2. svijetložuta glina; *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* 1a (desna) 10 158, 1b (lijeva) 10 159; 2. 10 157.

G-30

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* nepravilni pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg oblikovan okomito položenim nepravilnim pločama i pokriven istim takvim pločama; *dno:* zemlja; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* dijete, 5 – 10 godina; *položaj ruku:* pružene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza.

G-31

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* blagi oval; *konstrukcija:* kameni kovčeg oblikovan od

do 3 reda uslojenoga kamenja i okomitim pločama za doglavnicu i donožnicu. Poklopnice nedostaju, a sačuvana su tri nepravilna kamena pri dnu; *dno:* zemlja i glina po sredini; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* žena, 45 – 59 godina; *položaj ruku:* desna uz tijelo, lijeva ?; *nalazi:* nema nalaza.

G-32

Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg oblikovan od okomito položenih velikih, debljih i tanjih ploča učvršćenih glinom, a pokriven s više grubo oblikovanih ploča; *dno:* zemlja i manjim dijelom glina oko glave; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* dijete, 7,5 – 10 godina; *položaj ruku:* pružene uz tijelo; *nalazi:* ogrlica; *opis nalaza:* ogrlica od devet bikoničnih glatkih jagoda čije su kalote spojene filigranskom niti. Dvije su sačuvane u paru spojenom ušicama, učvršćenim na spojevima kalotama s malim kolutom od filigranske niti. Ostale su bile razbacane oko glave, pod bradom i razdvojenih kalota, a najvjerojatnije su bile spojene na isti način, s tim da su kukice na prvoj i zadnjoj jagodi u nizu bile privezane za vrpču od organskog materijala, koja se vješala oko vrata; *dimenzije:* duž. jagode s ušicom = 1,8 cm; *položaj nalaza:* jagode ogrlice razbacane su pod bradom i po gornjem dijelu prsnog koša i uglavnom oštećene uslijed trajnog rasta korijenja nekoga stabla ili loze na tom mjestu; *materijal:* posrebrni bakar; *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* 10 146.

G-33

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* nepravilni pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg oblikovan od grubo priklesanog, okomito položenog kamenja i manjih ploča, a poklopnice nedosta-

ju.; *dno*: zemlja; *broj kostura*: 1/*in situ*; *spol i dob*: dijete, ?; *položaj ruku*: ?; *nalazi*: nema nalaza.

G-34

Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega*: nepravilni oval; *konstrukcija*: kameni kovčeg složen od okomito položenih grubo obrađenih ploča i pokriven sa šest istih takvih ploča učvršćenih glinom; *dno*: zemlja; *broj kostura*: 1/*in situ*; *spol i dob*: muškarac, 30 – 34 godine; *položaj ruku*: pružene uz tijelo; *nalazi*: nema nalaza.

G-35

Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega*: zakrivljeni pravokutnik; *konstrukcija*: kameni kovčeg od velikih, okomito položenih ploča, učvršćenih glinom, a pokriven s više grubih ploča raznih dimenzija i povezanih glinom; *dno*: zemlja; *broj kostura*: 1/*in situ*; *spol i dob*: žena, 20 – 29 godina; *položaj ruku*: pružene uz tijelo, ali je desna prebačena na bok zbog nedostatka prostora u grobnom kovčegu; *nalazi*: 1. par naušnica, 2. prsten-vitica; *opis nalaza*: 1a-b. jednojagodne naušnice glatkih bikoničnih jagoda, ojačane filigranskom niti na spoju kalota i spojevima karike i jagoda, 2. prsten vitica od lijevane trake trokutastog presjeka, koja ima proširene i zalemljene krajeve; *dimenzije*: 1a (desna) d = 2,6 x 3,3 cm, duž. jagode = 1,2 cm; 1b (lijeva) d = 2,7 x 3,2 cm, duž. jagode 1,1 cm; 2. d = 1,8 x 2 cm; *položaj nalaza*: 1a pod glavom, 1b do glave iznad ramena; 2. prsti desne ruke; *materijal*: 1a-b srebro, 2. bronca; *smještaj*: MHAS; *Inv. br.*: 1a (desna) 10 147, 1b (lijeva) 10 148, 2. 10 149.

G-36

Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega*: pravokutnik; *konstrukcija*: kameni kovčeg od velikih neobrađenih kamenih ploča dijelom učvršćenih glinom i pokriven istim takvim pločama učvršćenima

pokožim kamenom pod njima; *dno*: manje pločice i zemlja; *broj kostura*: 1/*in situ*; *spol i dob*: dijete, oko godine dana; *položaj ruku*: pružene uz tijelo i blago povijene u laktovima; *nalazi*: nema nalaza.

G-37

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega*: nepravilni pravokutnik; *konstrukcija*: kameni kovčeg od grubo priklesanih većih ploča učvršćenih s južne strane trima manjim, grubo oblikovanim kamenima i pokriven s više manjih ploča istih odlika, dijelom povezanih glinom; *dno*: zemlja; *broj kostura*: 1/*in situ*; *spol i dob*: dijete, 1,5 – 2,5 godine; *položaj ruku*: desna uz tijelo, a lijeva uz tijelo, ali blago savijena u laktu zbog blizine zadebljanja na obložnoj ploči; *nalazi*: naušnica; *opis nalaza*: jednojagodna naušnica glatke jagode, spojene od dvije kalote i ojačane filigranskom žicom na spoju te s ušicom za zakopčavanje na kariku; *dimenzije*: d = 3 cm, duž. jagode s ušicom = 1,5 cm; *položaj nalaza*: do glave s desne strane; *materijal*: bronca; *smještaj*: MHAS; *Inv. br.*: 10 150.

G-38

Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega*: oval; *konstrukcija*: kovčeg složen od tri reda uslojenog priklesanog kamenja vezanog glinom te s okomito položenim pločama za doglavnicu i donožnicu, a pokriven s više gusto posloženih uskih ploča učvršćenih glinom; *dno*: zemlja; *broj kostura*: 1/*in situ*; *spol i dob*: muškarac, 50 – 59 godina; *položaj ruku*: pružene uz tijelo; *nalazi*: nema nalaza.

G-39

Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega*: trapez; *konstrukcija*: kameni kovčeg složen od loše oblikovanog kamenja i manjih ploča; *dno*: zemlja; *broj kostura*: kosti nisu očuvane; *nalazi*: nema nalaza.

G-40

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik, blago sužen u donjem dijelu; *konstrukcija:* kameni kovčeg od visokih i tankih ploča okomito položenih i vezanih glinom te pokriven grubo priklesanim pločama; *dno:* zemlja i manjim dijelom glina desno od glave; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* žena, 25 – 34 godine; *položaj ruku:* pripijene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza.

G-41

Orijentacija ukopa: I-Z; *oblik kovčega:* oval; *konstrukcija:* kovčeg složen od okomito usađenog kamenja i u dva do tri reda uslojenih klesanaca te pokriven s više grubo obrađenih kamenih ploča; *dno:* zemlja i manjim dijelom glina (pod glavom i ramenima); *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* muškarac, 40 – 49 godina; *položaj ruku:* pružene uz tijelo (desna blago podvučena pod karlicu); *nalazi:* nema nalaza.

G-42

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* izduženi i zakrivljeni trapez; *konstrukcija:* kovčeg je složen od dva do tri reda uslojenog kamenja izduženog oblika i manjih dimenzija; *dno:* glina (pod glavom), zemlja i kamena ploča pod nogama; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* muškarac, 20 – 29 godina; *položaj ruku:* pripijene uz tijelo i blago podvučene pod karlicu; *nalazi:* nema nalaza.

G-43

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* trapez; *konstrukcija:* kameni kovčeg je složen od tankih, okomito usađenih ploča, a pokriven je većom, grubo obrađenom i izduženom pločom i nekoliko manjih kamenja; *dno:* glina i zemlja, te manje ploče pod glavom i pod nogama; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* muškarac, 25 – 34 godine; *položaj ruku:* položene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza.

G-44

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg složen od debljih, okomito položenih ploča i pokriven s više manjih, nepravilno oblikovanih ploča vezanih debljim namazom gline. S vanjske strane kovčega mjestimice je posloženo manje kamenje; *dno:* glina i zemlja te jedna manja ploča pod nogama, pri dnu; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* dijete, 3,5 – 4 godine; *položaj ruku:* položene uz tijelo; *nalazi:* 1. par naušnica, 2. prsten-vitica; *opis nalaza:* 1a-b. par grozdolikih naušnica s kukicom za zakopčavanje u visini vrha privjeska. Privjesci u obliku stiliziranog

grozda rađeni su od deblje četvrtaste žice s gusto narebrenim urezima s prednje i stražnje strane, a kroz njih je provučena elipsasto oblikovana karika; 2. kolut vitice rađen je od kanelirane trake spojene na krajevima zakovicom; *dimenzije:* 1a (desna) d = 2,1 x 2,8 cm, duž. privjeska 2,7 cm; 1b (lijeva) d = 2 x 2,6 cm, duž. privjeska 2,8 cm; 2. d = 1,6 cm; *položaj nalaza:* 1a desno od glave, 1b pod glavom s lijeve strane, 2. na prstima desne ruke; *materijal:* bronca (1a-b, 2); *smještaj:* MHAS; *Inv. br.:* 1a (desna) 10 160, 1b (lijeva) 10 161), 2. 10 162.

G-45

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* pravokutnik; *konstrukcija:* kameni kovčeg oblikovan od dva reda uslojenih masivnih klesanaca, a dio ih je položen i okomito (doglavnica i donožnica); *dno:* glina i veća ploča pod donjim dijelom nogu, također pokrivena glinom; *broj kostura:* 1/in situ; *spol i dob:* muškarac, 25 – 34 godine; *položaj ruku:* pripijene uz tijelo; *nalazi:* nema nalaza.

G-46

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* trapez; *konstrukcija:* obložnice su sačinjene od dva okomito, po dužini položena kamena, doglavnica od manje okomito položene ploče, a za poklopnicu je iskorištena manja ploča koja je bila djelomice dislocirana; *dno:* zemlja; *broj kostura:* 1/dislociran; *spol i dob:* dijete, ?; *položaj ruku:* ?; *nalazi:* nema nalaza.

G-47

Orijentacija ukopa: JZ-SI; *oblik kovčega:* ?; *konstrukcija:* kameni kovčeg složen je od priklesanog kamenja i antičkih *spolia* posloženih u dva reda i položenih okomito uz rub rake, a pokriven većim pločama; *dno:* zemlja; *broj kostura:* kosti nisu očuvane; *nalazi:* nema nalaza; *ostalo:* grob dijelom ulazi pod novu asfaltnu cestu, pa je vjerojatno i oštećen

tom prilikom, a nejasan je i nedostatak kostura jer dimenzije ukazuju na grob osobe koja nije više dijete.

G-48

Orijentacija ukopa: JZ-SI; oblik kovčega: pravokutnik; konstrukcija: kameni kovčeg od debljih, okomito položenih ploča, učvršćenih manjim kamenjem s vanjske strane, te pokriven masivnim, grubo obrađenim pločama; dno: zemlja; broj kostura: 1/in situ; spol i dob: muškarac, 50 – 59 godina; položaj ruku: pružene uz tijelo (koliko je vidljivo u otkrivenom dijelu); nalazi: nema nalaza.

Analiza

I. Areal groblja

Groblje na Svećurju, premda nije u cijelosti istraženo, može se bez sumnje pripisati općeraširenom tipu grobalja na redove koja čine veliku većinu do sada istraženih starohrvatskih grobalja, a uobičajena su i diljem Europe u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku⁶. Pruža se na blagoj padini kojom se ravnica Kaštelanskog polja postupno penje k masivu stožastoga brda Trećanice, koje sa sjeverozapada oivičuje to isto polje. Istraženi prostor zauzima površinu od oko 300 m², što – prema pretpostavljenom arealu groblja – iznosi približno polovicu površine koju je groblje obuhvaćalo. Dakle, ukupno oko 600 m². Toponim Svećurje je uobičajeni sanktorem, izveden od titulara obližnje srednjovjekovne crkve sv. Jurja oko koje je oblikovano i kasnije župno groblje⁷. Našim iskopavanjima

nisu pronađeni tragovi ograde groblja, barem ne od trajnijega materijala, premda je ono vjerojatno bilo omeđeno na neki način. Izbor lokacije nije slučajna jer je sasvim jasno da južnu granica groblja predstavlja današnji poljski put koji je, po svemu sudeći, jedan od nekadašnjih dekumana u salonitanskom ageru. Njegov današnji nepravilni smjer pružanja dijelom je vjerojatno posljedica naknadnih intervencija u prostoru, ali moguće i prirodnih geomorfoloških datosti reljefa, jer se baš pravcem pružanja toga puta k istoku pruža i oniža vapnenačka kosa obrasla bjelogoričnim drvećem. Istražena površina predstavlja sjevernu polovicu ukopišta, pa preostaje novim istraživanjima preciznije odrediti istočnu i zapadnu među. Sporadični nalazi ulomaka amfora i grube rimske provincijalne keramike ukazuju da je groblje locirano na nekadašnjem obradivom terenu iz antike, na što indirektno upućuje i obližnji položaj srednjovjekovne crkve sv. Jurja, oko 100 m sjevernije, na kojemu su registrirani pokretni i nepokretni nalazi iz antike (keramika, mozaici, zido-

Kaštel-Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća, (ur. Z. Gunjača), Split, 1992, str. 85. Našem uglednom toponomastičaru nije bio poznat drugi toponim istoga imena u Kaštelima, onaj iz Raduna. Za žestinjski kaže: Toponim *se odnosi na Sv. Juru od Mirana* (drugi naziv u srednjovjekovnim dokumentima za Žestinj – op. T. B.). *Unatoč arheološkim naznakama koje upozoravaju na ranokršćanski horizont, ovaj bi se toponim mogao protumačiti hrvatskim jezičnim sredstvima: *Svetjurja (crkva)*. Teoretski je to moguće, no arheološki još nije potvrđen starokršćanski horizont na tom lokalitetu, iako ga je moguće očekivati u budućim iskopavanjima. Na oprez u takvim pretpostavkama i pažljiviju provjeru podataka upućuje i ova rečenica u tom istom stavku: *Slično njima oblikovani su hrvatski toponimi od svetačkog imena (bez pridjeva sanctus/svet) sa sufiksom –ina, odnosno množinskim likom –ine, označujući ostatke sadržaja iskazanog osnovnom imenicom (...) ili svetačkim imenom kao što su kaštelanski toponimi Kuzmine, ranokršćanski spomenici, crkve sv. Kuzme i Damjana na starom groblju u Gomilici, te Lovrine, ruševine ranokršćanske crkve sv. Lovre na starom hrvatskom groblju u srednjovjekovnom naselju Ostrog*. Ova dva primjera zorno pokazuju kako *opća mjesta* nije dobro primjenjivati bez dodatnih provjera. Naime, za romaničku crkvu sv. Kuzme i Damjana je iskopavanjima potvrđeno da je podignuta iznad starokršćanske bazilike (D. MARASOVIĆ - M. SUMIĆ, Sv. Kuzma i Damjan u Kaštel Gomilici, *Obnova baštine* 1, Split, 1993.), dok su za Sv. Lovru na Ostrogu iskopavanja pokazala da se radi izvorno o romaničkom zdanju, a starokršćanske crkve nema, kao ni slojeva iz kasne antike općenito (usp. T. BURIĆ, Sv. Lovre - Balavan, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 27, Split, 2000, str. 29-34).

⁶ O grobljima na redove općenito usp.: D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*. Split, 1976, str. 69-70. – J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*. Zagreb, 1980, str. 71-72. – J. BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu u Ninu*. Zadar, 2007, str. 28. – M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*. Split, 2009, str. 4, 101-102.

⁷ Općenito je taj toponim raširen na istočnoj obali Jadrana u više inačica. Ovdje kao najbližu paralelu navodim lokalitet Svećurje u Kaštel Starom u predjelu Radun, gdje su otkrivena dva srednjovjekovna groblja; ono oko crkve sv. Jurja od Raduna i malo starohrvatsko groblje nedaleko od njega (T. BURIĆ, *Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u Kaštel Starom, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 34, Split, 2007, str. 105-122. – T. BURIĆ, *Crkva sv. Jurja i srednjovjekovno selo Radun*. Split, 2010. U ovim radovima je navedena i ostala literatura za taj lokalitet i njegove spomenike). Filološku analizu žestinjskoga Svećurja vidi u P. ŠIMUNOVIĆ, *Uvod u kaštelansku toponimiju*, u:

vi). Sve to nam govori da se radi o prostoru koji je u rimsko doba zaposjela jedna *villa rustica*, u okviru koje je nastalo i srednjovjekovno naselje Žestinj ili Miran⁸, a ovo starohrvatsko groblje je jedno od ranijih ukopišta toga sela, prije nego li je nastalo župno groblje oko Sv. Jurja⁹.

II. Raspored grobova, međugrobni prostori i orijentacija ukopa

Već u uvodu je rečeno da je 47 grobova u istraženom segmentu groblja nanizano u 7 ili 8 redova koji u osnovi slijede pravac istok-zapad. Pažljivom analizom rasporeda svih grobova u tom dijelu ukopišta, mogu se izdvojiti pojedine uže skupine grobova, kao i prazni međuprostori između pojedinih skupina ili uski prolazi uz njih. Ukupno sam izlučio četiri skupine grobova, koje predstavljaju uže grobišne parcele unutar cijeloga ukopišta, a koje sam označio početnim slovima abecede (sl. 6). Počet ću s najzapadnijom grupom koju sam nazvao grobljanska parcela A (= *gp A*). Sačinjava ju 16 grobova, istočni rub joj tvore G-13, 18 i 24, po sredini skupine, a svi ostali su zapadnije. Skupina završava na jugozapadu s G-1 i 6, a na sjeveru s G-34. Po sredini istraženoga segmenta pružaju se smjerom sjever-jug sljedeće dvije skupine grobova: *gp B* i *gp C*. Južna od njih, *gp B*, ima 10 grobova koji počinju na jugu s G-3 i 4, a završavaju na sjeveroistoku s G-22. Slijedi *gp C* locirana sjeverno od prethodne u nastavku, koja ima 13 grobova, od G-26 i 27 na jugu, do G-41 na sjeveru. I konačno, na jugoistočnom kraju istražene površine je *gp D* koja ima svega 8 grobova, no to ne znači da je i najmanja jer ona jednim svojim dijelom ulazi i u neistražene površine na jugu i jugoistoku. Odvojena je od *gp B* praznim međuprostorom, a granični grobovi do njega su G-5 i G-46. Zapravo ni jedna od tako definiranih skupina nije istražena u cijelosti jer svaka od njih dijelom zalazi u susjedne neistražene površine. *Gp A, B i D* nastavljaju se prema jugu na parcelu Ante Vuletina i na segment staroga puta, a *gp C*, ali i *gp D*, istočnim krajem ulaze pod današnju asfaltnu cestu.

Na predočenom planu ukopišta vidljiva su dva šira međuprostora nepravilnog oblika. To su među-

prostor I (= *mp I*) i međuprostor II (= *mp II*). *Mp I* smješten je između *gp A, B i C*. Od njega se k sjeveru i jugu nastavljaju uski slobodni prostori koje sagledavam kao grobljansku stazu, koja preko *mp I* prolazi između *gp A* sa zapada i *gp B i C* s istoka. Ta staza na sjeveru predstavlja ujedno i ulaz u grobljanski areal, a vjerojatno završava na jugu, negdje po sredini čestice Ante Vuletina. Još jednu stazu moguće je predočiti na planu između *gp B i C* sa zapada i *gp D* s istoka. Tom stazom se ulazilo u grobljanski areal na istoku, a vjerojatno – preko *mp II* – izlazilo negdje na jugozapadu, također na zemljištu Ante Vuletina koje nije istraženo, pa nije moguće precizno naznačiti ni točne pravce pružanja uočenih dviju staza na tom segmentu. Postavlja se pitanje namjene ovih međuprostora. Na tim površinama nisu nađeni nikakvi tragovi obilježavanja prostora. Na arealu *mp I* nije bilo ni nekih drugih pokretnih nalaza, dok su na arealu *mp II* nađeni rijetki ulomci rimskodobne provincijalne grube keramike i jedan ulomak tegule, kao i ostatci žute masne gline kakva je rabljena za oblaganje i vezivanje kamenih grobnih kovčega. Antičku keramiku sam već označio kao sporadične ostatke nekadašnje agrarne aktivnosti u okvirima *villae rusticae*, dok ostatci gline ukazuju na mogućnost da su tu nekada bile donesene veće količine gline za potrebe ovoga ukopišta, od kojih su preostali tek neznatni ostatci, a zbog kojih taj prostor nije korišten za ukopavanje. Ovdje bih ukazao i na jednu drugu mogućnost korištenja takvih prostora, za koju – doduše – nemamo materijalnih dokaza, niti eksplicitnih opisa u ionako rijetkim izvorima za rani srednji vijek. Protumačio bih ih kao prazne površine unutar areala groblja na kojima su odlagani pokojnici, koji su donošeni na posljednje počivalište na nekoj vrsti drvenih nosila/ležaljki, i gdje se vjerojatno održavao određeni pogrebni obred prije samoga ukopa. Nažalost, detalji takvih obrednih radnji još uvijek izmiču našoj spoznaji.

Istraženi grobovi na Svećurju, kako i sam plan pokazuje, pružaju se smjerom istok-zapad, uz uobičajene otklone. Takav raspored grobova u strukturi ukopišta, uobičajeno zvan *groblja na redove*, opće je mjesto u našoj arheologiji srednjega vijeka i kasne antike, te groblja seobe naroda¹⁰. Primjera ima u izobilju i ovdje ih je suvišno navoditi, pa bih se zadržao samo na tumačenju njihove orijentacije.

⁸ Za to selo usp. V. OMAŠIĆ, *Povijest Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*. Kaštela, 2001, str. 106-108.

⁹ T. BURIĆ, *Svećurje, starohrvatsko i srednjovjekovno groblje sela Žestinj s crkvom sv. Jurja*. Split, 2008.

¹⁰ Usp. bilj. 6.

Ta rubrika neizostavni je dio svih kataloških opisa grobova, pa tako i u ovom radu. I ovoga puta mogu samo ponoviti što sam već prije 13 godina napisao obrađujući groblje oko crkve sv. Jurja od Putalja: *Koristim izraz pokop, jer se orijentacija groba zapravo i uzima prema orijentaciji pokopa in situ. Naime, većina autora kada kaže da je pojedini grob orijentiran, primjerice – Z, to znači da je pokojnik položen u grob s glavom na zapadu, a nogama na istoku. To se tumači vjerskim običajem da je glava pokojnika položena s pogledom prema istoku, gdje izlazi sunce, koje je izvor života. I ovdje donesena orijentacija bazira se na toj osnovi. Međutim, kada u grobu nema ostataka pokojnika, tj. kostura in situ (kao kod grobova novorođenčadi, gdje su mliječne kosti istrunule), gubi se i glavni, bolje rečeno jedini oslonac za određivanje orijentacije. Stoga predlažem da se ubuduće ne govori više o orijentaciji groba, već pokopa¹¹.*

Zadržao bih se ovdje na ustaljenoj tezi kojom se tumači orijentacija ukopa jer primjer grobova sa Svećurja otvara još jednom prostor za diskusiju po tom pitanju. Nju je opširno obrazložio još Karaman u objavi starohrvatskoga groblja na Glavičinama u selu Mravince kod Solina¹². Pri tome je postavio zanimljivo pitanje: *Nije još objašnjeno, da li je ovaj običaj u svom podrijetlu slavenski ili je nastao tek pod utjecajem kršćanstva. U pogansko su doba Slaveni većinom spaljivali svoje mrtvace. Ipak se čini, da je sahranjivanje mrtvaca okrenuto prema suncu koje izlazi odgovaralo shvaćanju slavenskih naroda još u neznabožačko doba i da je ono iza primitka kršćanstva bilo samo još više učvršćeno.* Karamanov stav prihvatili su i kasniji istraživači ne ulazeći u daljnje analize toga važnog običaja¹³, a i sâm sam se svojedobno priklonio tom mišljenju, ali sam paralelno iznio i suprotno, metodološki dobro argumentirano mišljenje proizašlo iz analize groblja na Grborezima kod Livna¹⁴. Primjer iz Grboreza

ponovo uzimam u razmatranje, na što me je potaknula orijentacija ukopa na Svećurju te daljnja analiza te problematike. Bešlagić je, ponukan orijentacijom ukopa s groblja sa stećcima kod Blidinjskog jezera, zaključio: *Općenito usvojeno objašnjavanje orijentacije po sunčevoj liniji u razno doba godine u ovome slučaju čini se da nije dovoljno. Od bosanskih nekropola sa stećcima iznimku predstavlja ona kod Blidinjskog jezera, gdje je svih 142, koji leže in situ, orijentirano isključivo po pravcu jugozapad-sjeveroistok. U pokušaju objašnjavanja ovakve neobične, a isključive orijentacije na Blidinju, izrazio sam pretpostavku o uticaju puta koji prolazi pokraj nekropole s takvim pravcem prema kome su se stećci svojom dužinom postavljali paralelno. Slučajno je i nekropola u Grborezima u istom odnosu prema cesti Livno – Split, koja prolazi pokraj nekropole, a koja je sigurno postojala i u srednjem vijeku, kao i još ranije. Posebice bih istaknuo daljnje Bešlagićevo razmatranje: *Ako bismo htjeli da naš slučaj objašnjavamo samo polaganjem mrtvaca prema suncu, onda bi ispalo da je ovdje sahranjivanje bilo skoro isključivo ljeti, i to prije podne, a to se ipak ne bi moglo tvrditi.* Kada ovako postavljenu tezu primijenimo na primjer groblja sa Svećurja, doći ćemo do približno istoga zaključka. Na Svećurju je od 47 grobova, u njih 38 pokojnik orijentiran smjerom jugozapad-sjeveroistok, što čini 81 % svih grobova, dok je u pravcu istok-zapad pokopano svega 9 pokojnika, što čini 19 % grobova. Razlika između Svećurja i Grboreza, bez obzira na kronološke razlike, je neznatna. Na Grborezima je orijentacija jugozapad-sjeveroistok zastupljena kod 79 % pokopanih, dok je ona istok-zapad utvrđena kod svega 21 %. Ukratko, samo 2 % odstupanja. Stoga objašnjenje orijentacije pokojnika u grobovima na Grborezima lokacijom ukopišta uz cestu Livno – Split, možemo primijeniti i na Svećurje. Naime, groblje je položeno u trokutu između ceste koja od magistrale vodi do crkve sv. Jurja od Žestinja i dalje kroz klanac Prosik između Trećanice i Opora, te širega poljskog puta s južne strane groblja, položenog u smjeru istok-zapad, kojega sagledavam kao jednog od dekumana u ageru koji vodi do susjednog lokaliteta Stomorije, pa su pravci tih dviju prometnica diktirali i osnovno usmjerenje grobova. Zakrivljenost osnovne linije karda, na trasi današnje asfaltne prometnice, prema sjeverozapadu, može se protumačiti prometnom nužnošću izlaska na vilu rustiku, čije su građevine locirane oko crkve sv. Jurja, i dalj-*

¹¹ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, u: *Sv. Juraj od Putalja*. Split, 2001, str. 202, bilj. 95.

¹² Lj. KARAMAN, Iskopine društva „Bihaća“ u Mravincima i starohrvatska groblja, *Rad JAZU* 268, Zagreb, 1940, str. 10. On svoje mišljenje bazira na stavovima Niederlea iz njegove sinteze Slovanske starožitnosti.

¹³ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole.*, str. 70. – J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 77, bilj. 54, 55. – M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 101-102, bez pozivanja na stariju literaturu.

¹⁴ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 202-203, bilj. 96. – Š. BEŠLAGIĆ - Đ. BASLER, *Grborezi, srednjovjekovna nekropola*. Sarajevo, 1964, str. 56.

sl. 6. Četiri grobišne parcele unutar groblja na položaju Svećurje (izradio: M. Palčok).

njim izlaskom na klanac Prosik, kao važnu vicinalnu transverzalu obala – zaleđe između brda Opora i Trećanice. Ujedno, na položaju tih zdanja rustične vile najvjerojatnije su bile i nastambe jednoga od zaselaka (*vicus*) sela Žestinj, kojemu ovdje obrađeno groblje i pripada. Da ovi primjeri iz današnje Bosne i Hercegovine i Kaštela nisu slučajnost, pokazuje nam i slučaj općepoznatoga groblja na položaju Glavičine u Mravincima, koje je još 30-ih godina prošlog stoljeća istražio Karaman. Njegov plan groblja s precizno ucrtanim grobovima jasno pokazuje da su položeni paralelno s trasom prasta-

roga puta koji vodi iz Solina u Mravince, a to znači da je u srednjem vijeku vodio od Solina, kroz selo Prosik i dalje za Kučine, tj. srednjovjekovni Kuk¹⁵.

Navedeni primjeri i dilema koju je postavio Bešlagić jasno pokazuju da treba ozbiljno preispitati ustaljeno i općeprihvaćeno mišljenje o orijentaciji ukopa koje je u hrvatskoj arheologiji postavio još

¹⁵ Za detalje ove lokalne topografije usp. L. KATIĆ, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*. (Ur. Ž. Rapanić), Split, 1993, str. 279, 289. Za hodološke detalje toga prastarog puta, za kojega i Katić kaže da je *rimski put*, zahvalnost dugujem kolegici Vedrani Delonga.

Karaman, posebice onaj njegov dio koji govori o praćenju putanje sunca između dva solsticija u godini, dok opći stav o orijentaciji prema suncu ostaje. No oba ta aspekta iste problematike znatno preraštaju okvire ovoga rada i traže posebnu studiju, a ovdje je bilo dostatno upozoriti na dilemu koja se pojavila s Bešlagićevim tumačenjem, a koja je produbljena i mojom analizom rečene problematike.

III. Grobne konstrukcije i tehnika izrade

Svih 47 grobova na Svećurju ima, bez izuzetka, kamene kovčege unutar grobne rake, koji su bili pokriveni tanjim ili debljim kamenim pločama, zvanim poklopnicama. Sami kovčezi rađeni su uglavnom od okomito usađenih ploča različitih dimenzija i debljine, a vrsnoća izrade im je ovisila i o vrsti vapnenca od kojega su rađene. Manji broj grobova ima i usuhu zidane obložnice od 2 do 3 reda uslojenih klesanaca, a češće kombinaciju zidanih obložnica i onih od okomito usađenih ploča. Izraženo u postocima, taj je omjer sljedeći: obložnice od okomito usađenih ploča 72,30 %, zidane obložnice 15 % i obložnice kombinirane od okomitih ploča i zidanih redova klesanaca 12,70 % grobova. Manji dio poklopnica nedostaje jer su povadene tijekom obrade terena u ranijim poljoprivrednim radovima. Dakle, gotovo tri četvrtine grobova ima uobičajene obložnice od okomito usađenih ploča, a preostala četvrtina otpada na kovčege zidane od uslojenih klesanaca ili kombinacijom klesanaca i okomitih ploča. Od oblika kovčega dominiraju pravokutni, utvrđeni kod 33 groba (70,20 %), a potvrđeni su još ovalni (10 grobova, 17 %) i trapezoidni (5 grobova, 10,60 %). Za jedan grob nije bilo moguće utvrditi oblik kovčega, što čini 2,20 % svih grobova. Usporedba s obližnjim grobljem na Stombratama daje u biti iste pokazatelje, a varijacije su najvjerojatnije posljedica znatno većega broja oštećenih i uništenih grobova kod kojih nije bilo moguće odrediti oblik kovčega (12 grobova, tj. 22,30 %). Inače su i tu utvrđena tri tipa: pravokutni (25 grobova, 46,30 %), ovalni (10 grobova, 18,50 %) i trapezoidni (12,90 %). Ovi rezultati traže još jednom diskusiju o odnosu oblika grobnih kovčega i njihove kronološke diferencijacije. To pitanje dugo se provlačilo kroz našu literaturu. Svojedobno mu je posebnu pažnju posvetio Jelovina koristeći dotadašnje rezultate, a još više vlastita iskopavanja. Njegova analiza dovela ga je do zaključka da oblik grobnoga kovčega nije relevantan za kronološko određenje groba¹⁶.

Do istoga sam rezultata i sam došao analizirajući stariji sloj grobova na Putalju¹⁷, pa na temelju svih tih podataka i mišljenja smatram da je kronološko-tipološka kategorizacija *grobnih komora*, kako ih je nazvao Sokol, neprihvatljiva jer se moji i Jelovini rezultati očito ne slažu s njegovima. Naime, on je grobove s kovčezima u obliku trapeza i pravokutnika (njegovi tipovi D1, D2, E1 i E2) svrstao u svoju IV. fazu starohrvatske materijalne kulture i okvirno datirao od sredine 12. do sredine 15. stoljeća¹⁸, a naši primjeri, i to u velikom broju, su iz 9. stoljeća. Može im se priključiti i starohrvatsko groblje sa Svećurja u Radunu s istim vrstama oblika¹⁹. Dna grobova također su bila različito oblikovana. I tu najviše grobova ima dno od obične zemlje ili od nabijene gline, a ponekad i u kombinaciji tih dvaju materijala (76,60 %). Slijedi 7 grobova čija su dna popločana kamenim pločama (14,90 %), a izdvaja se manja skupina od 4 groba (8,50 %) u kojima je kombinirano zemljano dno, ili glina i zemlja, s kamenim pločama pod nogama (2 groba) ili pod nogama i pod glavom (2 groba). Popločanja grobova nisu rijetka pojava u starohrvatskom kristijaniziranom horizontu (9. – 11. stoljeća). Ovdje samo navodim paralelu s grobljem u obližnjim Stombratama, koje je i inače dalo niz veoma važnih komparativnih elemenata. Tu su od 54 groba, njih 33 imali popločano dno i to uglavnom u cijelosti, što čini približno 61 % svih grobova, dakle znatno više nego li na Svećurju²⁰. Još jedan element povezuje grobove sa žestinjskoga Svećurja s grobovima na susjednim grobljima istoga razdoblja u Kaštelima i Solinu, a to je češća uporaba gline u izradi kovčega, kojom bi se oblijepile obložnice, često i dna, ali i poklopnice grobova. Ne ulazeći pobliže u razlikovne detalje toga postupka, jer variraju postotci dijelova kovčega koji su učvršćeni glinom, ovdje ću samo navesti ukupan broj grobova čiji su sanduci oblikovani pomoću gline. S većim ili manjim udje-

¹⁶ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, str. 70-73, 77-82.

¹⁷ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 202, bilj. 94.

¹⁸ V. SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*. Zagreb, 2006, str. 144-150.

¹⁹ T. BURIĆ, Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje u Kaštel Starom, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 34, Split, 2007, str. 110, bilj. 10-11.

²⁰ I. KAMENJARIN, Bijaći - Stombrata, rezultati arheoloških istraživanja starohrvatskoga groblja, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 36, Split, 2009. Podatci preuzeti iz kataloga grobova.

lom gline kao vezivnoga elementa rađeni su kovčezi 19 grobova, što čini 40,50%, dok 28 grobova ima konstrukcije kovčega usađene u raku bez gline, a to iznosi 59,50 %. Istini za volju, treba napomenuti da dio grobova čiji kovčezi nisu vezani glinom ima dna obložena glinom, no takve nisam posebno odvajao radi jasnoće izlaganja. Najbližu paralelu u tom detalju predstavljaju grobovi s lokaliteta Stombrata u Bijaćima, gdje su grobni kovčezi u velikoj većini rađeni s glinom. Od 54 groba, njih 46 ima glinu u konstrukciji, u većoj ili manjoj količini, što čini 85,20 % grobova. Ova bliskost u različitim segmentima analize između Svećurja i Stombrata vjerojatno je dijelom i posljedica suvremenih metoda iskopavanja i dokumentiranja, no svejedno je više nego uočljiva.

IV. Ritus pokapanja

Postupak je bio jednostavan. Najprije bi se iskopala raka, zatim usadile strane kovčega (obložnice, doglavnica i donožnica), položilo tijelo pokojnika u tako oblikovani kovčeg kojega bi potom pokrili kamenim pločama (poklopnicama)²¹. Na kraju bi, po završetku vjerskoga obreda, u čije detalje ovdje ne ulazim uslijed nedostatka pisanih i materijalnih izvora, takav grob bio zatrpan zemljom od koje bi oblikovali grobni humak. Iskopavanjima na Svećurju nisu otkrivena vanjska obilježja grobova, koja su najvjerojatnije – ako ih je bilo – bila od drva, pa nisu sačuvana, a nema ostataka kamenih biljega²². Od 47 grobova, svega je u 3 zabilježen ukop dviju osoba. To su G-20, 22 i 27, s tim da su u G-20 kosti obaju pokojnika bile dislocirane, a u druga dva je nađen kostur sekundarnog ukopa *in situ*, a kostur starijeg ukopa je bio dislociran. U sva tri slučaja radilo se o ukopima djece, pa je za pretpostaviti da je i u G-20

ukopavanje vršeno sukcesivno. Po svemu sudeći su u te grobove pokapana djeca iste obitelji. Inače je G-20 bio na vidno višoj koti od ostalih grobova, a nedostaju mu i poklopnice, pa je to vjerojatno razlog poremećenosti kostiju pokojnika. U 4 groba nisu pronađeni osteološki ostatci pokojnika (G-5, 15, 39, 47), a kako su sve to grobovi izrazito malih dimenzija, u njima su bila pokopana veoma mala djeca, najvjerojatnije novorođenčad, pa se kosti nisu ni sačuvale. Indikativno je i to da ni jedan od ta 4 groba nije imao sačuvane poklopnice i da su, kao i G-20, bili na vidljivo višim kotama u odnosu na susjedne grobove. U preostala 42 groba (89,40 %) bio je samo po jedan kostur *in situ*, osim u G-46 u kojemu su kosti bile dislocirane, a i to je opet mali i oštećeni dječji grob bez sačuvanih poklopnica i na višoj koti od okolnih. Indikativan je i položaj ruku kod kostura sačuvanih *in situ*²³. U 23 groba pokojnici imaju ruke pružene uz tijelo, više ili manje pripijene. U 12 grobova nije bilo moguće odrediti položaj ruku, bilo zbog nedostatka ili oštećenosti kostura. Slijedi niz od 7 kombinacija u ukupno 11 grobova: desna uz tijelo/lijeva preko trbuha pod karlicom; desna ?/lijeva preko pojasa; desna uz tijelo/lijeva pod karlicom uz tijelo, a šake na bokovima; desna uz tijelo/lijeva na boku; desna uz tijelo/lijeva? Sve navedene kombinacije su u biti inačice osnovnoga položaja ruku opruženih uz tijelo, tim više što je dio ovih kombinacija očigledno uvjetovan skućenim dimenzijama kovčega, posebice u slučajevima kada šake dolaze pod karlicu. Zato i njih zbirno sagledavam u sklopu tog temeljnog načina položaja ruku pokojnika položenih u grob. Statistički gledano, to izgleda ovako: grobovi s rukama uz tijelo 49 %, grobovi sa 7 inačica osnovnoga položaja 23,40 %, a grobovi s neodredivim položajem ruku 25,60 %. Ako pak zbrojimo grobove s osnovnim položajem ruku uz tijelo s onima s navedenih sedam inačica, dobijamo rezultat od 72,40 %. Uzevši u obzir i veliku vjerojatnost da su i pokojnici u grobovima, u kojima nije bilo moguće odrediti položaj ruku, također bili pokopani s rukama pruženim uz tijelo ili u nekoj od navedenih inačica, može se sa sigurnošću kazati da je takav običaj pokapanja dominantan na ovom groblju, tj. njegovom istraženom dijelu. Već sama ta činjenica, bez uzimanja u obzir nalaza kao važnih kronoloških repera u analizi groblja, ukazuje na jasnu opredijeljenost groblja u rani srednji vijek,

²¹ Ovdje slijedim mišljenje koje je, nasuprot starijem Karamanovom i Gunjačinom iznio Jelovina, a potom i Sokol, jer se ono poklapa i s mojim rezultatima (D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, str. 72-73. – V. SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština*, str. 163). Naime, nemoguće je pretpostaviti da se najprije polagao pokojnik u iskopanu raku, a potom zidao kovčeg, posebice onaj s kamenim popločanjem dna.

²² O nadgrobim biljezima, kakvih je nađeno na grobljima iz kasnijih razdoblja, usp. T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 218-220, bilj. 143-145, sl. 60-61. U citiranim bilješkama je i starija literatura o toj problematici. Za grobne biljege na starohrvatskim grobljima usp. T. BURIĆ, Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje, str. 113, 119 (pl. I).

²³ Za podatke usp. katalog grobova i nalaza u prethodnom tekstu.

tj. starohrvatsko razdoblje, jer je takav položaj ruku potvrđen na brojnim starohrvatskim grobljima²⁴. O tome sumarno iznose kratka zapažanja i drugi autori, ali ne ulaze pobliže u tumačenja te pojave²⁵. Dobar poredbeni primjer groblju sa Svećurja je ono na položaju Stombrate, nedaleko od crkve sv. Marte, oko 3 kilometra jugozapadno. Donosim ga jer ima, za razliku od grobalja koja su ranije iskopavana u Kaštelima i Solinu, dobro dokumentirane nalaze koji omogućuju statističku obradu, a i vremenski je približno iz istoga razdoblja²⁶. Na Stombratama su otkrivena ukupno 54 groba. Osnovni položaj ruku pruženih uz tijelo utvrđen je u 32 groba (58,08 %). U 16 grobova nije bilo moguće odrediti položaj ruku (28,38 %), a kod ostalih su zabilježene 4 sljedeće kombinacije: desna uz tijelo/lijeva na pojasu (3), desna na karlici/lijeva pod karlicom (1), desna na karlici/lijeva uz tijelo (1) i prekrižene preko pojasa (3). Ovu posljednju možemo izdvojiti kao poseban položaj ruku, a to čini 5,50 % svih grobova, dok preostale tri (ukupno 5 grobova) možemo podvesti pod varijetete osnovnoga položaja, što čini 8 % grobova. Ako njih pribrojimo prevladavajućem tipu položaja ruku, to zajedno iznosi 66,12 % ukopa. Dakle, na oba groblja se za oko ¼ ili malo više grobova nije mogao odrediti položaj ruku. Pružene uz tijelo bile su u približno polovici grobova (49 %; 58 %), a ako tome pridodamo i varijacije osnovnoga položaja, to iznosi nešto manje od ¾ grobova (66 %, 72 %). Jedino su na Stombratama zabilježena tri slučaja ruku položenih preko pojasa (5,50 %). Sve u svemu, ovi statistički podatci vidno se razlikuju od onih sa župnoga groblja srednjovjekovnog Sućurca, oko Sv. Jurja od Putalja, gdje položaj ruku uz tijelo u horizontu razvijenoga srednjeg vijeka (12. – 13. stoljeće) iznosi 35 %, a u horizontu kasnoga srednjeg i početka novoga vijeka (14. – 16. stoljeća) 19 %²⁷.

²⁴ Za tu problematiku usp. T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 203-205/Tabelarni prikaz 1, Grafikon 1; str. 221-222/Tabelarni prikaz 2, Grafikon 2. Ovdje analizirano groblje je iz razdoblja od 12. do 16. stoljeća, pa se analiza nadovezuje na starohrvatska groblja.

²⁵ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*. Split, 1976, str. 74. – J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 77-78 (autor zaključuje da znanost još nije riješila razloge takvoga položaja ruku u grobovima). – M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 105. Jelovina i Belošević ukazuju na široku rasprostranjenost takvoga položaja ruku u grobovima ranoga srednjeg vijeka diljem Europe.

²⁶ I. KAMENJARIN, Bijaći - Stombrate, 93. Autoričina se podjela razlikuje od moje i podatci nisu usporedivi.

Na kraju ovoga poglavlja važno je istaknuti i činjenicu da u istraženom arealu groblja, kao i u samim grobovima, nisu nađeni tragovi ni ostatci koji bi upućivali na poganski obred sahranjivanja ili neke njegove prežitke. Grobnih priloga nema, a pronađeni predmeti pripadaju isključivo dijelovima nakita i odjeće, pa ih moramo tretirati kao nalaze. Najbolji primjer za komparaciju je malo starohrvatsko groblje na Svećurju u Kaštel Starom, u predjelu Radun, a u sklopu istoimenoga srednjovjekovnog sela²⁸. Ono je sadržavalo 13 grobova s inhumiranim pokojnicima ukopanim s osnovnom orijentacijom istok-zapad, ali s više varijabli. U njima su nađeni rijetki nalazi nakita tipičnih starohrvatskih odlika, a ono što ih čini posebno zanimljivim su nedvojbene tragovi poganskoga ritusa pri pokapanju. Naime, uz tri groba su nađeni ostatci obredne vatre, tj. ostatci ognjišta od te vatre, koji su bili locirani sa sjeverne ili sjeverozapadne strane groba, i to u razini poklopnica, a u jednom dječjem grobu su nađeni ostatci žerave posuti po tijelu pokojnika²⁹. To je groblje izvrstan primjer ukopišta prijelaznoga razdoblja između grobalja poganskog i kristijaniziranog horizonta starohrvatskih grobalja, a koja se okvirno datiraju u konac 8. i prvu polovinu 9. stoljeća. Za radunsko groblje na Svećurju predložio sam okvirnu dataciju između 800. i 830. godine. Ona je, osim na analizi arheoloških podataka, bazirana i na pisanim i epigrafskim podacima iz rane povijesti dinastije Trpimirovića. Konkretno, dolaskom franačkih misionara na kneževski veleposjed u Bijaćima otpočinje intenzivniji proces kristijanizacije Hrvata, uslijed čega poganski obredi u činu sahrane pokojnika ubrzano nestaju iz uporabe, posebice u naseljima koja su u neposrednoj blizini misionarske postaje. Budući da se pojavu misionara u Bijaćima može okvirno datirati u vrijeme kneževanja kneza Mislava (cca 835. – 845.), onda i početak ukopavanja na žestinjskom Svećurju ne može biti prije toga, tj. oko sredine 9. stoljeća³⁰. Isto vrijedi i za groblje

²⁷ Usp. bilj. 24.

²⁸ T. BURIĆ, Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje, str. 105-122.

²⁹ T. BURIĆ, Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje, str. 111-112, 119 (pl. I).

³⁰ Za veleposjed Bijaći i misionarsku djelatnost na njemu usp. tematski broj Starohrvatske prosvjete posvećen crkvi sv. Marte (*Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1999, Split, 2004.), te vodič *Sveta Marta u Bijaćima*. (Prir. Josip Dukić), Trogir, 2012. U radovima koji su tiskani u ta dva djela nalazi se i opsežna literatura o toj problematici.

na Stombratama, premda je tamo nađena u jednom grobu i ljuska od jaja (G-6, desna šaka). Takvi nalazi nisu rijetkost u starohrvatskim grobovima, pa ni onima kristijaniziranog horizonta, u kojega se prenose kao dio tradicijskoga rituala koji je izgubio čvrstu vezu s obrednim ritualima poganstva³¹. Prema dosadašnjim spoznajama, običaj se zadržao sve do početka razvijenoga srednjeg vijeka, što nam potvrđuje nalaz ljuske jaja u grobu starijega horizonta na Putalju (G-76, lijeva šaka), datiranom u 12. stoljeće³².

V. Nalazi (tipologija i tehnika izrade)

Po broju grobova s nalazima, groblje na Svećurju ne odstupa od uobičajenih prosjeka za starohrvatska groblja kristijaniziranog horizonta. Od 47 grobova, nalazi su nađeni u njih 14 (sl. 7), što čini 29,80 %, a statistički prosjek za groblja kristijaniziranog horizonta kreće se od 30 do 50 %³³. U prethodnom poglavlju sam istaknuo da na žestinjskom Svećurju nema priloga uobičajenih za poganski ritus pokapanja niti ostataka obreda koji su im svojstveni, a kakvi su utvrđeni na susjednom radunskom Svećurju. Svi nalazi uobičajeni su dio repertoara starohrvatske kulture iz groblja kristijaniziranog horizonta (sredina 9. – 11. stoljeća) i velikom većinom pripadaju raznim vrstama nakita. Možemo ih okvirno podijeliti na nakit i ostale nalaze. Nalaze nakita, prema mjestu nalaza odnosno nošenja, možemo dalje razdijeliti na nakit glave i vrata te nakit ruku. Daljnjom raščlambom nakit glave i vrata dijelimo na naušnice i ogrlice, a nakit ruku na prstenje i prstenje-vitice³⁴.

Naušnice pronađene u grobovima na Svećurju možemo prema tipološkim odlikama razvrstati u tri tipa: obične karičice, jednojagodne naušnice i grozdolike naušnice³⁵. Obične karičice zastuplje-

ne su jednim parom od bronce, široko raširenih krajeva (G-26), te dva manja željezna ulomka u G-14, od kojih jedan ima ostatke nekakvog sitnog zadebljanja. Oni su nađeni u poremećenom grobu i dislocirani, pa su tip i namjena teže određivi. Jednojagodne naušnice su najbrojniji tip naušnica na ovom groblju. Nađena su četiri para u četiri groba (G-12, 28, 29, 35) i jedan primjerak s desne strane lubanje u G-37. Svi otkriveni primjerci pripadaju pravim naušnicama i nađeni su približno na svom izvornom mjestu³⁶. Primjerak iz G-37 ima na kariči ušicu i kuku za zakopčavanje, a svima ostalima karika se direktno uvlači u jagodu. Jagode su bikonične i sve su ojačane filigranskom niti na spoju kalota i na spoju jagoda s karikom, osim kod naušnice iz G-37. Razlikuju se samo naušnice iz G-28, koje imaju duguljastu ovalnu jagodu ukrašenu trima srcolikim laticama od aplicirane filigranske žice. Sve ostale imaju glatke neukrašene jagode. Posljednji tip zastupljen na Svećurju su grozdolike naušnice. Nađena su dva para u dva odvojena groba (G-22 i G-44), zajedno s drugim tipovima nakita. Oba para imaju ušicu i kuku za zakopčavanje, a grozdovi su im stilizirani do apstrakcije pomoću grubo tordira-

zu groblja, grobova i pogrebnih običaja, a ne nakita i nalaza općenito kao takvih, osim koliko je nužno za prethodno navedene aspekte i ocjenu ukopišta u povijesno-vremenskim relacijama. Stoga ne ulazim u stilsko-tipološke detalje i posebice kronologiju pojedinih tipova nakita općenito jer o tome postoji već zaista obimna literatura kod nas i u inozemstvu.

³⁶ Pripisujem ih naušnicama koje su visjele na uhu, a ne sljepoočničarkama, jer na to ukazuju njihove dimenzije i debljina karika. Na to je upozorio i Jelovina koji ističe da sljepoočničarkama moraju pripadati brojni primjerci s debelom karikom (D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, str. 90, bilj. 8). Slično mišljenje daje i Vinski koji za sljepoočničarke kaže *to su redovno svi veći primjerci* (Z. VINSKI, *Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 1, Zagreb, 1949, str. 31). Karaman je također podijelio naušnice na *prave naušnice* i sljepoočničarke pozivajući se na njemačku terminologiju (Schläfenringe) (LJ. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1930, str. 128-129. – LJ. KARAMAN, *Iskopine društva „Bihaća“*, str. 12. On ističe i da *nije međutim uvijek lako lučiti jedne karičice od drugih* te da se isti tip mogao nositi i kao naušnica i kao sljepoočničarka. Jednojagodne naušnice je M. Petrinc svrstala u sljepoočničarke, ali ne ulazi u objašnjenje ovdje predočenih razlika (M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 208-213, sl. 96-106). Posebnu podjelu toga i drugih tipova naušnica iznio je V. SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština*, str. 187-300.

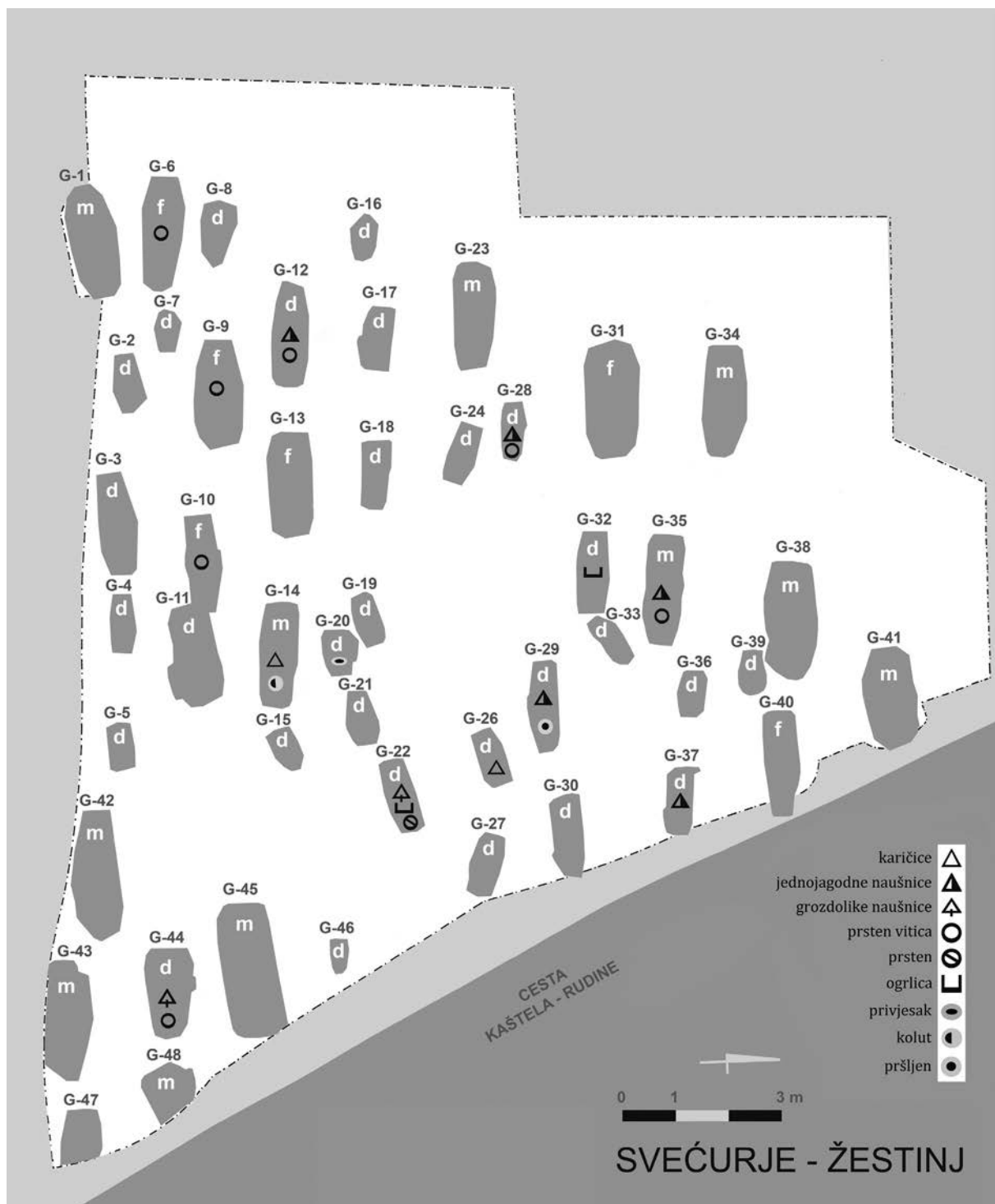
³¹ Za nalaz i literaturu usp. I. KAMENJANIN, *Bijaći - Stombrata*, str. 96, bilj. 51. Usp. M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 115.

³² T. BURIĆ, *Putalj u srednjem vijeku*, str. 205, 255.

³³ T. BURIĆ, *Putalj u srednjem vijeku*, str. 153, bilj. 8, s pripadajućom literaturom. Za kasnija razdoblja usp. T. BURIĆ, *Putalj u srednjem vijeku*, str. 205, 223. Taj postotak je na susjednim Stombratama nešto viši, 42,60 %, ali i dalje u utvrđenim okvirima: I. KAMENJANIN, *Bijaći - Stombrata*, str. 93, bilj. 15.

³⁴ Većina tih nalaza objavljena je u T. BURIĆ, *Svećurje*. Tu je došlo do manje pogreške jer su zamijenjeni brojevi grobova 28 i 35, pa molim čitatelje da to uvažavaju.

³⁵ Ovdje želim istaknuti, a napomena vrijedi i za ostale nalaze, da je u ovom radu naglasak stavljen na anali-

sl. 7. Raspored nalaza u grobovima (izradio: M. Palčok).

nih nareza na četvrtasto oblikovanu žicu, s tim da par iz G-44 ima duže i tanje privjeske.

Ogrlice predstavljaju rijetke nalaze u okviru materijalne kulture ranoga srednjeg vijeka na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske. Na Svećurju su otkrivene dvije, jedna u G-22, rađena od staklenih perli, a nađena zajedno s već opisanim grozdolikim naušnicama, i druga iz G-32, sastavljena od 8 bikoničnih neukrašenih jagoda, analognih jagodama s naušnica iz G-12, 35 i 29. Ogrlica u G-22 je za sada unikatni nalaz ogrlice-pektorala u starohrvatskim grobljima pa i šire, pa će o njoj biti više riječi u narednom poglavlju, kao i o onoj iz G-32, za koju imamo i neke paralele u kronološki sukladnim grobovima.

Nakit ruku predstavljen je jednim nalazom prstena u već spominjanom G-22, koji prati komplet ogrlice i grozdolikih naušnica. Radi se o prstenu zavravnjene krune s urezanim pentagramom. Svi ostali primjerci nakita ruku pripadaju prstenovima-viticama. Nađeno je ukupno 7 primjeraka (G-6, 9, 10, 12, 28, 35, 44) koji neznatno variraju u obliku i izradi. Najčešće su vitice lijevanoga koluta D-presjeka (3 primjerka: G-10, 12, 28), zatim lijevanoga koluta blago zaobljenog presjeka (2 primjerka: G-6, 9), a po jedan primjerak pripada vitici od lijevane trake trokutastog presjeka zalemljenih krajeva (G-35) i vitici čiji je kolut od kanelirane trake spojene zakovicom (G-44)³⁷.

Ostali oblici nakita predstavljeni su jednim prijeskom, jedinim nalazom u G-20. Nađen je dislociran u grobu s dva dječja ukopa, pa nije bilo moguće odrediti ni osobu koja je s njim pokopana niti način i mjesto na kojemu je nošen. Izrađen je od bronce s pozlatom. Osobno ga tumačim kao stiliziranu ribu kojoj je na leđima pričvršćena ušica za vješanje. Moguće je da je visio o vrpici oko vrata, ali je mogao biti i prišiven za odjeću. Takav oblik nakita također nije, koliko mi je poznato, otkriven u grobovima na starohrvatskim grobljima niti u naseeljima kao pojedinačni nalaz.

Od ostalih nalaza nađeni su samo jedan keramički pršljen (G-29) i jedan mali željezni kolut (G-14), uz ostatke željezne karičice (?). Željezni kolut iz G-14 u ovom trenutku ne bih preciznije determinirao, ali se vjerojatno radi o dijelu opreme na odjeći pomoću kojega se ona pričvršćivala.

Otkriveni predmeti najvećim su dijelom izrađeni od različitih metala (usp. opise u katalogu). Većina nakita je od bronce, manjim dijelom od srebra ili bakra, a ima pojedinih pozlaćenih ili posrebrjenih nalaza. Također ima željeznih (kolut i karičica iz G-14) i staklenih (ogrlica iz G-22) predmeta te keramike (pršljen iz G-29). Pri izradi metalnih predmeta korištene su tehnike lijevanja, tiještenja, kovanja i filigrana.

Predloženi repertoar nalaza sa Svećurja pruža nam veliki izbor analogija i paralela kako u okvirima same Kliške županije, u kojoj se taj lokalitet tada nalazio, tako i u širim granicama hrvatskih srednjovjekovnih zemalja, pa i izvan njih. Ako se pri tome kao osnovnog kriterija držimo pretpostavljenih lokacija središta proizvodnje tih predmeta, možemo, u konkretnom slučaju, razvrstati sve nalaze u dvije skupine:

- a) predmeti iz lokalnih središta proizvodnje i
- b) uvezeni predmeti.

Većina njih, svakako, će pripadati prvoj skupini. Tu spadaju prije svega razni oblici i tipovi nakita koji su prethodno opisani. Još jednom ću se osvrnuti na napomenu iz bilješke 35, u kojoj sam naglasio da je u ovom radu gro pažnje usmjeren na groblje i grobove kao takve, a ne na nalaze i njihovu detaljnu raščlambu, pa za te detalje upućujem čitatelja na temeljne sinteze o materijalnoj kulturi srednjega vijeka, koje sam većim dijelom citirao u dosadašnjim

bilješkama³⁸. Već se na prvi pogled može zaključiti da je gro analogija prisutan u grobljima istraženim na prostoru Kaštela i Solina, a u novije vrijeme i u širem zaleđu Splita, a da se pojedini tipovi u istim ili veoma sličnim inačicama javljaju i u drugim starohrvatskim županijama. To se u prvom redu odnosi na karičice, jednojagodne naušnice i na prstenje-vitice. O dataciji tih tipova biti će više riječi u sljedećem poglavlju jer je to pitanje usko vezano i za dataciju samoga groblja kao takvog.

Pod pojmom *uvezeni predmeti* podrazumijevam one nalaze čija središta proizvodnje nisu bila na prostoru istočne obale Jadrana, bilo u Hrvatskoj ili u gradovima bizantske Dalmacije. Na Svećurju u tu skupinu možemo svrstati samo pektoralnu ogrlicu od staklenih zrna, o kojoj će također biti govora u sljedećem poglavlju.

VI. Tumačenje, datacija nalaza i trajanje ukopišta

Ovdje ću nešto više pažnje posvetiti pojedinim vrstama nalaza koje pružaju dobru osnovu za raspravu i otvaranje novih tema u našoj ranosrednjovjekovnoj arheologiji. Počet ću s ogrlicama kao najatraktivnijim nalazima na ovom groblju. Bakrena posrebrjena ogrlica iz G-32 rijedak je, gotovo unikatni nalaz unutar starohrvatskoga kulturnog kruga³⁹. Prepoznatljive bikonične jagode bez ukrasa (sačuvano ih je 8, a deveta samo u tragovima) pokazuju oblikom i tehnikom izrade i spajanja kalota veliku bliskost s jagodama na već opisanim jednojagodnim naušnicama. Nalazimo ih na više lokaliteta u bližoj i daljoj okolici na prostoru Kliške

³⁸ LJ. KARAMAN, Iskopine društva „Bihaća“. - D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*. - J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*. - M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*. Ovome treba pridodati i R. JURIC, *Srednjovjekovni nakit Istre i Dalmacije, u: Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju (Izd. HAD-a 11/2)*, (ur. V. Jurkić), Pula, 1987, str. 251-285. - R. JURIC, *Srednjovjekovni nakit na našem primorju između Cetine i Istre. Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*. Rijeka, 1993, str. 115-130. Za nakit u Kaštelima usp. R. JURIC, *Srednjovjekovni nakit u Kaštelima*, u: *Zbornik Kaštel - Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, (ur. Z. Gunjača), Split, 1992, str. 135-148.

³⁹ Koristim sintagmu *starohrvatski kulturni krug* jer mi se ona danas čini najprikladnijom za označavanje ukupnosti materijalne kulture hrvatskoga srednjovjekovlja bez obzira na ondašnje i današnje političke granice. Za moje viđenje značenja izraza *starohrvatski* usp. T. BURIĆ, *Starohrvatsko groblje na položaju Svećurje*, str. 107-108, bilj. 5.

³⁷ Broj svih primjeraka je nedostatan da bi se radili bilo kakvi statistički izračuni.

županije (Sv. Marta i Stombrate, te Piščine – Lepin u Bijaćima, Sv. Juraj od Putalja i Gajine u Kaštel Sućurcu, Rižinice, Crkvine (Sv. Ilija) u Rupotinama, te Majdan i Glavičine u Solinu, kao i Grebčine – Naklice i Gornji vrtal – Tugare u Poljicima)⁴⁰. No, isto tako brojni su nalazi toga tipa i na znatno širem prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske (sve do Vinodola), pa i izvan njenih granica, na prostoru srednjovjekovnoga Zahumlja u današnjoj Bosni i Hercegovini⁴¹. Što se tiče naše ogrlice sa Svećurja, za nju imamo direktnu analogiju s groblja na lokalitetu Grborezi kod Livna (G-112)⁴². Jagode ogrlice iz Grboreza su gotovo identične oblikom i detaljima izrade onima sa Svećurja, pa nije presmionio zaključiti da se radi o proizvodima jedne te iste zlatarske radionice, samo što je grboreška izrađena od srebra, a naša od posrebnog bakra. I broj jagoda je približno isti (9 na Svećurju, a 7 u Grborezima). Ovaj grob iz Grboreza je bogatstvom i iznimnošću svojih nalaza izazvao veliku pozornost u stručnoj literaturi. Radi se o dječjem grobu, osobe stare oko 11 godina, a prema vrsti i bogatstvu nakita možemo s dosta sigurnosti zaključiti da se radi o ukopu djevojčice iz obitelji višega društvenog statusa. U monografskoj objavi lokaliteta Bešlagić je istaknuo da su takve ogrlice *dosta rijetke* te da se vjerojatno radi o uvozu i da je treba datirati u X. – XI. v., a za ogrlice kod Slavena općenito, mišljenja je da

potječu *sa Orijenta ili iz Vizanta*. Kao uži komparativni materijal naveo je općepoznate nalaze zlatnih ogrlica iz Golubića kod Knina i iz Trilja, koje se datiraju ranije⁴³. Na to se osvrnuo Belošević koji s pravom spušta dataciju toga nalaza, a time i cijeloga groba, u ranije razdoblje: *Nakitne predmete iz dječjeg groba 112 iz nekropole u Grborezima kod Livna Bešlagić ispravno smatra bizantskim importom, ali ih netočno datira u X. – XI. stoljeće*. Dalje obrazlaže raniju dataciju u konac 8. stoljeća, komparirajući grborešku ogrlicu s jednom iz G-53 na Maklinovom brdu u Kašiću⁴⁴.

Još jednom ukazujem na gotovo potpunu identičnost ogrlice sa Svećurja i one iz Grboreza kako u detaljima tako i u cijelosti. Ogrlica s Maklinovog brda u Kašiću samo je opća paralela, kronološki ugrubo sukladna navedenima. Primjera ima još, iako općenito rijetko. Navodim ovdje najcjelovitije primjere: ogrlica iz Majdana u Solinu, Glavica kod Sinja (Jojine kuće), ona iz Stranča u Vinodolu kod Rijeke, s povijesnog teritorija ranosrednjovjekovne Hrvatske⁴⁵, te ogrlica iz Višića kod Čapljine na zahumskom povijesnom tlu⁴⁶. Unatoč tipološkim razlikama u obliku i tehnici izrade, sve navedene analogije pripadaju ranom srednjem vijeku i ne prelaze okvirnu vremensku granicu 9. stoljeća. Osim golubičke ogrlice, koja je datirana u 7. stoljeće, sve ostale primjerke možemo sagledati u okvirima 8. i 9. stoljeća. Isto tako, svi navedeni autori ističu da je takav nakit proizvod mediteranskih, tj. bizantskih zlatarskih radionica, ali i da je sastavni dio staro-

⁴⁰ Za većinu lokaliteta vidi u već citiranim radovima i sinteznim djelima po kazalima i tablama. Ovdje donosim samo one koje do sada nisam navodio: LJ. KARAMAN, Starohrvatsko groblje na „Majdanu“ kod Solina, poseban otisak iz *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 51, g. 1930-34., Split, 1936, tab. XIV-XVII (uključujući i inačice s filigranskim aplikacijama). – D. JELOVINA, Pokusno istraživanje srednjovjekovnog groblja na lokalitetu Piščina - Lepin u Bijaćima kod Trogira, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 15, Split, 1986, tab. III/26. – N. URODA, Ranosrednjovjekovni grobovi s lokaliteta Crikvine (Sv. Ilija) u naselju Rupotina u Solinu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 37, Split, 2007, str. 72, sl. 5, 6, tab. 1, 2.

⁴¹ Brojnost i široka teritorijalna rasprostranjenost ovoga i sličnih oblika jednojagodnih naušnica, posebice onih s glatkim jagodom, traži izdvojenu studiju i detaljne analize jer je proučavanje ranosrednjovjekovnoga nakita kod nas, unatoč obimnoj literaturi u proteklih više od 100 godina, još uvijek nedostavno, a zaključci se često svode na poopćene konstatacije koje se mehanički preuzimaju iz postojeće literature. Posebice se to odnosi na pitanje radioničkih središta, a pitanje rudnih ležišta sirovina nije ni dotaknuto.

⁴² Š. BEŠLAGIĆ - Đ. BASLER, *Grborezi*, str. 79-80, tab. XX/4.

⁴³ Za te ogrlice usp. M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 35-37, 136-137, sl. 52, 53 (Trilj – Sv. Mihovil); 33 (Golubić - Stolića njiva), a tu je i pregled dotadašnje literature.

⁴⁴ J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 89-90. Njegovu dataciju i tumačenje prihvatila je i L. Fekeža (L. FEKEŽA, Keramičko posuđe u grobovima ranoslovenskog perioda ranog srednjeg veka na teritoriji Bosne i Hercegovine, *Glasnik zemaljskog muzeja* 44, Sarajevo, 1989, str. 222, bilj. 39.

⁴⁵ Lj. KARAMAN, Starohrvatsko groblje na „Majdanu“, tab. XIV, sredina dolje; tab. XV, dolje. – M. PETRINEC, Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja, *Opuscula archaeologica* 26, Zagreb, 2002, str. 211-213, tab. V/7. – Ž. CETINIĆ, *Stranče - Gorica, starohrvatsko groblje*. Rijeka, 1998, str. 78, sl. 55, tab. 7.

⁴⁶ N. MILETIĆ, Nakit i oružje IX-XII veka u nekropola Bosne i Hercegovine, *Glasnik zemaljskog muzeja* XVIII, Sarajevo, 1963, str. 173-4, sl. 16. – M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 219.

hrvatske materijalne kulture, što je načelno sasvim prihvatljivo. Ja bih kroz ovdje provedenu analizu ukazao i na još neke mogućnosti dodatne raščlambe te problematike. Iz predloženih analogija razvidno je da je veći dio ogrlica, koje inače nisu tako brojne u starohrvatskoj kulturi, nađen u grobovima na grobljima poganskoga horizonta ukapanja, ali se javljaju i u ranijem kristijaniziranom sloju, kao i u prijelaznoj fazi koja okvirno obuhvaća prvu polovinu 9. stoljeća i sukladna je uključivanju većega dijela nekadašnje provincije Dalmacije na sjeverozapadnom Balkanu u okvire Franačkoga Carstva Karla Velikoga⁴⁷. Kronološke nijanse i tipološko-tehnološki varijeteti metalnih jagoda ranosrednjovjekovnih ogrlica na opisanom prostoru ukazuju, unatoč njihovoj malobrojnosti, i na različita proizvodna središta, pa bih ogrlicu iz G-32 na Svećurju i oni iz G-112 u Grborezima izdvojio u užu grupu koja predstavlja unificirane proizvode jedne radionice.

Druga ogrlica sa Svećurja iznimno je zanimljiva i kao unikatni predmet i po mogućnostima koje pruža u sklopu šire povijesne interpretacije. Nađena je u grobu djevojčice od 4 do 5 godina (G-22), zajedno s parom grozdolikih naušnica i prstenom kojemu je na ravnoj kruni ugraviran pentagram⁴⁸. To je ogrlica-pektoral kojoj o niti visi deset nizova raznobojnih plosnatih staklenih koluta nejednake dužine, a tvore ih pojedinačni koluti ili kraći nizovi od nekoliko spojenih u cjelinu, tzv. višečlane perle. Nizovi su raspodijeljeni po pet sa svake strane, a razdijeljeni malim ulomkom dna nekoga kasnoantičkog staklenog recipijenta. Nađena je *in situ* i svaki pojedini niz je egzaktno dokumentiran i izvađen iz groba. Uža analogiju našim perlama nalazimo na dva lokaliteta u zaleđu Splita: to su Livade – Konjsko i Jojine kuće u Glavicama kod Sinja⁴⁹. Javljaju se i u kasnijim grobovima na širem prostoru rasprostiranja starohrvatske kulture, ali ti nalazi nisu ovdje uzeti u obradu jer su nastali u drugom vremenu i drukčije su modelirani. Iz navedene literature za ogrlice, dovoljno je podataka koji ukazuju na pro-

storni okvir i vremenski slijed toga tipa perli, ali i svih ostalih, od kasne antike sve do konca ranoga srednjeg vijeka⁵⁰. Datacija grobova na Svećurju, Livadama i u Glavicama je indikativna jer ukazuje na užu tipološki kompaktnu vrstu perli koje su dospjele u grobove približno u isto vrijeme, zajedno s još nekim vrstama nakita. U svakom slučaju brojnost elemenata tih nizova isključuje mogućnost da su to kasnoantički primjerci koji su sakupljeni s nekog obližnjeg nalazišta. Oni su kupljeni na tržištu, a kako u ranom srednjem vijeku nije postojala proizvodnja stakla na istočnoj obali Jadrana, preostaje jedino zaključiti da su te perle došle do Svećurja trgovinom, i to onom prekomorskom, a ne s majstorima iz dalmatinskih gradova.

Više pozornosti traže i grozdolike naušnice, ovdje zastupljene s dva para (G-22 i G-44). Prvi je nađen u istom grobu s pektoralnom ogrlicom i prstenom s pentagramom, a drugi također u grobu djeteta od 3,5 do 4 godine, zajedno s jednim kaneliranim prstenom-viticom. Takav tip naušnice je po prvi put nađen na lokalitetu Sv. Juraj od Putalja, u jednom od 8 starohrvatskih grobova (G-4) nastalih prije obnove crkve za kneza Mislava⁵¹. Zanimljivo je da se i ovdje radi o dječjem grobu, vjerojatno također djevojčice. Putaljski par razlikuje se od većine ostalih, kasnije pronađenih u širem okružju u zaleđu Splita, po navojima na dnu karike oko grozda, koji ih približavaju karantanskim naušnicama ranoga srednjeg vijeka (jedna takva, bez grozda, nađena je i u ovom putaljskom grobu), a sve zajedno se razlikuju od luksuznih granuliranih primjeraka od plemenitih metala, pronađenih na grobljima sjeverne Dalmacije, ali i u Kaštelima⁵². Nakon Putalja, grozdolike naušnice od neplemenitih metala (bronca) i s grubo shematiziranim grozdovima, otkrivene su i na dru-

⁴⁷ T. BURIĆ, Istočnojadranske Sklavinije i Franci u svjetlu arheoloških nalaza, u: *Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (ur. M. Jurković), Zagreb, 1996, str. 137-144, karta i popis lokaliteta na str. 138-139.

⁴⁸ T. BURIĆ, *Svećurje*.

⁴⁹ M. PETRINEC, Ranosrednjovjekovno groblje na položaju Livade u Konjskom polju, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 32, Split, 2005, str. 38-39, tab. I/7a, tab. II/12a, 13a. – M. PETRINEC, Dosadašnji rezultati, str. 220, tab. VII/6.

⁵⁰ Samo kao primjer navodim nalaze višečlanih perli u alamanskom groblju seobe naroda u Weingartenu kod Ravensburga u Njemačkoj (Baden-Württemberg): C. THEUNE VOGT, Chronologische Ergebnisse zu den Perlen aus dem alamannischen Gräberfeld von Weingarten, Kr. Ravensburg, eine Datenanalyse, *Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar der Philipps-Universität Marburg* 33, Marburg, 1990, str. 14, sl. 5/br. 46.

⁵¹ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 153-155 (s pripadajućom literaturom u bilješkama), tab. I/5-6.

⁵² Usp. radove citirane u djelu iz prethodne bilješke, a za Kaštela I. KAMENJARIN, Bijači - Stombrate, str. 95, bilj. 36-38, tab. VIII/4-5. Teza o karantanskom porijeklu je danas modificirana i naglasak je stavljen na širi prostor južne Europe i Mediterana: M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 202-203.

gim lokalitetima u zaleđu Splita: Livade – Konjsko (3 para), Jojine kuće i Gluvine kuće u Glavicama kod Sinja (4 para) te po jedan primjerak u dva groba u Civljanima kod Vrlike⁵³; ukupno 7 pari naušnica i dvije pojedinačno, što zajedno s putaljskima iznosi sveukupno 8 pari, tj. 18 primjeraka naušnica *putaljskog tipa*. Njihova datacija se, ovisno o lokalitetu, kreće od početka do druge polovine 9. stoljeća⁵⁴.

Posebno mišljenje iznio je A. Milošević u radu kojega je posvetio upravo ovoj inačici grozdolikih naušnica. On ih je, prema eponimnom nalazištu, Putalju, i nazvao naušnicama *putaljskog tipa*, što je u osnovi prihvatljivo⁵⁵. I on ih smatra nakitom koji se razvio iz bizantskih prototipova, a također ih sagledava u kronološkom okviru druge polovine 8. i 9. stoljeća. Ono po čemu se njegova interpretacija razlikuje od onih ostalih autora je to da ih on vidi kao ostavštinu koja je u to doba pripadala preživjelim starosjediteljima. Pri tome se oslanja posebice na svoje tumačenje brojnih grobova na prostoru Cetinske krajine koji na donožnicama imaju urezane križeve⁵⁶. Također je ukazao i na teritorijalnu grupiranost toga tipa naušnica na prostoru srednje Dalmacije, od priobalja (Kaštela) do Vrlike, tj. u zaleđu Splita i u porječju rijeke Cetine⁵⁷. Ostavljajući pitanje interpretacije tih grobova po strani, jer je to zaista složeno i kompleksno pitanje koje uvelike pre-rasta okvire ovoga rada, ograničit ću se na groblje sa Svećurja i druga srodna na kaštelanskom i solinskom prostoru. Radi se o središnjem prostoru Kliške županije i matičnom teritoriju hrvatske vladarske dinastije Trpimirovića, za kojega imamo – za razliku od zaleđa, pa tako i Cetinske krajine – i vrlo rane pisane dokumente, a oni nam odreda donose imena slavenskoga onomastikona, uključujući i niže slojeve na vladarskim veleposjedima⁵⁸. Usput napomi-

njem da je taj dokument pisan u trenutku kada otprilike počinje ukopavanje na Svećurju u Žestinju. U prilog izraženoj slavenizaciji prostora salonitanskog agera idu i toponomastički podatci koji nam pokazuju posvemašnju prevagu slavenskih nad romanskim toponimima, za razliku od astarea Trogira i Splita, u kojima sve do kasnoga srednjeg vijeka prevladavaju romanski toponimi⁵⁹. Posebice ukazujem na iscrpnu analizu kaštelanske toponimije koju je dao Šimunović. Iz toga rada izdvajam: *Kaštela su u pravom smislu riječi hrvatsko povijesno tlo, kolijevka hrvatske povijesti, izrasla na antičkoj i rano-kršćanskoj baštini. Potkrepu toj tvrdnji nalazimo u kaštelanskoj povijesnoj onomastici i u kaštelanskoj čakavštini. Zemljovid ovdje spominjanih toponima pokazao bi da smo u kraju gdje su se Hrvati najranije doselili, najranije potvrdili i pustili korijene svoje državnosti. Toponimija pokazuje da je ta doseoba bila rana, suživot sa zatečenim Romanima miran, simbioza tijesna i potpuna u biološkom, gospodarskom i jezičnom smislu*⁶⁰. Ovome važnom radu pribrajam i svoja toponomastička istraživanja na prostoru Kaštela, koja su potvrdila najraniji slavenski val naseljavanja i postojanje starohrvatskih zajednica koje prakticiraju poganske vjerske obrede i način sahranjivanja⁶¹.

Sve to ukazuje na posvemašnju prevagu starohrvatskog življa u današnjim Kaštelima i nekadašnjem prostoru kolonije Salone. Stoga sam mišljenja da pojedini tipovi nakita ne mogu na starohrvatskim grobljima biti indikator etničke pripadnosti u svakom pojedinom grobu. No, budući da odvojena ro-

je i Slavonije. Sv. I, (prir. J. Stipišić, M. Šamšalović; ur. M. Kostrenčić), Zagreb, 1967, str. 5-6. Dalje: *Cod. dipl.*). U njoj stoji da knez daruje splitskom nadbiskupu posjede u Lažanima i Tugarima *cum seruis et ancillis Stepus, Sagoleo, Chortino*, a u Mosoru: *Carento, Postellio, Nasezaii, Damaiai, Ybena, Trubuza. Istis cum suas feminas. Ceteri vero septem, quorum nomina sunt: Liutamiro, Strehemilo, Nedamustlo, Tesina, Luiteciai, Ceustizo*.

⁵³ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 16-17, tab. V/G-25, 35.

⁵⁴ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 154-156. – M. PETRINEC, Ranosrednjovjekovno groblje na položaju Livade, str. 26-30, tab. I/4a-b, tab. II/15a-b, tab. III/17a-b. – M. PETRINEC, Dosadašnji rezultati, str. 216-217, tab. VII/5, tab. VIII/1-2.

⁵⁵ A. MILOŠEVIĆ, Orecchini del „tipo Putalj“, *Histria Antiqua* 19, Pula, 2010, str. 253-264.

⁵⁶ A. MILOŠEVIĆ, *Križevi na obložnicama ranosrednjovjekovnih grobova u okolici Sinja*. Dubrovnik - Split, 2008.

⁵⁷ A. MILOŠEVIĆ, Orecchini del „tipo Putalj“, str. 255.

⁵⁸ Usp. Trpimirovu darovnicu iz 852. godine (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmaci-*

⁵⁹ T. BURIĆ, Hidronimija i vodoopskrbni sustavi trogirskega distrikta kroz povijest, *Histria Antiqua* 10, Pula, 2003, str. 66-69. – P. SKOK, Postanak Splita, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* I/1, Dubrovnik, 1952. Usp. i V. OMAŠIĆ, *Povijest Kaštela*, str. 84.

⁶⁰ P. ŠIMUNOVIĆ, Uvod u kaštelansku toponimiju, str. 79-91, posebice str. 89.

⁶¹ T. BURIĆ, Perunovo brdo (*monte Borun*) - prilog poznavanju poganske slavenske toponimije u Kaštelima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 38, Split, 2011, str. 59-82.

manska groblja u ranom srednjem vijeku na ovim prostorima nisu poznata, sva je prilika da su ostatci romanskoga življa izvan dalmatinskih gradova živjeli zajedno s novodoseljenim slavenskim plemenima u istim naseljima, te su se onda i pokapali na istim grobljima koja samim tim nisu manje starohrvatska u općem povijesno-kulturološkom smislu. U prilog dominaciji slavenskoga elementa idu i suvremene antropološke analize osteološkog materijala iz starohrvatskih groblja na ovom prostoru. To su groblje na Glavičinama u Mravincima i ono sa zapadne nekropole Salone. Analiza je na oba groblja pokazala da se radi o čistim slavenskim populacijama iz rane faze naseljavanja (do 10. stoljeća), kod kojih još nema tragova miješanja s autohtonim stanovništvom⁶². U oba slučaja, premda vrijeme i metode iskopavanja nisu isti, različiti autori su došli do sukladnoga rezultata.

Ako sada saberemo sve izneseno, možemo zaključiti da je postotak romanskih starosjedilaca u ageru Salone u ranom srednjem vijeku neznatan i da su tu u suglasju i filološki i antropološki izvori, a onda treba i arheološke uskladiti s njima. Time ne negiram vjerojatnu prisutnost i romanskih starosjedilaca, ali svakako u znatno manjem broju nego li se to sugerira u recentnoj literaturi. Ti ostatci Romana, po svemu sudeći bili su – barem ovdje u širem priobalju – brzo asimilirani, čemu u prilog ide i nešto kasnija rana slavenizacija dalmatinskih gradova. Na tom tragu možemo za sada spekulirati samo o tome da su kompaktnije romanske enklave bile očuvane u dubljem zaleđu, u zonama koje gospodarski nisu bile atraktivne novodoseljenom etnosu.

Nalazi sa Svećurja nude nam još jedan detalj obredne prakse, koji je već uočen i na širem prostoru, ali mu se do sad posvećivalo premalo pažnje. Odnosi se to na jednojagodnu brončanu naušnicu iz G-37. Nađena je u grobu djeteta starog od 1,5 do 2,5 godine, a nalazila se na desnom uhu. Drugih nalaza u grobu nije bilo. Budući da se radi o kosturu veoma malog djeteta, nije bilo moguće odrediti spol, no određene paralele nam nude mogućnost jedne male hipoteze i prijedloga da taj grob pripišemo dječaku.

ku. Naime, naušnice u paru se u pravilu nalaze u grobovima djevojčica i žena, štoviše, nekada je – prije nego li je antropološka obrada kostura postala sastavnim dijelom analize groblja – to bio i glavni indikator spola u pojedinom grobu, premda je bilo i grobova u kojima je nalažena i po jedna naušnica. Pojavu je uočio, kao i mnoge druge, već Karaman na primjerima s groblja na Majdanu u Solinu⁶³. Vrijedi citirati pasus iz toga rada: *Žene su nosile par naušnica, jednu za svakim uhom; muškarci rjeđe, jednu samu naušnicu. Ovaj se je običaj održao u nekim krajevima našega naroda do danas (na pr. u Dalmaciji). I na „Majdanu“ su se našle dvije pojedinačne naušnice. Za onu navedenu pod br. 11 imamo razloga držati, da je uistinu bila naušnica jednog muškarca po okolnostima nalaza.* Ta poticajna opaska prošla je nezapaženo u kasnijoj literaturi. Još je eksplicitniji Karaman bio u sljedećem radu: *Naušnice – zvat ćemo ih tako bez razlike – nađene su u grobovima u Glavičinama pogdjekad u parovima na oba uha, a pogdjekad pojedinačno na lijevoj ili desnoj strani lubanje. (...) Naušnice su davane u grob podjednako odraslim osobama kao i djeci, a nađene su u grobovima muškaraca i žena. (...) Obično se drži, da su žene nosile naušnice na oba uha, a muškarci samo na jednom. Tako se obično zaključuje i zbog toga, što su do nedavna u nekim našim krajevima seljaci nosili jednu naušnicu na jednom uhu. Međutim su u grobovima starih germanskih plemena nađene pojedinačne naušnice i u ženskim grobovima. Eisner pak bilježi u Slovačkoj nalaz jednog nejednakog para naušnica iz groba muškarca. Trebat će prema tome daljnjih opažanja, da se u ovom pogledu dođe do točnih zaključaka. (...) Pojedinačna naušnica nađena je u grobovima u Glavičinama sad s desne, a sad s lijeve strane mrtvaca. Možda je pri tome samo slučaj igrao ulogu; ali nije isključeno, da je i u tome bio nekakav red i običaj. Opazio sam u Glavičinama, da su u najvećem dijelu groblja, gotovo bez iznimke, pojedinačne naušnice bile nađene na desnoj strani lubanje; samo se u petnaestak grobova, (...), sedam puta ponovio slučaj, da je naušnica bila do lijevog uha mrtvaca⁶⁴.* Kasniji istraživači nisu se više osvrtni na ovaj zanimljivi fenomen. Prekretnicu na tom planu donijelo je iskopavanje srednjovjekovnoga groblja u selu Trnjani kod Požarevca u istočnoj Srbiji. To veliko

⁶² Ž. MIKIĆ, Antropološki profil srednjovekovne nekropole u Mravincima kod Splita, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 83, Split, 1990, str. 225-232. – F. VELJANOVSKA, Srednjovekovni skeleti sa zapadne nekropole Salone, rezultati antropološke obrade, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 83, Split, 1990, str. 233-255.

⁶³ LJ. KARAMAN, Starohrvatsko groblje na „Majdanu“, str. 10.

⁶⁴ LJ. KARAMAN, Iskopine društva „Bihaća“, str. 13.

groblje, koje je sadržavalo 373 ukopana pokojnika, a trajalo je od 11. do početka 13. stoljeća, dalo je 136 grobova s nalazima i to uglavnom raznih tipova nakita u grobovima djevojaka i mladih žena. Kako je osteološki materijal obrađen antropološki, pokazalo se da su u 7 grobova u kojima je nađena samo jedna naušnica – i to uvijek na desnom uhu – bili pokopani muškarci⁶⁵. Autorica ističe važnost antropometrijske obrade kostura iz grobova, koja je i omogućila da se utvrdi ovaj važan običaj, koji – čini se – ima dugu tradiciju i provlači se i u novi vijek, te ga nalazimo i u etnografskim zapisima. Posebice je istaknula da ta pojava u prvom redu predstavlja običaj, a ne način ukrašavanja, te da takva naušnica u muškom grobu predstavlja neku vrstu talismana. Međutim, i njoj su također promakla oštroumna Karamanova zapažanja koja veoma dobro potvrđuju njene rezultate. Zanimljivo je da je naušnica sa Svećurja iz G-37 rađena od bronce, a da su i sve trnjanske naušnice u muškim grobovima također od bronce. Primjer sa Svećurja možda i ne bi bio najpogodniji za komparaciju da takav slučaj nije zabilježen i na još jednom starohrvatskom groblju u Kaštelima, na Svećurju u Radunu u Kaštel Starom. Tu je 2002. godine istraženo malo starohrvatsko groblje (13 grobova) s početka 9. stoljeća, u kojemu su svega dva groba sadržavala nalaze nakita. U oba slučaja to su bili dječji grobovi (G-3 = dijete od 2 do 4 godine; G-12 = starije dijete), pa se spol pokojnika nije mogao odrediti. U G-3 je nađena obična karičica ispod glave s desne strane, a u G-12 jednojagodna naušnica oštećene jagode, također pod lubanjom s desne strane. Nije naodmet napomenuti i da su na ovom drugom Svećurju te naušnice bile od bronce. Stoga se čini da je običaj nošenja jedne naušnice na desnom uhu, osim kod odraslih muškaraca, bio prakticiran i kod malih dječaka, na što ukazuju primjeri iz starohrvatskih grobalja u Kaštelima koji su datirani znatno ranije, u 9. stoljeće. Rijetkost takvih nalaza i u Hrvatskoj, ali i u susjednim zemljama na Balkanu i u Panoniji, uvjetovana je prije svega nepostojanjem antropometrijskih mjerenja za brojna groblja koja su istražena prije konca 20. stoljeća, pa ti podatci jednostavno nisu mogli biti registrirani. I ovaj mali segment pokazuje koliki je značaj pa-

ralelnih antropoloških istraživanja, bez kojih danas zapravo ne bismo smjeli ni vršiti iskopavanja grobalja u svim epohama. Naravno da na ovom stupnju istraženosti nije moguće ulaziti u širu raspravu o ovom zanimljivom sociološkom fenomenu koji je očito bio pojava „dugog trajanja“ i seže duboko u novi vijek, pa su moguće i etnografske paralele koje će – vjerujem – bitno upotpuniti naše spoznaje. Karamanov poziv da *treba daljnjih opažanja da se dođe do točnih zaključaka*, izrečen prije sedam i pol desetljeća, još uvijek zvuči veoma suvremeno.

Pršljen iz G-29 ne pruža nam šire mogućnosti interpretacije, ali vrijedi upozoriti na dosadašnja tumačenja te vrste nalaza. Naš pršljen je masivan i okrugao kolut, zaobljenih vanjskih rubova, a nađen je u grobu djeteta (7 – 10 godina) čiji spol nije bio odrediv, ali par jednojagodnih srebrnih naušnica sugerira da se radi o djevojčici. Pršljenovi u grobovima općenito su tumačeni kao dio pribora za pređenje vune, tj. utezi vretena. Prvi ih je u našu srednjovjekovnu arheologiju unio Karaman koji je i tom malom segmentu pristupio veoma akribično, pa vrijedi citirati taj njegov pasus: *Davno su svratili na sebe pozornost arheologa nalazi probušenih kolutića iz gline, kamena ili staklene paste u grobovima ranoga srednjeg vijeka. Isprva su se ovi nalazi raznoliko objašnjavali. Neki su ih držali središnjim zrnom u nizu ogrlice; drugi su ih proglašavali čarobnim amuletom protiv zlih duhova, a treći su u njima gledali pršljen t. j. kolutić, koji se naticao, a i danas se natiče, na dno vretena, da ono bude teže i ostane pri okretanju u ravnoteži. Danas smo u pogledu ovih nalaza načisto. Zrnom ogrlice smatramo samo takove kolutiće, koje nalazimo u grobovima uz druga zrna iz gline, stakla, jantara itd. Amuletima pak pribrajamo samo one probušene kolutiće, na kojima su jasni apotropajski znakovi, kao što su rastvorene oči ili slično. A gdje god nalazimo u ženskom grobu osamljen probušeni kolutić, držimo, da je to pršljen, koji je dan pokojnici u grob kao znak njene radinosti za života (43). Ovo je posljednje sigurno slučaj i s glinenim kolutom iz groblja u Glavičinama⁶⁶. Nakon njega su o tome veoma sažeto pisali Jelovina i Belošević. Jelovina prenosi Karamanovo mišljenje, ali ih načelno tretira kao dio pribora za pređenje vune i pripisuje najčešće ženskim grobovima, s tim da je donio pregled svih grobalja na kojima su takvi predmeti otkriveni, a ujedno isti-*

⁶⁵ G. MARJANOVIĆ VUJOVIĆ, Finds of Earrings in Men's Graves in the Medieval Necropolis at Trnjane, *Archaeologia Jugoslavica* 22-21, Beograd, 1980-1981, str. 162-166, sl. 1-7. – G. MARJANOVIĆ VUJOVIĆ, *Trnjane*. Beograd, 1984, str. 69.

⁶⁶ LJ. KARAMAN, Iskopine društva „Bihaća“, str. 18.

če da su nalaženi i na položajima srednjovjekovnih naselja, dok se Belošević na tu problematiku osvrće tek jednom rečenicom⁶⁷. Tom je pitanju u novije vrijeme nešto više pozornosti posvetila M. Petrinec koja također ukazuje na mogućnost različitih namjena pojedinih nalaza raznih koluta od gline, kosti i kamena⁶⁸. Također je istaknula i široku rasprostranjenost takvih predmeta od prapovijesti do kasnoga srednjeg vijeka⁶⁹. Sumirajući sve iznesene spoznaje, nije moguće točno odrediti namjenu pršljena u G-29 sa Svećurja jer se radi o djevojčici od najviše 10 godina starosti.

Na kraju slijedi niz od 8 prstenova, od čega su čak 7 prstenovi-vitice. Vitice su jednostavnih oblika, lijevane ili od kovane trake (preklopljene ili spojene zakovicom) i u pravilu neukrašene; samo jedna ima kanelirani kolut (G-44). Takvi oblici su izgledom i tehnikom izrade zastupljeni na svim grobljima starohrvatskoga razdoblja, pa nije potrebno donositi sve te analogije i paralele, o čemu se čitatelj može pobliže informirati u navedenoj općoj literaturi.

Preostaje prsten iz G-22, ravne krune na kojoj je urezan pentagram (detaljan opis vidi u katalogu). Taj je grob već više puta spomenut pri obradi drugih nalaza iz njega, a i ovaj prsten se uklapa u opću sliku koju nam daju nalazi iz njega. O prstenju općenito pisali su svi autori u citiranim sintezama. Njihove tipologije se razlikuju, pa ih ovdje ne uzimam kao oslonac za determinaciju. Jelovina je sažeto i općenito iznio dotadašnje spoznaje i podjele, ali prstenje ovakve i sličnih inačica ne uzima u razmatranje⁷⁰. Na njih se šire osvrnuo Belošević jer je u grobljima *poganskoga horizonta*, kako ga je on definirao, našao veći broj primjeraka. Među njima i one koji imaju i neka kršćanska obilježja⁷¹. I u Istri su oni dosta dobro obrađeni. Ovdje navodim

primjer nalaza takvih prstena s Velog Brijuna, gdje je dana opširnija analiza vremena trajanja i svrhe takvih nakitnih predmeta u Istri i na Mediteranu. S pravom je ukazano na njihovo kasnoantičko polazište i ulogu u procesu kristijanizacije od 7. do 9./10. stoljeća, i to kod obje etničke skupine, romanske i slavenske.^{71a} Najdetaljnije je tipologiju i kronologiju prstenja razradila M. Petrinec⁷². Analizirajući pojedinačne tipove prstenja u okviru kristijaniziranog horizonta, za naš sa Svećurja kaže: *Među najstarije primjere svakako spada brončani prsten iz groba 22 sa Svećurja u Kaštel Novom, koji na pločastom prednjem proširenju ima urezan pentagram. Ovakvo je prstenje dosad bilo registrirano samo u horizontu s poganskim karakteristikama pokapanja te se u navedenom slučaju prvi put pojavljuje u okviru groblja s isključivo kršćanskim načinom pokapanja. U istom grobu otkriven je par brončanih naušnica s lijevanim grozdolikim ukrasom nataknutim na kariku, te velika ogrlica od staklenih raznobojnih perlica s nanizanim ulomcima rimskoga stakla. Ova okolnost, imajući u vidu srodne nalaze iz Glavica i Konjskog, upućuje na vremensko opredjeljivanje u sredinu ili drugu trećinu 9. stoljeća. I ja sam u analizi nalaza iz G-22 i groblja u cijelosti došao do istih kronoloških okvira. Što se tiče prikaza pentagrama na glavi prstena, on je relativno čest motiv na prstenju od kasne antike do ranoga srednjeg vijeka, što navedeni autori i ističu. Ne ulazeći u izvorna značenja toga motiva, istaknuo bih njegovu uporabu u kontekstu širenja kršćanskih vjerskih zaslada u ranom srednjem vijeku, ne samo na proizvođačima zlatarskoga obrta, kakav je i naš prsten, već i na skulpturi unutar ranosrednjovjekovnih crkava⁷³. Iz toga je razvidno da isti motiv rabe i *artes minores* i *artes maiores*. Sukladno općoj dataciji groblja na Svećurju, kršćanska simbolika pentagrama na prstenu iz G-22 je neupitna.*

⁶⁷ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, str. 129. – J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 80.

⁶⁸ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 208-213, sl. 186, 261, tab. 342.

⁶⁹ I u Kaštelima su nađeni keramički kolutovi iz kasnoga srednjeg vijeka i u grobovima i u naseljima. Usp. T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 228, tab. XII/13 (pršljen u G-269) te M. BABIN, Keramički ulomci, u: *Baba lokva, kasnosrednjovjekovno naselje*, katalog izložbe, Split, 2013, str. 14, br. 4.

⁷⁰ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, str. 106-109, s pripadajućim tablama.

⁷¹ J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 93-95, s pripadajućim tablama. – J. BELOŠEVIĆ, *Starohrvatsko groblje na Ždrijacu*, str. 263-265.

^{71a} Ž. UJČIĆ, Povodom nalaza brončanog prstenja iz „kastroma“ na Velom Brijunu, *Histria Archaeologica* 26/1995, Pula, 1997, str. 114-124.

⁷² M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 131-135 (poganski horizont), 240-248 (kristijanizirani horizont).

⁷³ Navodim primjer pentagrama na pluteju iz splitske krstionice, koji je – doduše – iz nešto kasnijega vremena (11. stoljeće), ali odražava duhovna tumačenja u okviru ranosrednjovjekovne crkve na istočnoj obali Jadrana: T. BURIĆ, Pluteji oplate splitske krstionice - vrijeme i okolnosti postanka, u: *Zbornik Tomislava Marasovića*, (ur. I. Babić, A. Milošević, Ž. Rapanić), Split, 2002, str. 302-303, sl. 2.

Nije naodmet ukazati i na činjenicu da su sve vitice i prsten s pentagramom nađeni u grobovima žena (4) i djece (4) i to uvijek na desnoj ruci (u slučaju G-28 moguće je da je i taj prsten bio na desnoj ruci jer je nađen dislociran na položaju lijeve ruke u visini lakta). Kod svih dječjih grobova radi se o ukopima s parom naušnica (dva puta jednojagodne, a dva puta grozdolike *putaljskog tipa* – tu spada i G-22 s ogrlicom od višečlanih perli), pa se – po svemu sudeći – radi o ukopima djevojčica. Značenje te pojave nije uputno u ovom trenutku tumačiti, a ni ovdje korištena literatura ne pruža čvršći oslonac za to, pa prepuštam takve analize budućim istraživačima. U ukupnom fundusu starohrvatskoga prstenja imamo razne varijacije. Nađeni su u grobovima žena, muškaraca i djece; na lijevoj i desnoj ruci ili istodobno na obje, ponekad i više njih⁷⁴. Suprotno tome, u grobovima poganskoga horizonta nađeni su samo u ženskim i dječjim grobovima, što se poklapa i s ovdje dobivenim rezultatom⁷⁵.

Nalazi sa Svećurja nude nam, uz već izneseno, i mogućnost određivanja uže teritorijalne rasprostranjenosti u okvirima starohrvatske kulture. Vratit ćemo se opet na proizvodna središta i radijus distribucije nekih tipova nakita koji preciznije određuju pojedine uže regije na istočnoj obali Jadrana. Već sam ukazao da većina tih nalaza pripada lokalnim središtima zlatarske proizvodnje jer se javljaju u većem broju primjeraka i nisu poznati takvi ili slični nalazi izvan istočnojadranskoga kruga, uključujući i njegovu distribuciju u šire zaleđe. Predočit ću dva paradigmatička primjera koji će nam pokazati da unutar analize proizvoda lokalnih radionica možemo izdvojiti pojedine tipove u dvije skupine:

a) tipovi koji su rašireni na cijelom teritoriju starohrvatske kulture, i

b) varijeteti osnovnih tipova zastupljeni samo u pojedinim regijama.

Za prvi primjer možemo uzeti jednojagodne naušnice glatkih neukrašenih jagoda, koje su s neznatnim varijacijama otkrivene u brojnim starohrvatskim grobljima od Istre do porječja Neretve, zajedno s raznim inačicama toga tipa s filigranskim ukrasima⁷⁶. Na Svećurju su one najdominantniji tip

nakita, uključujući i jagode istog tipa na ogrlici iz G-32. Slično ili isto može se kazati i za prstene-vitice. Drugi primjer nam najbolje dočaravaju grozdolike naušnice *putaljskog tipa*. Vidno različito oblikovane u odnosu na luksuznije primjere, mahom iz sjeverne Dalmacije, pokazuju rustificirani oblikovni izričaj, a njihova teritorijalna rasprostranjenost ukazuje na izrazitu lokalnu inačicu, kako smo već u prethodnom tekstu obrazložili.

Predmeti prve skupine teže su radionički odrediti jer pokrivaju znatno širi teritorij u velikom broju primjeraka. Ipak bih se usudio konkretne primjerke sa Svećurja pripisati onim radioničkim središtima u kojima su nastale i naušnice *putaljskog tipa*. Ove posljednje, da ponovimo, nađene su, za sad, na ukupno pet lokaliteta:

1. Sv. Juraj od Putalja, Kaštel Sućurac, 1 par
2. Livade – Konjsko, 3 para
3. Jojine i Gluvine kuće – Glavice kod Sinja, 4 para
4. Civljane kod Vrlike, 2 naušnice u 2 groba
5. Svećurje – Kaštel Novi, 2 para.

Sve zajedno nađeno je 10 parova naušnica u 10 grobova i po jedna naušnica u 2 groba, što pojedinačno iznosi 22 primjerka. Oblikom i tehnikom izrade razlikuju se od svih drugih inačica grozdolikog tipa, a prostorno su čvrsto smještene u priobalje srednje Dalmacije i njeno zaleđe, uglavnom u porječju rijeke Cetine. Gledajući povijesno, nalazimo ih na prostoru koji su u ranom srednjem vijeku obuhvaćale Kliška i Cetinska županija. Takav teritorijalni raspored, sagledan s aspekta reljefa i prometnih pravaca, ukazuje na disperziju takvih proizvoda iz urbanih središta priobalja, a to su u našem slučaju Split i Trogir, gradovi bizantske Dalmacije. Ovdje nije moguće šire obrazlagati to stajalište, no mišljenje sam da tako sofisticirana zanatska proizvodnja, kao što je zlatarski obrt, u pravilu ne može biti locirana u ruralnim sredinama. U prilog tome iznosim i identičnu situaciju koja je već dosta dobro poznata i u kasnom srednjem vijeku, kada su uvjeti za lociranje takve proizvodnje u feudalnim središtima zaleđa bili dosta povoljniji. Osobno sâm i sam utvrdio jednu takvu splitsku zlatarsku radionicu u 14. stoljeću,

⁷⁴ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, str. 106.

⁷⁵ J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 93. – M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 131.

⁷⁶ Za pregled tipova i lokaliteta usp. D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, (table). – M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 208-212. – V. SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka*, str. 233-235.

– I. ČREMOŠNIK, Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* VI, Sarajevo, 1951, str. 245, crtež 1, tab. I/6 (za nalaze iz Mogorjela, sa zahumsko-gatoritorija).

čiji su proizvodi također nađeni na istom prostoru⁷⁷. Ta je paralela znakovita jer nam pokazuje kako i u sasvim drugim društvenim okvirima, nekoliko stoljeća kasnije, prometni pravci i uvjeti transporta i trgovine određuju približno isti prostor disperzije takvih proizvoda. Dakle, naušnice *putaljskog tipa* proizvod su jedne splitsko-trogirske radionice, kao i prethodno opisane jednojagodne naušnice, ogrlica iz G-32 te njena bliska analogija u Grborezima. Radi li se o jednoj ili više zlatarskih radionica za sada nije moguće točnije odrediti.

Ovim se otvara *Pandorina kutija* na temu *domaćih majstora*, koja se provlači kroz hrvatsku srednjovjekovnu arheologiju od Karamana do danas, a samim tim i pitanje nakita *bizantske* ili *mediteranske* provenijencije. Karaman je prvi definirao starohrvatsku kulturu opširno analizirajući njen glavni segment, nakit⁷⁸. Odlučno je branio tezu da je većina nakita iz starohrvatskih grobova djelo *domaćih majstora*, a tek manji dio – i to mahom onih iz 8. stoljeća – pripada proizvodima bizantskoga zlatarstva. Taj je stav bio općeprihvaćen sredinom i u drugoj polovini 20. stoljeća⁷⁹. Analizirajući nalaze iz starohrvatskih grobova na Putalju, pribrojio sam im i jednu jednojagodnu naušnicu glatke neukrašene jagode koja je pripadala nekom uništenom grobu⁸⁰. Oblikom i tehnikom izrade veoma je bliska većini jednojagodnih naušnica sa Svećurja u Kaštel Novom, što će biti važan argument za kronološko određivanje tipa kao takvog te globalja s druge strane. Istodobno sam ukazao na postojanje kontinuiteta zlatarske proizvodnje iz kasnoantičkog vremena i pripisao nakit iz putaljskih grobova jednoj zlatarskoj radionici u tada bizantskome Splitu. Ne ulazeći detaljnije u tu problematiku, donio sam u bilješci 27. sljedeće: *Kada je riječ o importu bizantskoga nakita u ranosrednjovjekovnu Hrvatsku, uglavnom se to navodi općenito, ne precizirajući uža radionička središta. Mišljenja sam da tu treba jače istaknuti značenje obalnih gradova na Jadranu, koji su tada u sklopu arhontije, kasnije teme*

*Dalmacije. U prilog tome ide i uloga tih središta u proizvodnji nakita u razvijenom i kasnom srednjem vijeku⁸¹, no to je tema koju bi trebalo posebno razraditi. Ovo moje mišljenje iz 2001. godine upravo je i polazište daljnje razrade te teme u ovom radu. Na bizantski i općenito kasnoantički utjecaj ukazala je i M. Petrincec u svojoj sintezi, no ne na jednom mjestu, već parcijalno uz pojedine tipove nakita koje je detaljno obradila. Njen stav o tome najbolje je izražen u odjeljku o jednojagodnim naušnicama: *Sljepoočničarke s jednom jagodom čije uzore također treba tražiti u krugu umjetničkog obrta kasne antike (Bizanta), pojavljuju se i na drugim slavenskim područjima i u kasnijim razdobljima srednjega vijeka. No sve gore izlučene inačice, potvrđene tolikim brojem primjeraka na čitavom teritoriju ranosrednjovjekovne Hrvatske, dopuštaju konstataciju da je riječ o tipu karakterističnom isključivo za starohrvatsku kulturu⁸². Kasnoantički ili ranobizantski uzori nisu sporni. Priznavao ih je već Karaman, ali samo kao uzore za starohrvatske zlatare. Što se tiče prostora na kojemu su otkrivene jednojagodne naušnice, vidjeli smo da ih ima i u grobovima u srednjovjekovnom Zahumlju (primjer Mogorjela), pa je i M. Petrincec dobro uočila da iste radionice opskrbljuju tom robom kupce u obje kneževine – Hrvatskoj i Zahumlju. I primjerci iz Vinodola i Istre pokazuju nam daljnje grananje toga tipa, a time i proizvodnih središta te vrste nakita.**

Mišljenja sam da treba, kada je riječ o utjecaju bizantske civilizacije, lučiti direktan uvoz zlatarskih i inih proizvoda iz središnjih oblasti carstva, kakav je – primjerice – utvrđen za komnensku epohu 12. stoljeća u Dalmaciji⁸³, od lokalnih proizvoda radionica u dalmatinskim gradovima koje su pod stvarnim ili nominalnim vrhovništvom Bizanta na političkom planu, a tu spada – što se tiče starohrvatske kulture – većina nakita otkrivenog u ranosrednjovjekovnim grobovima na tlu tadašnje Hrvatske. Na utjecaj zlatarstva iz dalmatinskih gradova i općenito ukazali su već ranije J. Belošević i Z. Gunjača⁸⁴. U

⁷⁷ T. BURIĆ, Tragom jedne splitske zlatarske radionice 14. stoljeća, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 35 (*Petriciolijev zbornik I*), Split, 1995, str. 419-427.

⁷⁸ LJ. KARAMAN, Starohrvatsko groblje na „Majdanu“, str. 17-31. – LJ. KARAMAN, Iskopine društva „Bihaća“, str. 24-39.

⁷⁹ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, str. 92. – J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 85.

⁸⁰ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku; u: *Sv. Juraj od Putalja*. Split, 2001, str. 155-156, tab. I/1.

⁸¹ N. JAKŠIĆ, Naušnice s tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 23, Split, 1983, str. 49-74. – N. JAKŠIĆ, Nakit 14. stoljeća u Hrvatskoj i Bosni, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 23, Zadar, 1984, str. 331-342.

⁸² M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 212.

⁸³ T. BURIĆ, Arheološki tragovi kasnobizantske epohe na istočnoj obali Jadrana (Vladavina Emanuela I. Komnena), *Diadora* 16-17, Zadar, 1995, str. 365-383.

⁸⁴ J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, str. 90,

tom kontekstu i termin *dalmatinsko-hrvatska grupa* i slične izvedenice poprimaju realno značenje, što ne znači da se – uzevši u obzir postupno, ali trajno srastanje Dalmacije s Hrvatskom do 11. stoljeća – ta kultura i dalje ne bi mogla nazivati *starohrvatskom* jer taj pojam najpotpunije pokriva ukupnost povijesnih, kulturnih i etnogenetskih procesa na većem dijelu istočne obale Jadrana i njegovom zaleđu. Nalazi te kulture u Zahumlju pokazuju da nakit kao takav nema strogo etničku odrednicu jer je isti takav sigurno nošen i u gradovima Dalmacije. No s njihovog prostora nemamo groblja s nakitnim prilozima jer su pogrebni običaji već potpuno kristijanizirani od kasne antike, ali pojedinačni nalazi i u gradovima pokazuju da je taj nakit nošen i u njima. Na uže i šire značenje pojma *bizantski* ukazala je i M. Ljubinković. Ona za jednojagodne naušnice navodi široke paralele diljem Europe od 7. stoljeća, ukazuje i na antičke prototipove, a zatim pobliže opisuje nalaze s prostora srednjovjekovne Hrvatske iz 9. i 10. stoljeća. Za grozdolike naušnice pak kaže da se javljaju u *slovenskom nakitu od 9. veka dalje*. Općenito za njihovu pojavu zaključuje: *Nesumnjivo su došle iz Vizantije, a širile su se od juga prema severu*. Vrijedna je pažnje i njena opaska da su rane zlatne naušnice grozdolikog tipa *svakako vizantijske izrade*, a tehnički jednostavni oblici *u slovenskom nakitu u 10. i 11. veku ukazuju na razvijeno „narodno“ zlatarstvo*⁸⁵. Vidimo, dakle, da se važnost uloge dalmatinskih gradova, kao sastavnih dijelova arhontije, a potom temata Dalmacije, u zlatarskoj produkciji ranoga srednjeg vijeka veoma sporo probijala kroz literaturu te da je pojam *bizantski* imao najčešće uopćeni oblik, bez konkretnijih odrednica. Kroz sagledavanje značenja dalmatinskoga grada za razvoj zlatarstva dobivamo realniji oslonac za tumačenje onih nalaza objedinjenih pojmovima *starohrvatski* ili *dalmatinsko-hrvatski*. U tom kontekstu onda njihove proizvođače možemo zaista nazvati *domaćim majstorima*, jednako kao i one u dubljem zaleđu Balkana i panonskim prostorima. Posebice nakon ubrzanog srastanja Dalmacije i Hrvatske tijekom 10. i 11. stoljeća te nakon crkvenih sabora u Splitu za vladavine kralja Tomislava. Na

korelaciju tih crkveno-političkih događanja sa širenjem utjecaja dalmatinskih zlatara i ujedno nastankom lokalnih radionica u dubljem zaleđu (Sisak), upozorila je već M. Petrinec⁸⁶. S druge pak strane, teško je prihvatiti mišljenje o takvim radionicama u bližem zaleđu obalnih gradova jer su ta *tržišta* pokrivena dalmatinskim gradskim radionicama, kako nam bjelodano svjedoče i dokumenti kasnijih faza srednjega vijeka⁸⁷.

Ono što je ovdje značajno jest to da tezu o *domaćim majstorima* valja zasigurno napustiti kao jednu od zastarjelih romantičnih predodžbi, a pažnju valja usmjeriti na razlikovanje zlatarskih proizvoda dalmatinskih gradova, kao bizantskih u širem smislu, od predmeta direktno uvezenih iz središnjih dijelova carstva, kao bizantskih u užem smislu. Tek s tog aspekta možemo govoriti o *domaćim radionicama* čiji proizvodi predstavljaju ono što nazivamo *starohrvatskom* ili *dalmatinsko-hrvatskom* kulturom (grupom ili sl.), pri čemu je naglasak na umjetničko-stilskim i kulturološkim, a ne etničkim odlikama te kulture, što – naravno – ne isključuje dominantnu prevagu hrvatskoga etnosa u korištenju tih proizvoda.

Preostaje još kazati par riječi i o ogrlici iz G-22 u kontekstu širih trgovačkih veza. Mislim da nije sporno još jednom naglasiti kako se radi o uvozu iz prekomorskih zemalja, a ne o proizvodu dalmatinskih gradova. Višečlane raznobojne perle, koje predstavljaju glavninu nizova ove ogrlice-pektoral, a kakvih u manjem broju nalazimo i na najbližim analogijama u Glavicama i u Konjskom, dio su suvremene produkcije Bizanta (ili možda i arapskih središta na istočnom Sredozemlju?) i kao takve su dospjele u gradove na istočnoj obali Jadrana, i to baš u Split i Trogir, jer ih, za sada, nema u nalazima izvan srednje Dalmacije. Odatle su trgovinom, kao i ostali nakit, dospjele u pojedina naselja na teritoriju kneževine Hrvatske⁸⁸. Pri tome je važno ukazati da ogrlica-pektoral sa Svećurja nije kao takva kupljena u gradu ili od gradskih zanatlija-trgovaca, već samo njeni sastavni dijelovi. Premda su ogrlice od staklenih zrna dosta češće u odnosu na metalne, u dosadašnjoj literaturi nema nikakvih, ni približnih analogija za ovu, pa je na prvi pogled dvojbena

94-95. – Z. GUNJAČA, Groblje u Dubravicama kod Skradina i druga groblja 8. - 9. stoljeća u Dalmaciji, u: *Etnogeneza Hrvata*, (ur. N. Budak), Zagreb, 1995, str. 166-167.

⁸⁵ M. LJUBINKOVIĆ, Ka preciznijem datiranju starijeg slovenskog nakita na Balkanu, u: *Gunjačin zbornik*, (ur. I. Erceg), Zagreb, 1980, str. 93-96.

⁸⁶ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 220.

⁸⁷ Usp. bilj. 81.

⁸⁸ Na općim podatcima o proizvodnji perli i njihovoj distribuciji zahvaljujem se kolegi Berislavu Štefancu iz Muzeja antičkoga stakla u Zadru.

radi li se o radioničkom uratku ili o individualnom izrazu nekoga lokalnog pojedinca. Po pet nizova sa svake strane, kao i mali razdjelnik od ulomka kasnoantičkoga staklenog recipijenta, oblikovani su – čini se – od kupca po njegovom ukusu *ad hoc*, što je po svemu sudeći i glavni razlog nespojivosti ikakvih analogija za taj oblik ogrlice. Tom sudu posebice pridonosi uporaba ulomka dna kasnoantičkoga staklenog recipijenta s prošupljenim rubom, što nije usamljeni slučaj⁸⁹. U prilog tome ističem suprotni primjer prethodno spomenutih ogrlica od metala (Svećurje, Grborezi), za koje se čini da su zaista oblikovane već u radionicama. Drugo je pitanje kada i kako su te staklene perle dospjele na našu obalu. Sagledavajući ukupni kronološki okvir groblja, kao i povijesnih okolnosti 9. stoljeća, nameće se spontano samo jedna solucija. Perle su dospjele tu na mletačkim brodovima s istočnoga Sredozemlja, a najpovoljnije vrijeme za to je, prema sačuvanim izvorima, razdoblje nakon 839. godine, nakon sklapanja mira između hrvatskoga kneza Mislava i mletačkoga dužda Petra Tradonika. Mletački kroničar je zapisao: *Sed ubi ad locum qui vocatur sancti Martini curtis perveniret, pacem cum illorum principe Muisclavo nomine firmavit*. O ubikaciji kurtisa sv. Martina je u hrvatskoj historiografiji bilo niz prijedloga bez čvršće argumentacije, sve dok Ivanišević nije, njemu svojstvenom akribijom, pokazao da se radi o jednome od feudalnih središta Trpimirovića u nekadašnjem salonitanskom ageru, današnjem mjestu Vranjic⁹⁰. Uvjeti mira, premda je to u ranom srednjem vijeku relativan pojam, omogućili su mletačkim trgovcima sigurnije uplovljavanje u dalmatinske luke, a time je i roba koju su dovozili mogla krenuti na tržišta obližnjih starohrvatskih županija. To se ujedno poklapa i s vremenom intenzivne kristijanizacije hrvatske kneževine od franačkih misionara iz središta u Bijaćima, a oba ta uvjeta zajedno su važna i za okvirnu dataciju groblja na Svećurju. Što se tiče općih uvjeta plovidbe Sredozemljem i Jadranom literatura je već neiscr-

pna. Osim latentnog sraza između mletačkoga i hrvatskog i neretvanskog brodovlja u 9. stoljeću, česti su i arapski prodori u Jadran, koji ipak nisu mogli zaustaviti mletačke trgovce u potpunosti, pa tako ni pojavu perlica naše ogrlice⁹¹.

Sada se možemo vratiti na ukupnu sliku za koju nam je važan okvir rasprostranjenosti naušnica *putaljskog tipa*. Vidjeli smo da se u grobovima na istim grobljima gdje su i one nađene u pravilu javljaju i glatke jednojagodne naušnice, a često i ogrlice u dva osnovna tipa; od metalnih jagoda i od staklenih višedijelnih perli. Takav raspored groblja s tim nalazima, raspoređenih u okvirima dviju starohrvatskih županija pred vratima bizantskoga Splita, koji je i glavno crkveno središte Dalmacije, pokazuje da su ti nakitni predmeti morali dospjeti na ruralne prostore užega patrimonija Trpimirovića upravo iz Splita i da ih treba sagledavati kao zanatske proizvode splitskih, eventualno i trogirskih zlatara. Isprepletenost umjetničko-zanatske produkcije tih dvaju gradova u ranom srednjem vijeku pokazuje, primjerice, i predromanička skulptura koju sam svojedobno definirao kao *splitsko-trogirski predromanički krug*⁹². Ni ona ne izlazi iz okvira današnje srednje Dalmacije. Dosadašnji raspored tih regionalnih inačica pokriva prostor dviju starohrvatskih županija: Kliške i Cetinske. Osim logične povezanosti s vladarskim središtima u priobalju (Solin, Bijaći) te već istaknutom geografskom determinantom, vrijedi upozoriti i na povijesnu okolnost da se glavnina vladarskih darovnica o darivanjima splitskoj Crkvi ili pojedinim samostanima u današnjoj srednjoj Dalmaciji, počevši od znamenite Trpimirove do Zvonimirovih darovnica nadbiskupu Lovri, odnosi na te dvije županije, posebice na Klišku⁹³, što posredno ukazuje i na jači utjecaj Splitske nadbiskupije upravo u tim dvjema županijama. U prilog tome ide i ukupna slika materijalne kulture dublje u zaleđu, kao i u jugoistočnim dijelovima države, tj. u rubnim županijama prema Zahumlju i Paganiji. Time za prostor srednje Dalmacije u da-

⁸⁹ Ogrlica s veoma sličnim ulomkom staklenoga dna nađena je i u G-11 u Dubravcima kod Skradina, približno iz istoga vremena. Usp. Z. GUNJAČA, Rano-srednjovjekovno groblje, *Arheološki pregled* 28, 1987, Ljubljana, 1989, br. 210, str. 149-50. – Ž. KRNČEVIĆ, Dubravice kod Skradina, u: *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. (Ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 256.

⁹⁰ M. IVANIŠEVIĆ, Otok hrvatskoga vladara, *Tusculum* 1, Solin, 2008. Tu je iscrpno navedena sva dotadašnja literatura.

⁹¹ Opći pregled tih zbivanja veoma je dobro oslikan u jednoj suvremenoj sintezi mletačke povijesti, koja nije pisana tradicionalnim slijedom događaja i osoba, već pruža sjajan uvid u strukture društva na lagunama i njihov odnos sa svijetom: G. ORTHALI - G. CRACCO - G. COZZI - M. KNAPTON, *Povijest Venecije*. Sv. I, Zagreb, 2007, str. 65-71.

⁹² T. BURIĆ, Predromanička skulptura u Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 12, Split, 1982, str. 127-160, tab. I-XIV.

⁹³ *Cod. dipl.*, Sv. I, s. v. Trpimir i Suinimir.

našnjim okvirima dobivamo čvrste točke vjerskih i urbanih središta koja se podjednako uklapaju u opću sliku starohrvatske kulture, a ujedno pokazuju i jasne stilske i tipološke osobitosti koje ih definiraju kao odijeljenu skupinu unutar šire zajednice. Političke i etničke granice u tom kontekstu očito nisu bile ograničavajući faktor širenju zanatskih proizvoda i crkvene umjetnosti iz dalmatinskih gradova u ruralne predjele države Trpimirovića.

I konačno, na temelju svega iznesenog treba odrediti i vrijeme postanka i trajanja ovoga ukopišta na Svećurju. Za datiranje groblja kao takvog su općenito presudna tri faktora: ritus pokapanja, datacija nalaza u grobovima te demografski okvir naselja, tj. broj ukopa tijekom trajanja ukopišta. Prethodno je već izneseno dovoljno argumenata da groblje na Svećurju pripada kristijaniziranom horizontu starohrvatskih grobalja te da na njemu nisu registrirani prežitelji poganskih obreda i običaja. Time smo dobili važan *terminus ante quem non*, a to u konkretnom primjeru znači da početak ukopavanja na Svećurju nije mogao biti prije sredine 9. stoljeća, najranije koncem Mislavove, a najvjerojatnije tijekom Trpimirove vladavine. Prestanak korištenja svećurskoga groblja je teže odrediv iz više razloga. Ponajprije, istražena je tek približno polovica groblja, pa ne možemo provesti egzaktnije statističke obrade podataka. To ujedno znači i da ne možemo kazati jesmo li istražili mlađu ili stariju polovicu groblja ili je cijelo groblje pripadalo jednoj mnogoljudnijoj zajednici, pa je broj ukopa bio veći u kraćem razdoblju, a to bi mogli najbolje pokazati nalazi iz neistraženoga dijela. Ovako ću se ograničiti na raspoloživih 47 grobova. Dosadašnje analize na širem prostoru oko Splita pokazale su da je na župnim grobljima, koja počinju funkcionirati približno početkom 12. stoljeća, godišnji ritam ukopavanja oko 3 – 4 osobe. To se prvenstveno odnosi na analizu župnoga groblja srednjovjekovnoga Sućurca oko crkve sv. Jurja od Putalja te na manje župe na trogirskim otocima u novom vijeku⁹⁴. Kako je župno groblje sela Žestinj, na čijem teritoriju je

i ovo starohrvatsko groblje na Svećurju, kasnije i oblikovano oko crkve sv. Jurja⁹⁵, moramo primijeniti drukčije načine određivanja. Prije svega treba ispraviti jednu uopćenu konstataciju koja nije dokaziva u praksi. U literaturi je odavno naznačeno da su starohrvatska groblja nalažena i oko sakralnih zdanja, ali i bez njih. Za ona poganskoga horizonta bilo je samo po sebi jasno da nemaju sakralni objekt, no za horizont kristijaniziranih starohrvatskih grobalja mišljenja su podijeljena. Karaman se nije decidirano izjasnio, ali je opširno opisao poganska groblja i ona germanska iz doba seobe naroda i merovinškoga doba, te promjenu običaja s pojačanom kristijanizacijom za Karolinga, kao i pogrebne običaje Slavena na širem prostoru⁹⁶. Jelovina ističe da je kristijanizacija kod Hrvata u 9. stoljeću intenzivna i da je rezultirala izgradnjom brojnih crkava, te zaključuje: *Možemo slobodno reći da je uz svako veće starohrvatsko groblje pronađena i crkva iz prvih početaka IX st.*⁹⁷ To jednostavno nije točno. Starohrvatska groblja bez sakralnoga objekta u kristijaniziranom horizontu brojem znatno premašuju ona oko crkava. Primjerice, samo na vladarskom posjedu u Bijaćima, osim grobova oko Sv. Marte, otkrivena su još dva groblja 9. – 10. stoljeća, Stombrate i Lepin. I na putaljskome posjedu bilo je više ranih grobalja bez crkve⁹⁸, pa Glavičine u Solinu, da ne idemo dalje u zaleđe gdje je taj omjer još izrazitiji. Analizu tih omjera dala je sažeto, ali egzaktno M. Petrinc: *Već od 9. stoljeća započinju se razvijati i groblja uz crkve. U prvoj fazi takvi su ukopi namijenjeni isključivo pripadnicima najvišeg društvenog sloja iz kojeg potječu upravo naručitelji i donatori spomenutih crkava i njihova kamenog interijera. (...) Premda uz crkve ova se groblja u početnoj fazi također formiraju po principu grobalja na redove. Većina ostalog stanovništva i dalje se ukapa na običnim grobljima na redove. Taj će se običaj zadržati i tijekom čitavog 10. stoljeća, pa i do sredine 11. stoljeća*⁹⁹.

Još bih kazao par riječi i o datiranju nalaza iz grobova na Svećurju. Još jednom bih tom prigodom

⁹⁴ T. BURIĆ, Srednjovjekovna groblja u Kaštelima (stratigrafsko-demografska razmatranja), *Histria antiqua* 8, Pula, 2002, str. 331-333. – M. ANDREIS, Povijesna antroponimija Malog Drvenika do godine 1900, *Vartal* IV/1-2, Trogir, 1995. – M. ANDREIS, Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do godine 1900., *Radovi Zavoda HAZU u Zadru* 40, 1998. – M. ANDREIS, Stanovništvo Vinišća - povijesna antroponimija do godine 1900., Trogir, 1998.

⁹⁵ T. BURIĆ, *Svećurje*.

⁹⁶ L.J. KARAMAN, Iskopine društva „Bihaća“, str. 2, 4.

⁹⁷ D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole*, str. 69.

⁹⁸ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 253-254, pl. VI. – T. BURIĆ, Villa sancti Georgii de Putalio, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 14, Split, 1985, str. 305-324.

⁹⁹ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 100.

naglasio da valja lučiti datiranje pojedinoga predmeta (tip, tehnika izrade i ukrašavanja) od datiranja groblja u cijelosti. Svaki nalaz ima svoje mjesto u arheološkoj tipološko-kronološkoj ljestvici kojom je određeno vrijeme pojave pojedinoga tipa, vrijeme najintenzivnije uporabe i vrijeme prestanka korištenja. Posebice se to odnosi na nakitne predmete koji imaju izrazitija stilska obilježja. Temeljna djela koja sam koristio u ovom radu i koja su višekratno citirana pružaju nam više nego dostatne obavijesti o tome. Ovdje ću se osvrnuti samo na one tipove koji su pronađeni i na Svećurju, a koji nam nude mogućnost kronološkog vrednovanja. Analiza će pokazati da se pojedini tipovi mogu javiti i prije nego li je groblje na Svećurju nastalo, ali ih možemo naći i na nešto kasnijim nalazištima. Drugim riječima, datiranje groblja kao cjeline iznimno je važno kao pomoćni reper za datiranje pojedinih tipova nalaza kao takvih. Počet ću s nalazima kakve nalazimo i u nešto ranijem sloju grobalja iz poganskoga horizonta u 8. stoljeću, a posebice iz prijelazne faze u prvoj polovini 9. stoljeća. Dobar primjer je prsten s pentagramom iz G-22 te naušnice *putaljskog tipa* iz istoga groba. Prikazane paralele s početka ovoga poglavlja i njihove datacije pokazuju da su kao tipovi nastali prije samoga ukopišta na Svećurju. Posebice su za to važni nalazi s Putalja, koji se bez sumnje mogu datirati prije 835. godine. Tu spadaju grozdolike naušnice, nazvane po lokalitetu *putaljskim tipom*, a nije naodmet navesti da je uz njih u istom grobu nađen i brončani prsten čiji je kolut trokutastog presjeka spojen na proširenim krajevima zakovicom, poput prstena iz G-35 na Svećurju, koji ima zalemljene krajeve. Stoga i pojavu jednostavnih prstena-vitica možemo okvirno datirati u ranije razdoblje, kako nam pokazuju i sporadični nalazi iz grobalja poganskoga horizonta i onih iz prijelazne faze u prvoj polovini 9. stoljeća. U takav kronološki okvir se uklapaju i nalazi s radnskoga Svećurja, dosta čvrsto datirani na sam početak 9. stoljeća. I tu je nađena jednojagodna naušnica glatkih jagoda poput onih na Svećurju u Rudinama, samo što je jagoda nešto kraća, a glatke jagode naušnica sa Svećurja imaju blisku paralelu u naušnici s Putalja. Primjeri iz Kaštela pokazuju nam da se naušnice s glatkim jagodama javljaju već na samom početku 9. stoljeća, a ako im pribrojimo i ogrlicu iz Grboreza, možda već i u zadnjim desetljećima 8. stoljeća, na što upućuju i navedene šire paralele. Pojava istih vrsta nakita, s istim tipološkim i tehnološkim odlikama i

u grobovima s konca 8. i početka 9. stoljeća, kao i u grobovima druge polovine 9. stoljeća, a na istom prostoru srednje Dalmacije, svjedoči o kontinuiranoj proizvodnji zlatarskih radionica Splita i Trogira kroz duži niz desetljeća, a možda i više od stoljeća, te distribuciji istih na prostore hrvatskih županija koje su u to vrijeme bile u užem trgovačkom kontaktu s bizantskim gradovima u srednjoj Dalmaciji – Splitom i Trogirom. Ako se opet osvrnemo na tipološko-kronološke nizove, koji su u literaturi razrađeni, vidjet ćemo da se ovo naše viđenje ne uklapa sasvim u njih. Opća atribucija starohrvatskom razdoblju (9. – 11. stoljeća) ovdje je preširoka, a razrađena je u citiranim radovima Karamana i Jelovine. Stoga će mi za usporedbu poslužiti predlošci koje su ponudili R. Jurić, V. Sokol i M. Petrinec. Jurić jednojagodne naušnice sagledava u okvirima svoje II. faze koju datira od sredine 9. do 12. stoljeća¹⁰⁰. Sokol je opširno razradio tipologiju starohrvatskih i srednjovjekovnih naušnica u 30 tipova. Naše naušnice sa Svećurja, kao i one s radnskoga Svećurja i Putalja, odgovarale bi njegovom tipu 13, čiju pojavu on vidi od *druge polovine IX. stoljeća*, točnije ih datiravši *posljednjom trećinom IX. i u početak X. st.*, ali izriče i mišljenje *da će taj nakit još morati pričekati konačnu valorizaciju*¹⁰¹. I M. Petrinec pojavu takve vrste naušnica vidi u drugoj polovini 9. stoljeća: *Većina domaćih autora drži da se pojavljuju već od početka 9. stoljeća, ali takvo mišljenje nije prihvatljivo, jer ih ne pronalazimo u horizontu s poganskim značajkama pokapanja*¹⁰². Jurić, Petrinec i Sokol, dakle, početak pojave toga tipa u grobovima vide okvirno od sredine druge polovine 9. stoljeća, a donekle se razlikuju u datiranju prestanka pojave. Po Sokolu je to negdje između 1000. i 1050. godine, a po M. Petrinec one idu sve do konca 11. stoljeća, odnosno po Juriću do 12. stoljeća. Ne ulazeći ovdje u pitanje kraja njihove pojave u arheološkom materijalu u grobovima, jer je to – kako sam već

¹⁰⁰ R. JURIC, *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*. Zadar, 1981, str. 191, sl. 3. Taj kronološko-tipološki okvir dosljedno zastupa i u kasnijim radovima ovdje citiranim.

¹⁰¹ V. SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka*, str. 233; Poseban prilog (desno), *Apsolutno kronološka tablica naušnica - 30 osnovnih oblika*, između str. 300 i 301. Osnovni nedostatak ove obimne sinteze jest taj što nisu uzeti u razmatranje drugi oblici nakita, kao ni ostale vrste nalaza, već samo naušnice, pa je naslov djela znatno širi od sadržaja.

¹⁰² M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 210-211, tab. 310.

istaknuo – pitanje kronologije nakita, a ne groblja – osvrnuo bih se na početak pojave ove vrste naušnica u grobovima zbog toga što nam to veoma zorno dokumentiraju nalazi iz Kaštela. Jednojadodne naušnice glatkih jagoda imamo sigurno datirane na Putalju i na radunskome Svećurju, bilo prema povijesnim okolnostima u kombinaciji s arheološkim slojevima (Putalj) ili prema ritusu pokapanja (Svećurje – Radun). Ti faktori nam nude mogućnost sigurne datacije u prva desetljeća 9. stoljeća, a možda čak i u konac 8. stoljeća. Stoga ipak ostajem pri mišljenju većine domaćih autora da se te naušnice javljaju već na samom početku 9. stoljeća i predstavljaju jedan od najranijih tipova starohrvatskog nakita. Prema tome, tipološko-kronološke tablice kod Jurića, Sokola i M. Petrincec valja korigirati i spustiti vremensku granicu pojave pojedinih tipova naniže. Isto vrijedi i za pojavu naušnica *putaljskog tipa*. M. Petrincec njihovu pojavu vidi tek od sredine 9. stoljeća, premda je dobro uočila njihovu povezanost s grozdolikim naušnicama poganskoga horizonta, kao i regionalnu osobitost ovoga tipa, te ukazuje na pripadnost prijelaznoj fazi¹⁰³. Sokol čak nije ni uvrstio ovu inačicu u svoju sintezu, premda je objavljena punih pet godina nakon monografije o Putalju, a na kronološke argumente za putaljske nalaze ne osvrće se ni M. Petrincec. Stoga sam mišljenja da njihove apsolutne kronološke tablice treba dijelom revidirati i prilagoditi kronološkim reperima koja nam nude pojedina groblja i njihovi nalazi, tj. spustiti početke nekih tipova ranije, u početak 9. ili konac 8. stoljeća, jer sve ukazuje na neprekinuti kontinuitet zlatarske proizvodnje koja je samo pojačana stabilizacijom prilika od tridesetih godina 9. stoljeća, pa je i broj nalaza daleko veći, što, naravno, znači da većinu tih primjeraka možemo očekivati i dalje tijekom 9. i 10. stoljeća. Na raniju pojavu određenih tipova nakita ukazao je i M. Zekan, a sasvim izdvojeno mišljenje donio je i N. Jakšić¹⁰⁴. I M. Jarak je ukazala na kontinuitet između poganskoga horizonta i prijelazne faze, koju ona naziva *najraniji kršćanski horizont*, ali po pitanju datiranja pojave jednojadodnih naušnica nije se

izričito odredila, iako se čini da je sklonija kasnijoj dataciji¹⁰⁵.

Ako pogledamo distribuciju nalaza po grobovima u svakoj parceli, vidjet ćemo da se broj grobova s nalazima kreće od 4 do 5 grobova po parceli, s izuzetkom *gp D*, no ona je i najmanja, a ima i najviše izgleda da se širi na neistraženi dio. I distribucija nalaza po pojedinoj parceli pokazuje, unatoč prividnom obilju u cjelini, dosta skroman omjer. Većinu nalaza predstavljaju prsteni-vitice kojih ima u svakoj parceli, iako dominiraju u *gp A*. Dvije ogrlice, kao najatraktivniji nalazi, raspoređeni su u dvije središnje parcele (*gp B* i *gp C*). Naušnice u parovima također nalazimo u svim parcelama i to u tri tipa: jednojadodne, grozdolike i obične karičice, često u kombinaciji s prstenjem ili viticama, a jednom i s ogrlicom. Indikativno je da je gro nalaza otkriven u dječjim grobovima i to, po svemu sudeći, grobovima djevojčica. Tu spadaju sve naušnice u parovima, kao i ogrlice, a u tri slučaja i prstenovitice. Ženski grobovi su, dapače, izuzetno oskudni nalazima; svega četiri groba. Od toga tri samo s prstenjem-viticama (G-6, 9, 10), a samo jedan s viticom i parom jednojadodnih naušnica ukrašenih filigranom (G-35; *gp C* koja je i najbogatija nalazima). Muški grobovi su pak praktično bez nalaza. Tako sagledan postotak i raspored nalaza veoma dobro potkrepljuje stav da je cijelo groblje nastalo nakon primarne faze kristijanizacije u drugoj polovini 9. stoljeća.

Sumirajući sve elemente koji nam mogu pomoći u datiranju groblja na Svećurju, vidjeli smo da nam ritus pokapanja i opći povijesni okvir pružaju dosta siguran *terminus post quem*, a to je oko 850. godine. Prestanak korištenja teže je odrediti. Nakit kao takav samo je jedan od repera za kronološko svrstavanje cijeloga ukopišta. Da tu treba biti oprezan, pokazat ću na primjeru groblja oko crkve sv. Jurja od Raduna. Tu je u jednom grobu nađen par zlatnih jednojadodnih naušnica s filigranskim ukrasom, ali i prsten-vitica sa zakovicom, poput već spomenutih, te još jedan oštećeni par jednojadodnih naušnica. I premda je crkva sigurno datirana oko početka 11. stoljeća, u prvoj objavi je groblje oko nje datirano od 9. do 15. stoljeća, upravo zbog nalaza jednojadodnih naušnica, što je savršeni *contradictio in adi-*

¹⁰³ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 200-201, tab. 307.

¹⁰⁴ M. ZEKAN, *Srednjovjekovne nekropole*; u: *Bribir u srednjem vijeku*, katalog izložbe, Split, 1987, str. 43-65. – N. JAKŠIĆ, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola*, *Diadora* 11, Zadar, 1989, str. 410-427. Usp. i moj osvrt na Jakšićevu tezu: T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 242-247.

¹⁰⁵ M. JARAK, Zapažanja o grobljima 8. i 9. stoljeća u Dalmaciji, *Opuscula archaeologica* 26, Zagreb, 2002, str. 253-254.

ecto¹⁰⁶. Važno uporište je i broj ukopa, no prije pojave župnih grobalja oko crkava to je teže određivo. Ipak, uzevši u obzir da je u 47 grobova pokopano svega 50 osoba, možemo aproksimativno pretpostaviti da je ovaj dio ukopišta korišten najviše oko pola stoljeća, a to znači najdalje negdje do prvog ili drugog desetljeća 10. stoljeća. Preciznije određenje bit će moguće tek kada se groblje istraži u cijelosti. Ovo je, ujedno, i okvirni reper za nalaze u grobovima, pa taj segment valja uklopiti u apsolutnu skalu tipologije nakita kao takvog¹⁰⁷.

VII. Groblje u prostoru zajednice (sl. 1)

Starohrvatsko groblje na Svećurju i crkva sv. Jurja s njenim grobištem samo su dvije, do danas utvrđene, čvrste arheološke točke srednjovjekovna sela Žestinj (Miran) čiji prostor i točne granice tek moraju biti preciznije određene u odnosu na susjedna srednjovjekovna sela, Bijaće i Špiljan. U kakvom je društveno-upravnom okviru postojao prostor sela Žestinj u ranom srednjem vijeku nije moguće još detaljnije kazati, no, svakako, je bio dio vladarskih posjeda (*territorium regale*) u Kliškoj županiji. Jesu li u sklopu veleposjeda Bijaći ili samostalno, pokazat će daljnja istraživanja. Pisani izvori spominju selo Žestinj ili Miran i crkvu sv. Jurja tek od druge polovine 12. stoljeća¹⁰⁸. Od tada možemo govoriti i o župnom groblju oko crkve, koje je u funkciji do 16. stoljeća. O različitim vrstama srednjovjekovnih grobalja opširnije sam pisao u obradi župnoga groblja oko crkve sv. Jurja od Putalja¹⁰⁹. Tu sam ukazao na postojanje više manjih grobalja u okvirima jednoga sela kao pravilo do 11.

stoljeća kada se uslijed opsežnih crkvenih reformi na Zapadu ukopavanja *centraliziraju* oko crkava. Policentrična struktura ukopišta ranoga srednjeg vijeka odražava podjelu sela na manje zaseoke, a ujedno i na uže rodovske i obiteljske grupacije i baštinjena je iz pretkršćanskog, poganskog razdoblja, dok groblja oko crkava predstavljaju ukopišta u duhu crkvenih naučavanja potaknutih clunyjevskim reformama u zapadnoj Crkvi. Nije naodmet još jednom ukazati na dekrete koje su izdali ugarski vladari iz dinastije Arpadovića, Ladislav I. (1077. – 1095.) i Koloman (1095. – 1116.), a kojima se zakonski regulira način pokopavanja. U Kolomanovom LXXV. dekretu stoji: *Sepulture christianorum non nisi in atri(i)is fiant*. Taj sam podatak povezao s kronologijom faza ukopavanja na Putalju i kazao: *Budući da su ti zakoni doneseni upravo u vrijeme kada u Splitu stoluje nadbiskup Lovre, koji je i dočekaio Kolomana, a isti je kralj uskoro postao i hrvatskim kraljem, logično je očekivati da se takvi propisi i provode u srednjovjekovnoj Hrvatskoj (...)*¹¹⁰. Raniji način ukopavanja imanentan je tadašnjem društvenom ustroju u Hrvatskoj i opstao je puna tri stoljeća nakon pokršćavanja, a u udaljenijim oblastima u unutrašnjosti države moguće i duže. On nam ujedno, kako sam pokazao u analizi prostorne strukture srednjovjekovnih sela Sućurac i Radun, odražava i podjelu naselja na zaseoke¹¹¹.

Poslužiti ću se opet uzorkom starohrvatskih grobalja iz Kliške i Cetinske županije, koja su najbolje istražena i elaborirana u literaturi. Župna groblja su danas sasvim jasno definirani pojam. Oblikuju se od podmaklog 11. ili početka 12. stoljeća do konca

¹⁰⁶ F. OREB, Srednjovjekovno groblje oko crkve sv. Jurja od Raduna kod Kaštel Starog, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 13, Split, 1983, str. 200; tab. II/56; tab. III/61. Više o tim pitanjima u: T. BURIĆ, Srednjovjekovna groblja u Kaštelima, str. 322-325. – T. BURIĆ, *Crkva sv. Jurja*.

¹⁰⁷ Za precizniji kronološki raspon groblja nije nevažno ukazati i na vrlo mali broj tipoloških varijeteta među pronadenim nakitom, kao i njihovu uniformiranost u detaljima izvedbe i oblicima koji ukazuju da su ti predmeti nabavljeni od istih proizvođača u relativno kraćem vremenu.

¹⁰⁸ V. OMAŠIĆ, *Povijest Kaštela*, str. 106-108. – T. BURIĆ, *Svećurje*. Za crkvu usp. i T. BURIĆ, Jedna ranoromanička klesarska radionica iz Trogira, *Histria Antiqua* 18-2, Pula, 2009, str. 301-306.

¹⁰⁹ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 242-246, 253. – T. BURIĆ, Villa sancti Georgii de Putalio, str. 318-320.

¹¹⁰ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 246. Općenito o tim dekretima i njihovoj primjeni u srednjovjekovnoj Slavoniji usp. I. BÓNA, Bemerkungen zum 1. Bd. des Werkes: Das Landnahme – und Frühharpaden zeitliche Fundmaterial Ungarns, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36, Budapest, 1984, str. 288. – Ž. TOMIČIĆ, Srednjovjekovni arheološki izvori u međurječju Mure i Drave - prikaz rezultata novijih istraživanja, *Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji (Izd. HAD-a 14)*, (ur. N. Majnarić-Pandžić), Koprivnica, 1990, str. 120, bilj. 18. – Ž. TOMIČIĆ, Na tragu bjelobrdske kulture u kalničkom prigorju, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26/1991, Split, 1996, str. 107-108, bilj. 77.

¹¹¹ T. BURIĆ, Villa sancti Georgii de Putalio, str. 305-324. – T. BURIĆ, Srednjovjekovno selo Sućurac i njegovi spomenici; u: *Zbornik Kaštela - Kaštel Sućurac od prapovijesti do XX. stoljeća*, (ur. Z. Gunjača), Split, 1992, str. 120-129. – T. BURIĆ, *Crkva sv. Jurja*, str. 19-23.

srednjega vijeka, a većina ih – posebice u krajevima koje nisu zaposjeli Turci – traje i dalje. Kao primjer donosim groblja sela Sućurac i sela Radun te neistraženo groblje sela Žestinj. Nedovoljno je razrađena terminologija i tipologija grobalja na redove bez crkvenoga objekta, a koji su karakteristični upravo za rani srednji vijek ili starohrvatsko razdoblje do 11. stoljeća. Čini mi se da se danas, nakon recentnih iskopavanja tijekom zadnja tri desetljeća, može nešto više kazati o tome. Polazni kriterij za njihovu diferencijaciju bio bi, po mom sudu, broj grobova na pojedinom ukopištu, a to znači da za valjanu analizu moramo imati istražena groblja u cijelosti ili barem većim dijelom. Uz to se treba nadovezati na strukturnu podjelu starohrvatskoga društva u ranom srednjem vijeku, kojega je najbolje razradio Barada u svojoj izvrsnoj studiji o seoskim zajednicama. Taj rad još uvijek odražava svu neujednačenost pisanih i arheoloških izvora, koja ni do danas nije prevladana. Po svemu sudeći, trebat će podatke koje nam pruža arheologija pročitati na drugi način, a to ću pokušati učiniti i na ovom mjestu.

Na primjerima Ostroga i Raduna u Kliškoj županiji uspio sam ubicirati neka od njihovih *dvornih mjesta*¹¹². Taj termin Barada je preuzeo iz iznimno važnoga pravno-povijesnog spomenika, Poljičkog statuta, koji nam je sačuvao srednjovjekovnu strukturu društva u Poljicima, povijesnoj regiji između Splita i Omiša, jednoj od sastavnih dijelova Kliške županije¹¹³. Njime je označeno uže naseobinsko područje (stambene i gospodarske zgrade) jedne *dvorne zajednice*, posebne (rodbinske) gospodarsko-društvene ustanove u selu¹¹⁴. Komparirajući pisane i arheološke izvore na prostoru Ostroga i Raduna ubicirao sam položaje dvornih mjesta, a na teritoriju Raduna i položaj jednoga starohrvatskoga groblja. Također sam u Cetinskoj županiji, u arealu današnjega sela Glavice kod Sinja, na temelju suvremenih iskopavanja predložio prostorni raspored *dvornih mjesta* i *podvornica* (obradivo zemljište,

oranica pod dvorom, tj. *dvornim mjestom*) u odnosu na starohrvatska groblja. Stupanj istraženosti povijesnih i arheoloških vrela nije, kao što vidimo, ujednačen, ali se ipak mogu ponuditi određeni obrasci. Oni nam ovdje nude, što se tiče ukopišta, nekoliko primjera malih grobalja koje s pravom možemo nazvati *porodičnima*. Sva ukopišta u Glavicama pripadala bi takvoj vrsti grobalja. Otkrivena su tri manja groblja i dva položaja s pojedinačnim ukopom. Ukupna dužina u nizanju svih tih položaja je nepuni kilometar, pa njihov raspored u prostoru zorno oslikava ritam razmaka između pojedinih *dvornih mjesta* koja su bila locirana na povišenoj antiklinali zvanoj Greda. U analizi tih grobalja M. Petrinc ukazuje na to da međuprostori u tom nizu nisu posljedica devastiranja, već *odraz nastojanja da se porodično povezani pojedinci pokopaju što bliže jedni drugima, što je u Glavicama posebno došlo do izražaja*¹¹⁵. U istu kategoriju ukopišta spadalo bi i groblje na radunskom Svećurju, koje je i svojom lokacijom u odnosu na pretpostavljeno *dvorno mjesto* analogno glavičkim grobljima. U oba slučaja radi se o grobljima na kojima broj grobova nije veći od 40 (Glavice: 14, 25, 1, 36, 1; Svećurje: 13). U pravilu se uvijek radi o jednom ukopu, tj. grobu koji je korišten jednokratno. Isto tako datacija svih navedenih grobalja ne prelazi 9. stoljeće. Broj grobova i broj ukopa, u korelaciji s naseobinskim položajem (*dvorno mjesto*), odražava društvenu strukturu obitelji u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Svako *dvorno mjesto* sijelo je jedne zajednice koju Barada naziva *rodbinsko-dvorna zajednica*. Takvu zajednicu, po njemu, objedinjuju rodbinski odnosi, tj. krvna veza, te zajedničko imovno pravo nad pokretnom i nepokretnom imovinom. Ne ulazeći ovdje u tu razgranatu problematiku, samo bih ukazao da takve zajednice objedinjuju više inokosnih obitelji (po Baradi *kućna zajednica*: roditelji i djeca), tzv. *nuclear family*. Odrasle takve strukture seoskih zajednica po *dvornim mjestima* moguće je sagledati i na grobljima ranoga srednjeg vijeka, na kojima je u svakom grobu u pravilu pokopan samo jedan pokojnik, što ih vidno razlikuje od župnih grobalja poodmakloga razvijenog i kasnog srednjeg vijeka na kojima možemo vidjeti ukopna mjesta inokosnih obitelji s vi-

¹¹² Vidi više o tome u T. BURIĆ, Segmenti prostorne strukture agrarnih naselja u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj – odabrani primjeri, *Dani Stjepana Gunjače 2*, (ur. T. Šeparović, N. Uroda), Split, 2012, str. 37-47.

¹¹³ Poljica, naime, sagledavam kao jednu regiju unutar Kliške županije, a ne kao samostalnu županiju, isto kao i pojam Drid u okvirima regije Bosiljina. Usp. T. BURIĆ, Srednjovjekovna Bosiljina (topografsko-arheološka skica), *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 36, Split, 2009, str. 283-291.

¹¹⁴ M. BARADA, *Starohrvatska seoska zajednica*. Zagreb, 1957, str. 9-63.

¹¹⁵ M. PETRINEC, Dosadašnji rezultati, str. 205-206. Ona je i na drugom mjestu ukazala na mogućnost takvoga rasporeda grobalja u okvirima Cetinske i Kninske županije: M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 102.

šekratno korištenim obiteljskim grobovima, a što je u skladu s temeljnim strukturnim promjenama srednjovjekovnoga društva na istočnoj obali Jadrana¹¹⁶. Dakle, mala groblja (do oko 50 grobova) u ranom srednjem vijeku možemo definirati kao *porodična groblja*, na kojima se pokapaju članovi nekoliko *kućnih zajednica* (inokosna obitelj; *nuclear family*) objedinjenih u jednu *rodbinsko-dvornu zajednicu*, kako ju je definirao Barada, a vezanu istim teritorijem i krvnim vezama. Takva groblja su u prostoru seoske zajednice locirana u neposrednoj blizini naselja, tj. negdje ispod *dvornoga mjesta*, na nižoj razini.

Drugu skupinu grobalja na redove bez sakralnoga objekta predstavljaju veća groblja na kojima se broj grobova kreće od oko 50 do 200, iznimno i preko 300 grobova (Ždrijac – 334 groba)¹¹⁷. I ona, bez sumnje, odražavaju određenu društvenu podjelu kao i mala groblja, ali zbog veličine, tj. broja grobova i samim tim i dužega razdoblja trajanja, pokazuju složeniju strukturu društva i naselja. Tako predočeni model pokušat ću prikazati na primjeru groblja sa žestinjskoga Svećurja. Vidjeli smo da istraženi dio toga ukopišta ima četiri grobljanske parcele (Pogl. II, *gp A-D*). Premda iskopavanja nisu dovršena i za očekivati je da će broj grobova u svakoj parceli biti nešto veći, očito je da će ukupni broj grobova u svakoj pojedinoj parceli biti vidno ispod 50 (*gp A* = 16; *gp B* = 10; *gp C* = 13; *gp D* = 8). Drugim riječima, možemo svaku pojedinačnu grobnu parcelu tretirati kao jedno *porodično ukopište* i usporediti ih s grobljima prikazanim u prvoj skupini. Time ne želim prejudicirati konačna rješenja jer je očito da predstoji još puno istraživanja i analiza prije nego li dođemo do trajnijih rješenja.

Groblje na Svećurju služilo je, prema provedenoj analizi, za ukop članova *4 rodbinsko-dvorne zajednice* (sl. 6). To znači da su oni živjeli u *4 dvorna mjesta*, a kako su svi pokopani na istom groblju i ta *dvorna mjesta* su najvjerojatnije bila jedno do drugoga. Na temelju dosadašnjih saznanja o arheološkim položajima na prostoru sela Žestinj, najlogičnije je ubicirati ta *dvorna mjesta* u arealu nekadašnje rimske rustične vile oko crkve sv. Jurja, udaljene svega stotinjak metara sjevernije od groblja, na povišenom položaju. Oba lokaliteta su, uz

to, povezana i trasom vicinalne ceste, a i starije ime Žestinja, Miran, svojom etimologijom ukazuje na isto rješenje¹¹⁸. Buduća istraživanja pokazat će je li to jedino takvo groblje na prostoru Žestinja ili ih je bilo još, što nije nemoguće. Stoga bismo za ovakva groblja mogli koristiti naziv *naseobinska groblja*, za razliku od prve skupine koju sam nazvao *porodična groblja*. U oba slučaja članovi zajednice ili zajednica koji se na njima pokapaju povezani su, kako je istaknuo Barada, krvnim vezama. Osim te podjele, koja ima naglašenu sociološku komponentu, valja uzeti u obzir i onu teritorijalnu, zbog čega i predlažem naziv *naseobinska groblja*. Tijekom vremena, posebice od 12. stoljeća nadalje, žitelji pojedinih zaselaka nisu nužno morali biti vezani krvnim vezama, iako one nisu nikada bile sasvim potisnute. Kako sam već davno pokazao na primjeru srednjovjekovnoga Sućurca u Kaštelima, starohrvatska groblja bez crkava grupirana su u pojedinom selu po teritorijalnom principu, tj. po zaseocima (*vici* lat. izvora), što *eo ipso* ne isključuje i ovu drugu, obiteljsko-rodovsku grupiranost. Možemo stoga kazati da je groblje na žestinjskome Svećurju pripadalo većem broju porodica¹¹⁹ (za sada 4) ili *rodbinsko-dvornih zajednica* koje nastanjuju jedan zaselak (*vicus*), ovdje prepoznat na položaju obližnje *villae rusticae*. Jesu li su i kako te porodice krvno povezane nije još moguće kazati, a treba uzeti u obzir i daljnji društveni razvoj koji ne traži nužno rodbinsku povezanost stanovnika pojedinog zaseoka. Je li i koliko je još porodica nastanjivalo teritorij istoga sela i gdje je njihovo *naseobinsko groblje*, pokazat će buduća istraživanja i iskopavanja. Predočeni model, razumije se samo po sebi, može biti valjan jedino za razdoblje ranoga srednjeg vijeka do 11. stoljeća, jer se od 12. stoljeća groblja *centraliziraju* oko crkava, ponekad i za više manjih sela, pa nije moguće u analizi grupirati grobove na ovaj način, posebice od konca 13. stoljeća nadalje kada se i društvene zajednice transformiraju, a *rodbinsko-dvorne zajednice* se raspadaju na *kućne zajednice*, tj. inokosne obitelji (*nuclear family*). Kao primjer *naseobinskih grobalja* analognih ovom na Svećur-

¹¹⁶ T. BURIĆ, Putalj u srednjem vijeku, str. 220, bilj. 146. – T. BURIĆ, Srednjovjekovna groblja u Kaštelima, str. 331-333.

¹¹⁷ M. PETRINEC, Groblja od 8. do 11. stoljeća, str. 102.

¹¹⁸ V. OMAŠIĆ, Povijest Kaštela, str. 107. P. Skok izvodi toponim Miran od latinske riječi *murus* = zid (Radovi JAZU, sv. I, Zadar, 1954, str. 52).

¹¹⁹ Termin *porodica* koristim u značenju koje mu je dao Barada, a u njemu je naglasak stavljen na rodbinsko-krvne veze, dok riječ *obitelj* prije svega označava skup osoba nastanjenih na istom mjestu (stan, kuća), a potom i kućnu čeljad (*familia* u rimskom pravu).

ju navodim ona u Kliškoj županiji: Gajine u Kaštel Sućurcu te Glavičine u Mravincima, tj. Solinu¹²⁰.

Iz svega proizlazi da je usklađivanje Baradinih društvenih kategorija starohrvatskih zajednica s arheološkim datostima i dalje tek na početku i da predstoji dug i mukotrpan put do cjelovitijega rješenja, no mogućnosti koje nam pruža suvremena arheologija i druge znanstvene grane (antropologija, genetika) su zaista poticajne i moramo ih iskoristiti za to.

Zaključak

Groblje na Svećurju u Kaštel Novom primjer je uobičajenoga starohrvatskog groblja, kakva su u velikom broju otkrivena i istražena na teritoriju hrvatske države u ranom srednjem vijeku (7. – 11. stoljeće), kao i diljem Europe u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku. Nalazi se na teritoriju srednjovjekovnoga sela Žestinj (Miran) koje se u dokumentima spominje od 12. stoljeća, i to u kutu između dvaju putova koji – s manjim promjenama trase – predstavljaju dva pravca u salonitanskom ageru. Južna granica je put koji ide smjerom istok-zapad i predstavlja trasu agerskoga dekumana, a s istoka ukopišta ide put – danas pod asfaltom – koji slijedi trasu karda i savija se prema sjeverozapadu, tj. prema crkvi sv. Jurja i dalje kroz klanac Prosik u zaleđe. Otkriveno je i istraženo 47 grobova koji prema terenskim datostima čine oko polovice ukopišta, a pretpostavljeni areal iznosi oko 600 m². Sporadični nalazi ulomaka amfora i grube rimske provincijalne keramike ukazuju da je groblje locirano na nekadašnjem obradivom terenu iz antike, na što indirektno upućuje i obližnji položaj srednjovjekovne crkve sv. Jurja, oko 100 m sjevernije, na kojemu su registrirani pokretni i nepokretni nalazi iz antike (keramika, mozaici, zidovi). Sve to nam govori da se radi o prostoru koji je u rimsko doba zaposjela jedna *villa rustica*, u okviru koje je nastalo i srednjovjekovno naselje Žestinj ili Miran.

Grobovi su nanizani u 7 ili 8 redova položenih u smjeru istok-zapad. Analizom njihovoga rasporeda moguće je izdvojiti četiri uže skupine, tj. grobljanske parcele (= *gp*), koje sam označio slovima (*gp A-D*). Ni jedna od tako definiranih skupina nije istražena u cijelosti jer svaka od njih dijelom zala-

zi u susjedne neistražene površine. Na predočenom planu ukopišta vidljiva su dva šira međuprostora nepravilnog oblika. To su međuprostor I (= *mp I*) i međuprostor II (= *mp II*). Kroz te površine idu uski slobodni prostori koje sam protumačio kao grobljanske staze, a one sa sjevera i istoka ulaze u areal groblja i pružaju se neistraženim dijelom k jugu i jugozapadu. Na međuprostorima nisu nađeni nikakvi tragovi obilježavanja, a ovdje bih ukazao na jednu mogućnost korištenja takvih prostora, za koju – do duše – nemamo materijalnih dokaza niti eksplicitnih opisa u ionako rijetkim izvorima za rani srednji vijek. Protumačio bih ih kao prazne površine unutar areala groblja na kojima su odlagani pokojnici, koji su donošeni na posljednje počivalište na nekoj vrsti drvenih nosila/ležaljki, i gdje se vjerojatno održavao određeni pogrebni obred prije samoga ukopa. Nažalost, detalji takvih obrednih radnji još uvijek izmiču našoj spoznaji.

Svećursko groblje još jednom je dovelo u pitanje ustaljenu tezu o orijentaciji ukopa u starohrvatskim i srednjovjekovnim grobovima. Na Svećurju je od 47 grobova, u njih 38 pokojnik orijentiran smjerom jugozapad-sjeveroistok, što čini 81 % svih grobova, dok je u pravcu istok-zapad pokopano svega 9 pokojnika, što čini 19 % grobova. Taj omjer ukazuje na vidne manjkavosti teze o ukopima koji slijede putanju sunca kroz godinu i osnažuju protutezu koju je prije pola stoljeća iznio Š. Bešlagić pozivajući se na rezultate svojih iskopavanja groblja sa stećcima. On je ukazao na činjenicu da orijentacija grobova slijedi trasu komunikacije uz koju su ta groblja položena, a to se može primijeniti i na groblje na Svećurju ili primjerice na starohrvatsko groblje na Glavičinama u Mravincima. Navedeni primjeri i dilema koju je postavio Bešlagić jasno pokazuju da treba ozbiljno preispitati ustaljeno i općeprihvaćeno mišljenje o orijentaciji ukopa koje je u hrvatskoj arheologiji postavio još Karaman, posebice onaj njegov dio koji govori o praćenju putanje sunca između dva solsticija u godini, dok opći stav o orijentaciji prema suncu ostaje.

Svih 47 grobova na Svećurju ima, bez izuzetka, kamene kovčege unutar grobne rake, koji su bili pokriveni tanjim ili debljim kamenim pločama zvanim poklopnicama. Sami kovčezi rađeni su uglavnom od okomito usađenih ploča različitih dimenzija i debljine. Manji broj ima i usuhu zidane obložnice od 2 do 3 reda uslojenih klesanaca, a češće kombinaciju zidanih obložnica i onih od okomito usađenih

¹²⁰ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 55-56 (Gajine), 57-58 (Glavičine), s popisom starije literature.

ploča. Od oblika kovčega dominiraju pravokutni, utvrđeni kod 33 groba (70,20 %), a potvrđeni su još ovalni (17 %) i trapezoidni (10,60 %). Ovi rezultati su još jednom potvrdili zaključke D. Jelovine da oblik grobnoga kovčega nije relevantan za kronološko određenje groba. I na Svećurju je veći broj grobova imao kamenim pločama popločana dna, u cijelosti ili parcijalno (23,40 %). Taj način uređenja groba čest je na širem prostoru istočne obale Jadrana u to vrijeme, a javlja se u većem broju i na grobljima u Kliškoj županiji (Svećurje u Radunu, Stombrate, Glavičine itd.). Također valja istaknuti i čestu uporabu gline u učvršćivanju konstrukcija kamenih kovčega, uključujući i poklopnice (40,50 % grobova). Iskopavanjima na Svećurju nisu otkrivena vanjska obilježja grobova, koja su najvjerojatnije – ako ih je bilo – bila od drva, pa nisu sačuvana, a nema ostataka kamenih biljega. Također je opet utvrđeno da u tom razdoblju u pravilu nema višekratnih ukopa. Od 47 grobova, svega je u 3 zabilježen ukop dviju osoba, i to uvijek u dječjim grobovima.

U 42 groba bio je samo jedan kostur *in situ*, što čini 89,40 % grobova. I položaj ruku je indikativan za rani srednji vijek. Ruke opružene uz tijelo, u nekoliko kombinacija, nađene su u 72,40 % grobova. Postotak je zasigurno i veći jer u 25,60 % grobova položaj ruku, zbog poremećenosti kostura, nije mogao biti utvrđen. Ovi statistički podatci vidno se razlikuju od onih s dobro dokumentiranog župnoga groblja srednjovjekovnog Sućurca oko Sv. Jurja od Putalja, gdje položaj ruku uz tijelo u horizontu razvijenoga srednjeg vijeka (12. – 13. stoljeća) iznosi 35 %, a u horizontu kasnoga srednjeg i početka novoga vijeka (14. – 16. stoljeća) 19 %. Taj odklon pokazuje važne pomake u pogrebnim običajima, koje valja povezati sa sve većim utjecajem Crkve na svakodnevni život, pa tako i na pogrebne obrede. Također je važno istaknuti i činjenicu da u istraženom arealu groblja, kao i u samim grobovima, nisu nađeni tragovi ni ostatci koji bi upućivali na poganski obred sahranjivanja ili neke njegove prežitke. Grobnih priloga nema, a pronađeni predmeti pripadaju isključivo dijelovima nakita i odjeće, pa ih moramo tretirati kao nalaze. To je važan kronološki reper i pouzdani *terminus ante quem non* jer nam svjedoči da ukopavanja na Svećurju nisu mogla početi prije sredine 9. stoljeća kada je kristijanizacija već bila u punom zamahu, a njeno središte u susjednom vladarskom kompleksu u Bijaćima, gdje su za

vladavine kneževa Mislava i Trpimira bili smješteni franački misionari.

Po broju grobova s nalazima, groblje na Svećurju ne odstupa od uobičajenih prosjeka za starohrvatska groblja kristijaniziranog horizonta. Od 47 grobova nalazi su nađeni u 14 grobova, što čini 29,80 %, a statistički prosjek za groblja kristijaniziranog horizonta kreće se od 30 do 50 %. Svi nalazi uobičajeni su dio repertoara starohrvatske kulture iz groblja kristijaniziranog horizonta (sredina 9. – 11. stoljeća) i velikom većinom pripadaju raznim vrstama nakita. Možemo ih okvirno podijeliti na nakit i ostale nalaze. Nalaze nakita, prema mjestu nalaza, tj. nošenja, možemo dalje razdijeliti na nakit glave i vrata te nakit ruku. Daljnjom raščlambom nakit glave i vrata dijelimo na naušnice i ogrlice, a nakit ruku na prstenje i prstenje-vitice.

Naušnice pronađene u grobovima na Svećurju možemo prema tipološkim odlikama razvrstati u tri tipa: obične karičice, jednojagodne i grozdolike naušnice. Jednojagodne naušnice su najbrojniji tip naušnica na ovom groblju. Nađena su četiri para u četiri groba (G-12, 28, 29, 35) i jedan primjerak s desne strane lubanje u G-37. Svi otkriveni primjerci pripadaju pravim naušnicama i nađeni su približno na svom izvornom mjestu. Posljednji tip zastupljen na Svećurju su grozdolike naušnice. Nađena su dva para u dva odvojena groba (G-22 i G-44), zajedno s drugim tipovima nakita. Rijetke nalaze u okviru materijalne kulture ranoga srednjeg vijeka na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske predstavljaju ogrlice. Na Svećurju su otkrivene dvije, jedna u G-22, rađena od staklenih perli, i druga iz G-32, sastavljena od 8 bikoničnih neukrašenih jagoda, analognih jagodama s naušnicama iz G-12, 35 i 29.

Nakit ruku predstavljen je jednim nalazom prstena u već spominjanom G-22, koji prati komplet ogrlice i grozdolikih naušnica. Radi se o prstenu zavravnjene krune s urezanim pentagramom. Svi ostali primjerci nakita ruku pripadaju prstenovima-viticama. Nađeno je ukupno 7 primjeraka (G-6, 9, 10, 12, 28, 35, 44) koji neznatno variraju u obliku i izradi.

Otkriveni predmeti najvećim su dijelom izrađeni od različitih metala. Većina nakita je od bronce, manjim dijelom od srebra ili bakra, a ima pojedinih nalaza s pozlatom ili posrebrjenih. Na metalnim predmetima uočljivo je korištenje tehnika lijevanja, tiještenja, kovanja i filigrana.

Nalaze sa Svećurja možemo prema pretpostavljenim lokacijama središta proizvodnje razvrstati u dvije skupine:

- a) predmeti iz lokalnih središta proizvodnje i
- b) uvezeni predmeti.

Većina njih, svakako, će pripadati prvoj skupini. Tu spadaju prije svega razni oblici i tipovi nakita koji su prethodno opisani. Već se na prvi pogled može zaključiti da je gro analogija prisutan u grobljima istraženim na prostoru Kaštela i Solina, a u novije vrijeme i u širem zaleđu Splita, a da se pojedini tipovi u istim ili veoma sličnim inačicama javljaju i u drugim starohrvatskim županijama. To se u prvom redu odnosi na karičice, jednojagodne naušnice i na prstenje-vitice.

Pod pojmom *uvezeni predmeti* podrazumijevam one nalaze čija središta proizvodnje nisu bila na prostoru istočne obale Jadrana, bilo u Hrvatskoj ili u gradovima bizantske Dalmacije. Na Svećurju u tu skupinu možemo svrstati samo pektoralnu ogrlicu od staklenih zrna.

Pojedini tipovi nakita nude nam mogućnost užih tipološko-kronoloških analiza. Ogrlica iz G-32 rijedak je nalaz iz starohrvatskoga kulturnog kruga. Prepoznatljive bikonične jagode bez ukrasa pokazuju oblikom i tehnikom izrade i spajanja kalota veliku bliskost s jagodama na već opisanim jednojagodnim naušnicama koje nalazimo na više lokaliteta u bližoj i daljoj okolici te na širem prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske (sve do Vinodola), pa i izvan njenih granica. Izuzetno bliska analogija u ogrlici iz Grboreza kod Livna, kao i analogije ranih naušnica istih odlika u Kliškoj županiji (radunsko Svećurje, Putalj) pokazuju nam da se taj tip nakita javlja već oko 800. godine, a ne tek sredinom 9. stoljeća. Obje navedene ogrlice smatram, štoviše, proizvodima iste zlatarske radionice.

Druga ogrlica sa Svećurja iznimno je zanimljiva i kao unikatan predmet i po mogućnostima koje pruža u sklopu šire povijesne intepretacije. Nađena je u grobu djevojčice od 4 do 5 godina (G-22), zajedno s parom grozdolikih naušnica i prstenom kojemu je na ravnoj kruni ugraviran pentagram. Njene perle su kupljene na tržištu, a kako u ranom srednjem vijeku nije postojala proizvodnja stakla na istočnoj obali Jadrana, preostaje jedino zaključiti da su te perle došle do Svećurja trgovinom, i to onom prekomorskom, a ne s majstorima iz dalmatinskih gradova.

Više pozornosti traže i grozdolike naušnice, ovdje zastupljene dvama parovima (G-22 i G-44). Takav tip naušnice je po prvi put nađen na lokalitetu Sv. Juraj od Putalja, po čemu je i prozvan *putaljski*

tip, koji se razlikuje od luksuznih granuliranih primjeraka od plemenitih metala, pronađenih na grobljima sjeverne Dalmacije i u Kaštelima. Njihova datacija se, uključujući i analogije u zaleđu, kreće od početka do druge polovine 9. stoljeća, a nalazimo ih u grobovima prijelazne faze i ranoga kristijaniziranog horizonta.

Od 8 prstenova, čak su 7 prstenovi-vitice. Vitice su jednostavnih oblika, lijevane ili od kovane trake (preklopljene ili spojene zakovicom) i u pravilu neukrašene. Takvi oblici su izgledom i tehnikom izrade zastupljeni na svim grobljima starohrvatskoga razdoblja. Novinu predstavlja prsten s pentagramom iz G-22 jer je do sada takav tip nalažen samo u grobljima poganskoga horizonta, a ovdje se po prvi put javlja i u kristijaniziranom horizontu kao i u Istri.

Nije naodmet ukazati i na činjenicu da su sve vitice i prsten s pentagramom nađeni u grobovima žena (4) i djece (4) i to uvijek na desnoj ruci. Kod svih dječjih grobova radi se o ukopima s parom naušnica (dva puta jednojagodne, a dva puta grozdolike *putaljskog tipa* – tu spada i G-22 s ogrlicom od višočlanih perli), pa se – po svemu sudeći – radi o ukopima djevojčica. Značenje te pojave nije uputno u ovom trenutku tumačiti, a ni ovdje korištena literatura ne pruža čvršći oslonac za to, pa prepuštam takve analize budućim istraživanjima.

Pojedini nalazi sa Svećurja nude nam mogućnost određivanja uže teritorijalne rasprostranjenosti u okvirima starohrvatske kulture. Predočiti ću dva paradigmatiska primjera koji će nam pokazati da unutar analize proizvoda lokalnih radionica možemo izdvojiti pojedine tipove u dvije skupine:

- a) tipovi koji su rašireni na cijelom teritoriju starohrvatske kulture, i
- b) varijeteti osnovnih tipova zastupljeni samo u pojedinim regijama.

Za prvi primjer možemo uzeti jednojagodne naušnice glatkih neukrašenih jagoda, koje su s neznatnim varijacijama otkrivene u brojnim starohrvatskim grobljima od Istre do porječja Neretve, zajedno s raznim inačicama toga tipa s filigranskim ukrasima. Na Svećurju su one najdominantniji tip nakita, uključujući i jagode istog tipa na ogrlici iz G-32. Slično ili isto može se kazati i za prstene-vitice. Drugi primjer nam najbolje dočaravaju grozdolike naušnice *putaljskog tipa*. Vidno različito oblikovane u odnosu na luksuznije primjere, mahom iz sjeverne Dalmacije, pokazuju rustificirani oblikov-

ni izričaj, a njihova teritorijalna rasprostranjenost ukazuje na izrazitu lokalnu inačicu, kako smo već u prethodnom tekstu obrazložili.

Predmeti prve skupine teže su radionički odrediti jer pokrivaju znatno širi teritorij u velikom broju primjeraka, ipak bih se usudio konkretne primjerke sa Svećurja pripisati onim radioničkim centrima u kojima su nastale i naušnice *putaljskog tipa*, a koje, gledajući povijesno, nalazimo na prostoru koji su nekada obuhvaćale Kliška i Cetinska županija u ranom srednjem vijeku. Dakle, naušnice *putaljskoga tipa* proizvod su jedne splitsko-trogirske radionice, kao i prethodno opisane jednojagodne naušnice, ogrlica iz G-32, te njena bliska analogija u Grborezima. Radi li se o jednoj ili više zlatarskih radionica, za sada nije moguće točnije odrediti. Mišljenja sam da tako sofisticirana zanatska proizvodnja, kao što je zlatarski obrt, u pravilu ne može biti locirana u ruralnim sredinama.

Time dolazimo do točke kada treba još jednom preispitati tezu o *domaćim majstorima*, koju je zastupala većina istraživača, kao i stvarni sadržaj sintagme *bizantski nakit*. Mišljenja sam da treba, kada je riječ o utjecaju bizantske civilizacije, lučiti direktan uvoz zlatarskih i inih proizvoda iz središnjih oblasti carstva, kakav je – primjerice – utvrđen za komnensku epohu 12. stoljeća u Dalmaciji, od lokalnih proizvoda radionica u dalmatinskim gradovima koji su pod stvarnim ili nominalnim vrhovništvom Bizanta na političkom planu, a tu spada – što se tiče starohrvatske kuture – većina nakita otkrivenog u ranosrednjovjekovnim grobovima na tlu tadašnje Hrvatske, ali i u susjednom Zahumlju. To pokazuje da nakit kao takav nema strogo etničku odrednicu jer je isti takav sigurno nošen i u gradovima Dalmacije, ali s njihovog prostora nemamo grobalja s nakitnim priložima zbog toga što su pogrebni običaji već potpuno kristijanizirani od kasne antike, no pojedinačni nalazi i u gradovima pokazuju da je taj nakit nošen i u njima. Ono što je ovdje od bitnog značaja jest to da tezu o *domaćim majstorima* valja zasigurno napustiti kao jednu od zastarjelih romantičnih predodžbi, a pažnju valja usmjeriti na razlikovanje zlatarskih proizvoda dalmatinskih gradova, kao bizantskih u širem smislu, od predmeta direktno uvezenih iz središnjih dijelova carstva, kao bizantskih u užem smislu. Za to nam može dobro poslužiti ogrlica iz G-22, čije su perle dospjele pomorskom trgovinom s istočnog Sredozemlja u Jadran, gdje tada već dugo nema staklarske proi-

zvodnje. Drugo je pitanje kada i kako su te staklene perle dospjele na našu obalu. Sagledavajući ukupni kronološki okvir groblja, kao i povijesnih okolnosti 9. stoljeća, nameće se spontano samo jedna solucija. Perle su tu dospjele mletačkim brodovima s istočnoga Sredozemlja, a najpovoljnije vrijeme za to je, prema sačuvanim izvorima, razdoblje nakon 839. godine, nakon sklapanja mira između hrvatskoga kneza Mislava i mletačkoga dužda Petra Tradonika. Uvjeti mira, premda je to u ranom srednjem vijeku relativan pojam, omogućili su mletačkim trgovcima sigurnije uplovljavanje u dalmatinske luke, a time je i roba koju su dovozili mogla krenuti na tržišta obližnjih starohrvatskih županija. To se ujedno poklapa i s vremenom intenzivne kristijanizacije hrvatske kneževine od franačkih misionara iz središta u Bijaćima, a oba ta uvjeta zajedno važna su i za okvirnu dataciju groblja na Svećurju.

Ukupna slika nalaza sa Svećurja i bliske analogije u zaleđu srednje Dalmacije raspoređene u okvirima dviju starohrvatskih županija pred vratima bizantskoga Splita koji je i glavno crkveno središte Dalmacije, pokazuje da su ti nakitni predmeti morali dospjeti na ruralne prostore užega patrimonija Trpimirovića upravo iz Splita i da ih treba sagledavati kao zanatske proizvode splitskih, eventualno i trogirskih zlatara. Isprepletenost umjetničko-zanatske produkcije tih dvaju gradova u ranom srednjem vijeku pokazuje, primjerice, i predromanička skulptura koju sam svojedobno definirao kao *splitsko-trogirski predromanički krug*. Ni ona ne izlazi iz okvira današnje srednje Dalmacije. Dosadašnji raspored tih regionalnih inačica pokriva prostor dviju starohrvatskih županija: Kliške i Cetinske. Time za prostor srednje Dalmacije u današnjim okvirima dobivamo čvrste točke vjerskih i urbanih središta koja se podjednako uklapaju u opću sliku starohrvatske kulture, a ujedno pokazuju i jasne stilske i tipološke osobitosti koje ih definiraju kao odijeljenu skupinu unutar šire zajednice. Političke i etničke granice u tom kontekstu očito nisu bile ograničavajući faktor širenju zanatskih proizvoda i crkvene umjetnosti iz dalmatinskih gradova u ruralne predjele države Trpimirovića.

I konačno, na temelju svega iznesenog treba odrediti i vrijeme postanka i trajanja ovoga ukopišta na Svećurju. Za datiranje groblja kao takvog općenito, pa tako i ovoga na Svećurju, presudna su tri faktora: ritus pokapanja, datacija nalaza u grobovima te demografski okvir naselja, tj. broj ukopa

tijekom trajanja ukopišta. Prethodno je već izneseno dovoljno argumenata da groblje na Svećurju pripada kristijaniziranom horizontu starohrvatskih grobalja te da na njemu nisu registrirani niti minimalni prežitci poganskih obreda i običaja. Uz to, i raspored nalaza po spolu je indikativan. Gro naki-ta je u dječjim grobovima, minimalno u ženskim, a grobovi muškaraca su bez nalaza. Tako sagledan postotak i raspored nalaza veoma dobro potkreplju-je stav da je cijelo groblje nastalo u drugoj polovi-ni 9. stoljeća, nakon primarne faze kristijanizacije. Time smo dobili prvi važan okvirni *terminus ante quem non*, a to u konkretnom primjeru znači da po-četak ukopavanja na Svećurju nije mogao biti prije sredine 9. stoljeća. Prestanak korištenja svećursko-ga groblja je teže odrediv. Važno uporište je i broj ukopa, no prije pojave župnih grobalja oko crkava, to je teže odredivo. Ipak, uzevši u obzir da je u 47 grobova pokopano svega 50 osoba, možemo aproksimativno pretpostaviti da je ovaj dio ukopišta korišten najviše oko pola stoljeća, a to znači najdalje negdje do prvog ili drugog desetljeća 10. stoljeća. Preciznije određenje bit će moguće tek kada se gro-blje istraži u cijelosti.

Starohrvatsko groblje na Svećurju i crkva sv. Jurja s njenim grobištem samo su dvije, do danas utvrđene, čvrste arheološke točke srednjovjekovno-ga sela Žestinj (Miran), čiji prostor i točne granice tek moraju biti preciznije određene u odnosu na su-sjedna srednjovjekovna sela, Bijaće i Špiljan. Preo-staje nam još točnije utvrditi karakter svećurskoga ukopišta, pri čemu ću se poslužiti definicijom druš-tvenih zajednica srednjovjekovne Hrvatske kako ih je definirao pedesetih godina prošlog stoljeća Miho Barada. Polazište su mi njegova definicija *dvornog mjesta* i *dvorne zajednice*. Te pojmove sam uskla-dio s *grobni parcelama* na Svećurju i došao do sljedećih rezultata. Svaka *grobna parcela* ukopište je jedne *dvorne zajednice* koju sačinjava jedna *po-rodica* u kojoj je objedinjeno više inokosnih obite-lji. Takva *grobna parcela* analogna je malim staro-hrvatskim grobljima do 50 grobova, koja su uvijek locirana ispod *dvornih mjesta*. U skladu s takvom socijalnom razdiobom nazvao sam ih *porodičnim grobljima*. Veća groblja, poput žestinjskoga Sve-

ćurja, koja broje od 50 do 200, a iznimno preko 300 grobova, objedinjuju nekoliko *porodičnih grobalja*, pa ih možemo nazvati *naseobinskim grobljima* jer u pravilu pripadaju jednom zaseoku (*vicus*) u koje-mu je nekoliko *dvornih mjesta*. Termin *naseobinski* je pogodan jer razvojem društva slabe krvne veze u tim zajednicama, iako nikada nisu izgubile svoj značaj. Time ne želim prejudicirati konačna rješe-nja jer je očito da predstoji još puno istraživanja i analiza prije nego li dođemo do trajnijih rješenja.

Groblje na Svećurju služilo je, prema provede-noj analizi, za ukop članova 4 *rodbinsko-dvorne za-jednice* (sl. 6). To znači da su oni živjeli u 4 *dvorna mjesta*, a kako su svi pokopani na istom groblju i ta *dvorna mjesta* su najvjerojatnije bila jedno do dru-goga. Na temelju dosadašnjih saznanja o arheološ-kim položajima na prostoru sela Žestinj, najlogični-je je ubicirati ta *dvorna mjesta* u arealu nekadašnje rimske rustične vile oko crkve sv. Jurja, udaljene svega stotinjak metara sjevernije od groblja, na po-višenom položaju. Buduća istraživanja pokazat će je li to jedino takvo groblje na prostoru Žestinja ili ih je bilo još, što nije nemoguće. Je li i koliko je još porodica nastanjivalo teritorij istoga sela i gdje je njihovo *naseobinsko groblje*, pokazat će buduća istraživanja i iskopavanja. Predočeni model, razu-mije se samo po sebi, može biti valjan jedino za razdoblje ranoga srednjeg vijeka do 11. stoljeća, jer se od 12. stoljeća groblja *centraliziraju* oko crka-va, ponekad i za više manjih sela, pa nije moguće u analizi parcelirati grobove na ovaj način, posebice od konca 13. stoljeća nadalje kada se i društvene zajednice transformiraju, a *rodbinsko-dvorne zajed-nice* se raspadaju na *kućne zajednice*, tj. inokosne obitelji (*nuclear family*). Kao primjer *naseobinskih grobalja* analognih ovom na Svećurju navodim ona u Kliškoj županiji: Gajine u Kaštel Sućurcu te Gla-vičine u Mravincima, tj. Solinu.

Iz svega proizlazi da je usklađivanje Baradinih društvenih kategorija starohrvatskih zajednica s arheološkim datostima i dalje tek na početku i da predstoji dug i mukotrpan put do cjelovitijega rje-šenja, no mogućnosti koje nam pruža suvremena ar-heologija su zaista poticajne i moramo ih iskoristiti za to.

Tonči BURIĆ

Early Croatian graveyard located at Svećurje in the area of Rudine in Kaštel Novi

The graveyard at Svećurje in Kaštel Novi is an example of a typical early Croatian graveyard. A large number of these types of mediaeval graveyards (7th - 11th centuries) have been discovered and researched in the territory of the Croatian state. Furthermore they could also be found throughout Europe, where they are dated to the late ancient period and the Early Middle Ages. 47 graves have been discovered and researched in Svećurje which, based on the givens of the terrain, make up about half of the total burial spots. The complete area is assumed to be about 600m². The graves are laid in 7 or 8 rows in the East-West direction. By analyzing the layout, it is possible to distinguish four specific groups or graveyard lots (= **gp**) respectively, which I have marked with letters (**gp A-D**). Two irregularly shaped wide gaps are also evident on the map of the graveyard, which I have marked as space I (= **mp I**) and space II (= **mp II**). These areas are crossed by narrow open spaces which I have interpreted as pathways through the graveyard. They enter the graveyard area from the north and west and extend up to the unexplored area in the south and southwest.

42 or 89,40% of the total number of graves contained only one skeleton *in situ*. Also the placement of the arms is indicative of the Early Middle Ages. Arms stretching in several combinations along the length of the body have been found in 72,40% of the graves. This percentage is certainly even higher, since the placement of the arms could not be determined in 25,60% of the graves due to the disorder of the skeleton. It is also important to note that we did not find traces or remains which would indicate a pagan burial rite or its variation in the researched areal of the graveyard, as well as in the graves themselves. It is a very important chronological benchmark and a reliable *terminus ante quem non* because it is proof that burials in Svećurje could not have begun before the middle of the 9th century when Christianization was already in full swing and its centre was located in the neighbouring royal complex in Bijaći, where Frankish missionaries were situated during the rule of Dukes Mislav and Trpimir.

Based on the number of graves with finds, the graveyard at Svećurje does not deviate from the average for Early Croatian graveyards of the Christianized horizon. Of the 47 graves, finds have been located in 14 of them which makes up 29,80%, while the statistical average for graveyards of the Christianized horizon ranges from 30 to 50%. All finds are part of the typical inventory of the Early Croatian culture discovered on graveyards of the Christianized horizon (mid 9th - 11th centuries) and largely comprise of various types of jewellery. We can generally categorize them into jewellery and other finds. The finds of jewellery can further be categorized, based on the spot of the find or wearing, into head and neck and hand jewellery. We further divide head and neck jewellery into earrings and necklaces, while hand jewellery is divided into rings and ringlets.

Based on the assumed locations of the centre of manufacturing, the finds from Svećurje can be divided into two groups:

- a) objects from local manufacturing centres
- b) imported objects.

Most of them will certainly belong to the first group. With the term imported objects, I imply those finds whose manufacturing centres were not located on the eastern coast of the Adriatic, whether in Croatia or the cities of Byzantine Dalmatia. From the finds in Svećurje, we can only identify the pectoral necklace made of glass pearls as an imported item.

The necklace from Svećurje that was discovered in grave G-22 is also particularly interesting as a unique object due to the possibilities it offers in terms of a wider historical interpretation. It was found in the grave of a 4-5 year old girl, along with a pair of grape-like earrings and a ring which has an engraved pentagram on a flat crown. The pearls were bought in the market and, since there was no glass production on the eastern Adriatic coast during the Early Middle Ages, we can only conclude that these pearls came to Svećurje with overseas merchants and not with artisans from Dalmatian cities.

Certain finds from Svećurje offer the possibility of determining a more narrow territorial distribution within the frame of the Early Croatian culture. I will present two paradigmatic examples which will show us that, within the analysis of local workshop products, we can divide certain types into two groups:

- a) types, which are widespread over the entire territory of Early Croatian culture, and
- b) varieties of basic types represented only in certain regions.

For the first example we can mention single-bead earrings with smooth undecorated beads, which have been discovered with insignificant variations on numerous Early Croatian graveyards from Istria to the Neretva River region, along with variations of this type with filigree decorations. They are the predominant type of jewellery at site Svećurje, along with beads of the same type found on the necklace in grave G-32. Similar or equal conclusions apply also to the ringlets. The second example is best represented by grape-like earrings of the “Putalj type”. They are evidently differently shaped in comparison to more luxurious examples, mainly from northern Dalmatia, and they present a rusticated formal expression, while their territorial distribution indicates to a distinctive local version as it is previously mentioned in the text. With that we come to the point where it is necessary to, once again, re-evaluate the thesis of “local artisans” which was supported by the majority of researchers, as well as the actual meaning of the phrase “Byzantine jewellery”. I believe that, with regard to the influence of the Byzantine civilization, it is necessary to distinguish direct imports of gold and similar products from the central areas of the Empire, as was, for example, determined for the Komnenos epoch in the 12th century in Dalmatia, from local products of workshops in Dalmatian cities which were under real or nominal rule of the Byzantine Empire in the political sense. The latter include – relating to Early Croatian culture – the majority of the jewellery discovered in early mediaeval graves on the territory of Croatia at that time, but also in neighbouring Zahumlje. That shows that jewellery, as such, does not have a strictly ethnic determinant because the same type has certainly been worn in the Dalmatian cities. However, we do not have graveyards with finds of jewellery from there as burial customs had been already fully Christianized since the late ancient period. Nevertheless, individual finds in the cities show that that the jewellery was also worn there.

The end of use of the Svećurje graveyard is not easily determinable. An important indication is also the number of graves. However, previous to the appearance of parish cemeteries around churches, their number is quite difficult to determine. Nevertheless, taking into account that there were only 50 people buried in 47 graves, we can approximately assume that this part of the graveyard was primarily used for about half a century, which means until around the first or second decade of the 10th century at the latest.

The Early Croatian graveyard in Svećurje and the church of St. George with its cemetery are the only two, presently discovered, solid archaeological points of the mediaeval village Žestinj (Miran), whose area and precise borders have yet to be determined in relation to neighbouring mediaeval villages Bijaće and Špiljan. It remains for us to determine more precisely the character of the Svećurje graveyard, which will be determined with the help of the definition of social communities of mediaeval Croatia as they were defined in the 1950's by Miho Barada. My points of reference are his definitions of *court-yard* and *court community*. I have coordinated these terms with the *burial lots* in Svećurje and came to the following conclusions. Each *burial lot* is the burial place of one *court community*, which is made up of one *kin*, in which several individual families are combined. One such *burial lot* corresponds to small Early Croatian graveyards with up to 50 graves which are always located below the *court-yards*. In accordance with this social separation,

I have labelled them *kindred graveyards*. Larger graveyards like the one in Žestinj-Svećurje, which have anywhere from 50-200, and exceptionally over 300 graves, combine several *kindred graveyards*, so we can name them *settlement graveyards*, because, as a rule, they belong to one hamlet (*vicus*) in which there are several *court-yards*. The term *settlement* is suitable because with the development of society, these blood ties weaken in those communities, although they never lost their significance there. The graveyard in Svećurje has served, based on the analysis, for the burial of members of 4 *family communities-court communities* (Plan III). This means that they lived in 4 *court-yards*, and as they were all buried in the same graveyard, these *court-yards* were probably adjacent to each other.